ئاتا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگى-روي̣ۇڭ سامان بولماس.

يېڭى ھايات

1991 ‏يىل 1 ‏ئۆكتەبىر سېيشەنبە №117 (3448)

باھاسى 4 تىيىن

گېزىت 1970- يىلى 1- يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ. ھەپتىسىگە ئۈچ قېتىم سېيشەنبە، پەيشەنبە شەنبە كۈنلىرى چىقىدۇ.

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي- سەياسىي گېزىت «ئۇيغۇر ئاۋازى»نىڭ قوشۇمچىسى.

رەسمىي مۇزاكىرىلەر باشلاندى

قازاقستان پرېزىدېنتى ن. ئە. نازارباي̣ىۋ ۋە تۈركىيە پرېزىدېنتى ت. ئۆزال ئوتتۇرىسىدا 25- سېنتەبىردە باشلانغان مۇزاكىرىلەردە تۈركىيە ۋە قازاقستاننىڭ سەياسىي، ئىختىسادىي ھەم مەدەنىي ئالاقىلارنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى ۋە ئۇلارنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش ئىستىقبالى مۇھاكىمە قىلىندى.

ن. ئە. نازارباي̣ىۋ تۈركىيە رەھبەرىنى سوۋېت ئىتتىپاقىدا يۈز بېرىۋاتقان جەريانلار، شۇنداقلا رسفسج پرېزىدېنتى ب. ن. يېلتسىن بىلەن بىرلىكتە تاغلىق قاراباغ مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئەمەلگە ئاشۇرۇلغان ۋاستىچىلىق سەپىرىنىڭ نەتىجىلىرى توغرىلىق خەۋەردار قىلدى.

شۇ كۈنى دېلېگاتسىيە تۈركىيە باش مىنىسترى م. يىلماز بىلەن ئۇچراشتى. ئىككى تەرەپلىمىلىك مۇناسىۋەتلەر مەسىلىسى بويىچە پىكىر ئېلىشىش ئوتكۈزۈلدى. سوھبەت داۋامىدا بىر قاتار خەلق ئارا مەسىلىلەر مۇھاكىمە قىلىندى.

(تاس-قاز تاگ).

رەسمىي مۇزاكىرىلەر ئاياقلاشتى

ئانقارا. (تاس - قاز تاگ). 26- سېنتەبىردە تۈركىيە پايتەختىدە قازاقستان سسج پرېزىدېنتى ن. ئە. نازارباي̣ىۋ رەھبەرلىگىدىكى جۇمھۇرىيەت دېلېگاتسىيەسىنىڭ تۈركىيە رەھبەرلىگى بىلەن رەسمىي مۇزاكىرىلىرى داۋاملاشتى.

قازاقستان رەھبىرى تۈركىيە پرېزىدېنتى ت. ئۆزال بىلەن ئوتكۈزگەن سوھبەتتە ئىككى تەرەپلىمىلىك سوۋېت- تۈركىيە مۇناسىۋەتلىرىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش مەسىلىلىرىنى مۇھاكىمە قىلدى. شۇنداقلا ھەر ئىككى تەرەپ ئۈچۈن قىزىقىش ھاسىل قىلىۋاتقان بىر قاتار خەلق ئارا ۋە رېگىئونال مۇئەممالارمۇ مۇھاكىمە قىلىندى.

مۇزاكىرىلەر داۋامىدا قازاقستان سسج ۋە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئوتتۇرىسىدىكى سەياسىي، ئىختىسادىي ۋە مەدەنىي مۇناسىۋەتلەرنى تېخىمۇ تەرەققىي ئەتكۈزۈش مەسىلىلىرىگە ئاساسىي دىققەت بولۇندى. تەرەپلەر بۇ شارائىتتا سودا -سانائەت دائىرىلىرىنىڭ ۋەكىللىرى، مەدەنىيەت ۋە سەنئەت ئەرباپلىرى ئوتتۇرىسىدا ئىككى تەرەپلىمىلىك ئالاقىلارنى كەڭەيتىشنىڭ، تېلېۋىدېنىي ۋە رادىو ئەخباراتلىرىنى ئالماشتۇرۇشنىڭ، ترانسپورت سىستېمىسىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشنىڭ مۇھىملىغىنى تەكىتلىدى.

رەسمىي مۇزاكىرىلەر ئاياقلاشقاندىن كېيىن قازاقستان ۋە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتلىرى «قازاقستان سسج ۋە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئوتتۇرىسىدىكى ئۆز ئارا مۇناسىۋەتلەر پرىنسىپلىرى توغرىلىق دېكلاراتسىيەنى»، «ئۆز ئارا كېلىشىملەر توغرىلىق مېموراندۇمنى» ۋە «قازاقستان سسج ھەم تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئوتتۇرىسىدىكى ترانسپورت ۋە تېلېكوممۇنىكاتسىيە ساھاسىدىكى كېلىشىمنى» ئىمزالىدى. تۈركىيە مالىيە ۋە باجخانا مىنىسترى ئا. كاخۋېد ۋە قازاقستان تاشقى ئىختىسادىي ئالاقىلار مىنىسترى س. ئەبشىبۇ «قازاقستان سسج ھوكۇمىتى ۋە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھوكۇمىتى ئوتتۇرىسىدىكى سودا-ئىختىسادىي ۋە پەن-تېخنىكىلىق ھەمكارلىق توغرىلىق كېلىشىمنى» ئىمزالىدى.

شۇ كۈنى پرېزىدېنت ن. ئە. نازارباي̣ىۋ ۋە ئۇنىڭغا ھەمرا بولۇۋاتقان شەخسلەر م. ك. ئاتاتۈرك ماۋزولېيىنى ۋە مۇزېيىنى زىيارەت قىلدى. ۋۇقۇرى دەرىجىلىك سوۋېتلىك مېھمان تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىنى قۇرغۇچىنىڭ قەبرىگە گۈلچەمبەر قويدى ۋە پەخرىي مېھمانلار كىتاۋىغا ئۆز تىلەكلىرىنى يازدى.

تۈركىيە مەتبۇئاتى پرېزىدېنت ن. ئە. نازارباي̣ىۋ رەھبەرلىگىدىكى قازاقستان سسج دېلېگاتسىيەسىنىڭ مەملىكەتكە قىلغان سەپىرىگە ئىزاھ بېرىپ، ئۇنىڭ بارلىق ساھالاردىكى تۈركىيە-قازاقستان مۇناسىۋەتلىرىنى كەڭەيتىش ئىشىدا چوڭ ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىگىنى تەكىتلەيدۇ. جۈملىدىن «گيۇ نايدىن» گېزىتى قازاقستان پرېزىدېنتى بىلەن ئۇچرىشىشتا «بىرىنچى دەرىجىلىك پروتوكولنىڭ ئىشقا قوشۇلغانلىغىنى» ئاتاپ كۆرسىتىدۇ. تۈركىيە ئامموۋىي ئەخبارات ۋاستىلىرى ن. ئە. نازارباي̣ىۋنىڭ سەياسەت ۋە ئىختىسات ساھالىرىدا ئىلغار كۆز قاراشتا ئىكەنلىگىنى ئالاھىدە تەكىتلەيدۇ. بولۇپمۇ قازاقستان پرېزىدېنتىنىڭ پىكرىچە جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ ئىتتىپاقسىز تاشقى، دۇنياغا چىقالمايدىغانلىغى ئالاھىدە ئاتاپ كۆرسىتىلىدۇ.

چۈشتىن كېيىن ن. ئە. نازارباي̣ىۋ ۋە ئۇنىڭغا ھەمرا بولۇۋاتقان شەخسلەر ئانقارادىن ئىزمىرغا ژۈرۈپ كەتتى. سەپەرنىڭ ئىش بابىدىكى قىسمىدا ئۇلار تۈركىيەنىڭ بىر قاتار سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئىشى بىلەن تونۇشىدۇ. مەملىكەت سودا- سانائەت دائىرىلىرىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن ئۇچرىشىدۇ.

تاجىكىستاندىكى ۋەزىيەت

دۈشەنبە. (تاس). ئىسفارىنىڭ يەتتە مىڭغا يېقىن تۇرغۇنى تاجىكىستان سسج ئالىي كېڭىشىنىڭ رەئىسى راخمان نابىي̣ىۋقا ئىشەنمەسلىك بىلدۈردى. بۇ توغرىلىق تاس مۇخبىرلىرىغا ئازادلىق مەيدانىدا مىتىنگىغا قاتنىشىۋاتقانلار مەتبۇئات مەركىزىنىڭ ۋەكىلى ئابدۇرەخىم رابىي̣ىۋ خەۋەر قىلدى.

مىتىنگىغا قاتناشقۇچىلارنىڭ تەلىۋى ئىلگەرىكىدەكىلا «كوممۇنىست پەرەس پارلامېنتنىڭ» تارقىلىشى، جۇمھۇرىيەت ئالىي كېڭىشىنىڭ «قانۇنسىز سايلانغان» رەھبىرى ر. نابىي̣ىۋنىڭ ئىستىپاغا چىقىشى. شەھەرنىڭ باش مەيدانىغا يىغىلغان ئادەملەر بولۇپمۇ جۇمھۇرىيەت پايتەختىدە جارىي قىلىنغان پەۋقۇلاددە ھالەتكە نارازىلىق بىلدۈرۈۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ پىكرىچە بۇ چارە تامامەن ئاساسسىزدۇر.

قازاقستان سسج پرېزىدېنتىنىڭ توختامى

قازاقستان سسجدا دۆلەت مۈلكىنى دۆلەت قارمىقىدىن ئېلىش ۋە شەخسلەرگە بېرىشنىڭ 1991-1992 يىللارغا بەلگۈلەنگەن پروگراممىسى (1 - باسقۇچ) ۋە قازاقستان سسجدا دۆلەت مۈلكىنى شەخسلەرگە بېرىشنىڭ كۈپونلۇق مېخانىزمى توغرىلىق قائىدە ھەققىدە

«مۈلۈكنى دۆلەت قارمىقىدىن ئېلىش ۋە شەخسلەرگە بېرىش توغرىلىق» قازاقستان سسج قانۇنىنىڭ 11-ۋە 16-ماددىلىرىغا ئاساسلىنىپ **توختام قىلىمەن:**

1. قازاقستان سسجدا مۈلۈكنى دۆلەت قارمىقىدىن ئېلىش ۋە شەخسلەرگە بېرىشنىڭ 1991-1992- يىللارغا بەلگۈلەنگەن پروگراممىسى (1- باسقۇچ) ۋە قازاقستان سسجدا دۆلەت مۈلكىنى شەخسلەرگە بېرىشنىڭ كۈپونلۇق مېخانىزمى توغرىلىق قائىدە تەستىقلەنسۇن.

2. قازاقستان سسج مىنىسترلار كابىنېتى:

- پروگرامما قائىدىلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش بويىچە چارە- تەدبىرلەرنىڭ كەڭ دائىرىلىق پىلانىنى، جۈملىدىن، 1991-1992 - يىللاردا شەخسلەرگە بېرىشكە تېگىشلىك ئوبيېكتلارنىڭ ئېنىق تىزىمىنى بىر ئايلىق مۇددەتتە ئىشلەپ چىقىشنى ۋە تەستىقلەشنى تەمىنلىسۇن؛ بۇنىڭدا:

مىنىسترلىكلەر ۋە ئىدارىلەر، دۆلەت كونسېرنلىرى ۋە باشقا ئېگىلىك بىرلەشمىلىرى قازاقستان سسجنىڭ دۆلەت مۈلكى بويىچە دۆلەت كومىتېتى بىلەن كېلىشكەن ھالدا- جۇمھۇرىيەتلىك دۆلەت مۈلكىگە باغلىق؛

ۋىلايەتلىك، شەھەرلىك ۋە ناھىيەلىك كېڭەشلەرنىڭ ئىجرائىي كومىتېتلىرى كوممۇناللىق مۈلۈككە باغلىق ئېنىق تىزىمنى تەمىنلىسۇن؛

قازاقستان سسج مىنىسترلار سوۋېتىنىڭ 1989- يىلى 10- ئىيۇلدىكى 211- نومېرلىق ۋە 1990-يىلى 26-فېۋرالدىكى 84- نومېرلىق توختاملىرىدا تەستىقلەنگەن قائىدىلەرنى ھەم كۆرسەتمىلەرنى «مۈلۈكنى دۆلەت قارمىقىدىن ئېلىش ۋە شەخسلەرگە بېرىش توغرىلىق» قوبۇل قىلىنغان قازاقستان سسج قانۇنىغا ۋە موشۇ توختامغا مۇۋاپىقلاشتۇرۇلسۇن.

-بۇخرالارغا بېرىلىدىغان كۈپونلار مىقدارىنى ئېنىقلاش، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ قازاقستان سسجنىڭ ئىختىساسلاشتۇرۇلغان كوممېرتسىيەلىك ئامانەت بانكىسىنىڭ مەھكىمىلىرىدە شەخسىي ھېساپلىرىنى ئېچىش بويىچە خەلق دېپۇتاتلىرى يەرلىك كېڭەشلىرى ئىجرائىي كومىتېتلىرىنىڭ كومىسسىيەلىرىنى قۇرۇش ۋە ئىشىنى ئۇيۇشتۇرۇش توغرىلىق تېپىك قائىدىنى 1991-يىلى 1-ئۆكتەبىرگىچە ئىشلەپ چىقىپ، تەستىقلىسۇن.

1991-1992- يىللاردا بېرىلىدىغان كۈپونلاردىن پايدىلىنىش ئارقىلىق دۆلەت مۈلكىنى شەخسلەرگە بېرىشنىڭ تەجرىبىسىنى ئومۇملاشتۇرسۇن ۋە زۆرۈر بولغان ھالەتتە كۈپونلۇق مېخانىزمنى مۇكەممەللەشتۈرۈش بويىچە تەكلىپلەرنى تەغدىم قىلسۇن.

3. قازاقستان سسجنىڭ ئىختىساسلاشتۇرۇلغان كوممېرتسىيەلىك ئامانەت بانكىسى ئاھالىنىڭ شەخسىي ھېساپ ئېچىش، بېرىلىدىغان كۈپونلارنى پايدىلىنىپ ژۈرگۈزۈلگەن ئوپېراتسىيەلەرنى ھېساپلاش ۋە ژۈرگۈزۈش بويىچە ئىشنى تەمىنلىسۇن.

4. قازاقستان سسجنىڭ دۆلەت مۈلكى بويىچە دۆلەت كومىتېتى مۈلۈكنى شەخسلەرگە بېرىش بويىچە كومىسسىيەلەرنىڭ پائالىيىتىگە مېتودىكىلىق رەھبەرلىكنى ئەمەلگە ئاشۇرسۇن؛ مەزكۈر كومىسسىيەلەرنىڭ ئەزالىرى بىلەن بىرلەشكەن سېمىنارلارنىڭ ئوتكۈزۈلۈشىنى ئۇيۇشتۇرسۇن.

5. قازاقستان سسجدا دۆلەت مۈلكىنى شەخسلەرگە بېرىشنىڭ كۈپونلۇق مېخانىزمى توغرىلىق قائىدە 1991- يىلى 1-سېنتەبىردىن باشلاپ كۈچكە كىرگۈزۈلسۇن.

قازاقستان سوۋېت سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى
ن. نازارباي̣ىۋ.

ئالمۇتا شەھىرى، 1991-يىل، 13-سېنتەبىر.

يېقىندا دۇنيا تۈرۈكلىرىنى تەتقىقات قىلىش مەركىزىنىڭ پرېزىدېنتى، خەلق ئارالىق «ئىپەك يولى» فوندىنىڭ ۋىتسې- پرېزىدېنتى تۇران يازغان باشچىلىغىدا تۈركىيەدىن بىر توپ دېلېگاتسىيە قازاقستاندا بولدى. ئۇلارنىڭ «ئىپەك يولى» پروگراممىسىدىكى بارلىق خەلقلەر ئارا دوستلۇقنى، مەدەنىي ۋە ئىختىسادىي مۇناسىۋەتلەرنى مۇستەھكەملەش ئاساسىي مەخسىتى ئىدى.

سۈرەتلەردە: 1. شائىر مۇختار شاخانوۋ ۋە ئاقىنىي، سېرىكوۋلار ت. يازغانغا بورە تېرىسىدىن ياسالغان گىلەمنى تەغدىم قىلماقتا. 2. قازاق دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ئۇچرىشىش.

(قاز تاگ).

تەشەببۇسكار

ئابلىكىم ئەخمەتوۋنىڭ ساز ۋە ناخشىغا بولغان قىزىقىشى مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ژىللىرى باشلانغان. شۇ ژىللىرى سكرىپكا چېلىشى بىلەن كۆزگە چۈشكەن ئىدى. ناخشا-سازنىڭ ئادەملەرگە شاتلىق ئاتا قىلغۇچى كۈچكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئۇ ياركەنت شەھىرىدىكى كىروۋ نامىدىكى مەكتەپنى تاماملاپ، تاشكەنت شەھىرىدە ھەربىي خىزمەت بۇرچىنى ئوتەۋاتقان 1966-ژىللىرى تولۇق ھىس قىلدى.

ھەربىي خىزمەت بۇرچىنى ئەلا دەرىجىدە يەكۈنلەپ، ياركەنتكە قايتىپ كەلگەن ئا. ئەخمەتوۋ ئۆزى ئوقۇغان مەكتەپتە ناخشا مۇئەللىمى بولۇپ ئىشلىدى. بىراق ئوقۇش ئارزۇسى ئۇنى بىر ژىلدىن كېيىن يەنە بىر تاشكەنتكە قايتا يېتەكلەپ كەلدى.

بۇ 1969-ژىلى ئىدى. مەدەنىي ئاقارتىش تېخنىكۇمىنىڭ مەدەنىي ئاقارتىش ئىشلىرى تەشكىلاتچىسى، مېتودىست بولۇمىگە ئوقۇشقا كىرگەن ياش ژىگىت ھەم ئوقۇشتا، ھەم جامائەتچىلىك ئىشلىرىدا بىردىنلا ئۆزىنى كۆرسەتتى. كۆپ ئۆتمەي شەھەردىكى ۋە تېخنىكۇمدىكى ماھمۇت ھاشىموۋ، ئابدۇرېشىت داموللايېۋ، شىرەلى مەمرايېۋ، يۇنۇس ئىمىروۋ، نىياز تۇرسۇنوۋ ئوخشاش تالانتلىق ياشلارنى ژىغىپ ئانسامبىل قۇرۇشقا مۇۋاپپەق بولدى.

ئوقۇشتا ۋە تەشكىلىي ئىشلاردا ئەنە شۇنداق ئۆزىنى كۆرسىتىشى تېخنىكۇمنى تاماملىغان چېغىدىمۇ ئۇنىڭ كېلەچىكىگە يول ئاچتى. ئوزبەكىستان مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ ئۇنى ئۆزى ئوقۇغان تېخنىكۇمغا ئوقۇتقۇچىلىققا قالدۇرۇشى ئۇنىڭ قانچىلىك ئىقتىدارلىق ئىكەنلىكىدىن يارقىن دالالەت بەردى.

ئابلىكىم ئەخمەتوۋ ئۈچۈن ئەڭ ئېغىر ۋە ئەڭ مەسئۇلىيەتلىك كۈنلەر مانا شۇ ۋاقىتتىن باشلاندى. ئۇ بىر ياقتىن لابورانتلىق، بىر ياقتىن ئوقۇتقۇچىلىق ۋەزىپىسىنى ئۈلگىلىك ئورۇنلىسا، يەنە بىر ياقتىن ئانسامبىلنى باشقۇرۇشنىمۇ ھوددىسىدىن چىقتى. يەنىلا ئۇنىڭ تەشەببۇسكارلىقى بىلەن پايتەختنىڭ كىروۋ ناھىيەسىدىكى مەدەنىيەت ئۆيىدىن جاي ئېلىپ، ئانسامبىل «تارىم» نامى بىلەن پائالىيىتىنى داۋام ئەتكۈزدى. شەھەردىكى ئىستىراھەت ۋە دەم ئېلىش جايلىرىدا، شەھەر ئەتراپىدىكى ئۇيغۇرلار كۆپ جايلاشقان يېزىلاردا كۆرسەتكەن كونسېرتلىرى جامائەتچىلىكنىڭ قىزغىن ئالقىشلىرىغا سازاۋەر بولدى. ھەتتا بارا-بارا جۇمھۇرىيەتلىك ۋە ئىتتىپاقلىق خەلق تالانتلىرى كونكۇرسلىرىغا قاتنىشىپ، ئۇلارنىڭ 1- ۋە 2- دەرىجىلىك دىپلوم ۋە پەخرىي يارلىقلىرىنى ئېلىشقىمۇ مۇۋاپپەق بولدى.

1975-ژىلى تاشكەنت دولەت مەدەنىيەت ئىنستىتۇتىنىڭ تەسىس قىلىنىشى، ئۆز بىلىمىنى يەنىمۇ تەكەممۇللاشتۇرۇش نىيىتىدە ژۈرگەن ئابلىكىم ئۈچۈن چوڭ خوشاللىق بولدى. ئۇ بۇ بىلىم دەرگاھىدىمۇ ئۆز ئىختىساسى-مەدەنىي ئاقارتىش ئىشلىرى تەشكىلاتچىسى، مېتودىست بولۇمىگە سىرتتىن ئوقۇشقا چۈشۈپ، 1980-ژىلى ئۇنى مۇۋاپپەقىيەتلىك تۈگەتتى.

1980- ژىل ئابلىكىم ئۈچۈن ھەم شاتلىق، ھەم قايغۇلۇق ژىل بولدى. ئۇ ئالىي بىلىملىك مۇتەخەسسىس بولۇش شەرىپىگە مۇيەسسەر بولغىنى بىلەن شۇ ژىلى ئۇ باشقۇرغان «تارىم» ئانسامبلى مەلۇم سەۋەپلەر بىلەن تارقاپ كەتتى.

— ئانسامبىل ئىشتىراكچىلىرىنىڭ بىر قىسمى تەغدىر تەقازاسى بىلەن ئۇيغۇرستاندىن كەلگەنلەر بولۇپ، تۇرۇشلۇق ئوي ۋە ئىش جايلىرىنىڭ تايىنى بولماي، شۇ تەشۋىشلەردە كوللېكتىۋنى تەرك ئېتىشكە مەجبۇر بولدى. ستۇدېنتلىرىمىز بولسا ئوقۇشلىرىنى تاماملاپ، ئۇچۇم بولۇپ كەتتى. ئىزباسارلارنىڭ يېتەرلىك بولماسلىقى سەۋەپلىك، تا شۇ كۈنگىچە، ئانسامبىلنى قايتا تەشكىللەشنىڭ ئىمكانى بولمىدى. شەھەردىكى تەشەببۇسكارلارنىڭ قاتنىششى بىلەن ئانسامبىلنى قايتا قۇرماقچىمىز. يېڭى ئوقۇش ژىلىدىن باشلاپ ئۇ پائالىيىتىنى باشلايدۇ.

بۇ سوزلەرنى ئابلىكىم يېقىندا بولغان ئۇچرىشىمىزدا ئېيتىپ بىزنى خوشال قىلدى. موشۇ سوھبەت چېغىدا بىز ئۇنىڭ ئالىي بىلىملىك بولغاندىن كېيىن تېخنىكۇمدا كلۇبشۇناسلىق پەنىدىن دەرس بەرگەنلىكىنى، كوپ ئۆتمەي كلۇبشۇناسلىق بولۇمىنىڭ باشلىقى، ئۇندىن كېيىن بولسا، دىرېكتورنىڭ ئوقۇتۇش ئىشلىرى بويىچە ئورۇنباسارى بولغانلىقىنى، نىھايەت، 1989- ژىلى ئوزبېكىستان مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى ئۇنى تېخنىكۇمغا دىرېكتور قىلىپ تەيىنلىگەنلىكىنى بىلدۇق. ئۇ شۇنداقلا بۇلتۇردىن باشلاپ تاشكەنت شەھەر ۋە ۋىلايەت تېخنىكۇملىرى سوۋېتىنىڭ ئەزاسى، ستۇدېنتلارنى كەسپكە تەييارلاش سوۋېتىنىڭ رەئىسى ۋەزىپىسىنى ئاتقۇرۇپ كەلمەكتە. بىيىل بولسا ئوزبەكىستان مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىگە قاراشلىق ئوتتۇرا مەخسۇس ئوقۇش جايلىرى سوۋېتى رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارى قىلىپ تەيىنلەندى. ئابلىكىم ئەخمەتوۋ ژۇقۇرىدا كەلتۈرۈلگەن لاۋازىملارغا ئۆزلىكىدىن كېلىپ قالغىنى يوق، ئەلۋەتتە. ئۆز ئىشىغا سىدقى دىلىدىن بېرىلگەنلىكى، ھالال ئەمگەك قىلىشى، تەشەببۇسكارلىقى، باشقۇرۇش قابىلىيىتىنىڭ ئۈستۈنلىكى ئۇنى ئەشۇنداق ژۇقۇرى بالداقلارغا كوتەردى.

ھاكىم مۇھەممەت.

تاشكەنت شەھىرى.

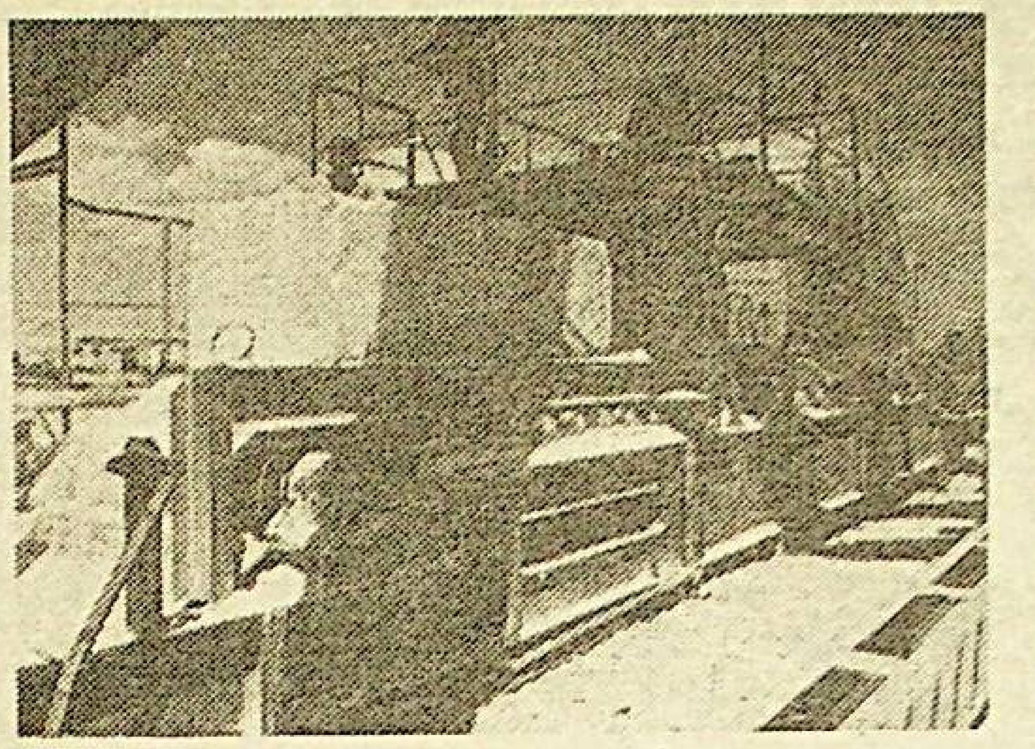

ماڭغىستاۋ ۋىلايىتى. «كامېنت» (تەبىي تاش مەنىدە) كىچىك كارخانىسىنىڭ مەھسۇلاتى ئېلىمىزنىڭ كوپلىگەن شەھەرلىرىگە مەلۇم. ئۇلار دېڭىز تېشىدىن تۈرلۈك پلىتىلارنى ئىشلەپ چىقارماقتا.

سۈرەتلەردە: 1. كىچىك كارخانىنىڭ دىرېكتورى ئا. نوۋوسېلتسوۋ. 2. ئېرىتىش ماشىنىسى ئىش ئۈستىدە.

(قازتاگ).

نەشرىيات توھپىسى

ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى

سوۋېت ئالىملىرى مەركىزىي ئازىيە، شۇ جۈملىدىن ئۇيغۇرستاننىڭ تارىخىنى ۋە مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىش ئۈستىدە خېلە كوپ ۋە ئۈنۈملۈك ئىش ئېلىپ بارماقتا. بولۇپمۇ ئۇيغۇرستاننىڭ تارىخىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئۈچۈن يۇلىئۇس كلاپروت بىلەن يا. بىچۇرىننىڭ، ئا. كازىمبېكنىڭ، شۇنداقلا چ. ۋەلىخانوۋنىڭ، ۋ. ۋ. گرىگورىيېۋنىڭ، ۋ. رادلوۋنىڭ، د. پوزدنېيېۋنىڭ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخى ۋە ئېتنوگرافىيەسىگە بېغىشلانغان بىر تۈركۈم سالماقلىق ئەمگەكلىرى ۋە شۇنداقلا باشقا تارىخچى-سەياھەتچىلەرنىڭ خاتىرىلىرى بۇ دىيار توغرىلىق خېلە ئۇرغۇن مەلۇماتلارنى بېرىدۇ.

لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇيغۇرستاننىڭ قېدىمىي تارىخى بىلەن مەدەنىيىتىنى يورۇتۇشتا ئېنچە كوپلىگەن «قارا داغلار» بولۇپ، كوپلىگەن ئاھايىتى مۇھىم مۇئەممالار ئوزىنىڭ ھەل قىلىنىشىنى كۈتۈپ تۇرماقتا. يېقىندا ئالمۇتىدا قازاقستان س س ج پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ «غىلىم» نەشرىياتىدا رۇس تىلىدا نەشىر قىلىنغان **«ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»** ناملىق كىتاپ خەلقىمىزنىڭ تارىخىغا بولغان زور قىزىقىشىنى قىسمەن بولسىمۇ قانائەتلەندۈرۈشكە ھەسسە قوشىدىغانلىقى سوزسىز. دەسلەپكى قېتىم سوۋېت شەرقشۇناسلىقى ئىلمىدا ئۇيغۇرلارنىڭ قېدىمىي زامانلاردىن باشلاپ تا 14-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىسىغىچە بولغان دەۋرىنى ئوز ئىچىگە ئالغان قىسقىچە تارىخى نەشىر قىلىندى. مەزكۇر ئەمگەك ئالتە بابتىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇلارنى كورنەكلىك تارىخچىلار ب. ئا. لىتۋىنسكىي، ت. ئا. شېركوۋا، ل. ئا. بوروۋكوۋا، د. ئا. ئىسىيېۋ، گ. م. ئىسخاقوۋ، س. گ. كلەشتورنىي، م. ئى. ئېرزىن، ئا. ش. قادىربايېۋلاردىن ئىبارەت مۇئەللىپلەر يازغان.

كىتاپنىڭ كىرىش سوزىدە ئۇيغۇر تارىخىنى ئۆگىنىشكە كوپلىگەن شەرقشۇناسلار، ئارخېئولوگلار، سەياھەتچىلەر ۋە باشقىلارنىڭ قوشقان ھەسسىسى، ئالىملارنىڭ ئۇيغۇرستان دىيارىدە ۋە باشقا جايلاردا خەلقىمىزنىڭ قېدىمىي تارىخىغا، باي مەدەنىيىتىگە ئائىت ھۆججەتلەرنى تاپقانلىقى، ئۇلارنىڭ بۇ ساھادىكى ئەھمىيەتلىك ۋە مۇيەسسەل ئەمگەكلىرى توغرىلىق كەڭ دائىرىدە سوز بولىدۇ. «ئېتنوسەياسىي ئۇمۇمىيلىق سۈپىتىدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شەكىللىنىش جەريانى ئاساسىي جەھەتتىن ئۈچ مىڭ ژىل داۋامىدا شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرستان) تەۋەسىدە يۈز بەرگەن ۋە بۇ جەريان 14-ئەسىردە تولۇق تاماملاندى. شەرقىي ئىران، قېدىمىي ئۇيغۇر ۋە بەزىبىر باشقا تۈركىي تىللىق قەبىلىلەر ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاساسىنى سالغان، ئوتتۇرا ئەسىردە ئېتنو سەياسىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان قېدىمىي «ئۇيغۇر» ئېتنونىمى شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەرلىك ئاھالىسىغا بەكىتىلدى»،— دەپ تەكىتلىنىدۇ كىرىش سوزدە.

كىتاپنىڭ 1-بابى **«شەرقىي تۈركىستان ئىپتىدائىي جامائە تۈزۈمى دەۋرىدە»** دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭدا مۇئەللىپلەر قېدىمىي ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ تەبىي-جۇغراپىيەلىك ئەھۋالى، بۇ دىياردا قېدىمىي زامانلاردا ياشىغان قەبىلىلەر ۋە ئارخېئولوگىيەلىك قېزىش ئىشلىرىنى ژۈرگۈزۈش نەتىجىسىدە بۇ يەردە تېپىلغان ئىپتىدائىي ئىشلەپ چىقىرىش قوراللىرى ۋە ئۇيغۇرستاندا ئارخېئولوگىيەلىك ماتېرىياللار بويىچە ئېگىلىك پائالىيىتىنىڭ شەكىللىنىشى ھەم تەرەققىي ئېتىشىغا دىققەت بولىدۇ.

كىتاپنىڭ **«مىلادىدىن ئىلگىرى 1-مىڭ ژىللىقنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا-مىلادىدىن ئىلگىرى 1-مىڭ ژىل بېشىدا شەرقىي تۈركىستاندىكى ئېتنوتارىخىي ۋەزىيەت»** دېگەن 2-بابىدا ساك، يۈئېچژى، ئۇسۇن، ھۇن قەبىلىلىرى، ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتى، دولەتچىلىكى، خوشنا دولەتلەر بىلەن ئوزارا ئالاقىلىرى ۋە شۇنداقلا شەرقىي تۈركىستان ئارقىلىق ئوتىدىغان سودا يوللىرى توغرىلىق مەلۇمات بېرىدۇ، ئۇنىڭدا كىتاپخان ئۇيغۇرلارنىڭ قېدىمىي خوتەن ۋە ياركەنت شەھەرلىرىنى شىمالىي ختاي بىلەن باغلاشتۇرغان ئېفرىت (كوك رەڭدىكى قىممەت باھالىق مىنېرال-ياشىم) يولى، تارىم ۋادىسى ئارقىلىق ئوتكەن ۋە ئۇيغۇرلار دىيارىنى ختاي، يۇنان، رىم، ئەندى كېيىنرەك بولسا ۋىزانتىيە دۇنياسى بىلەن باغلاشتۇرغان ئۇلۇق ئېپەك يولى ۋە بۇ سودا يوللىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان تەۋەسى ئۈچۈن ئالاھىدە ئەھمىيىتى توغرىلىق سوز بولىدۇ.

«5-10- ئەسىرلەردىكى قېدىمىي فېئوداللىق دولەتلەر» دېگەن باپتا گائوچان پادىشالىقى ۋە ئۇنىڭ گائوچى، يادا، جۇجان ھەم شىمالىي ۋېي دولەتلىرى بىلەن ئوز ئارا ئالاقىلىرى، گائوگۈي خانلىقى، تۈرك خاقانلىقى، ئۇيغۇر خاقانلىقى ۋە شۇنداقلا بۇ ئۇيغۇر دولەتلىرى دەۋرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مەئىشىتى بىلەن مەدەنىيىتى يورۇتۇلىدۇ. «ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ يادىكارلىقلىرىنى ئۆگىنىش ئۇنىڭ ئوز ئالاھىدىلىكىگە ئىگە ئىكەنلىكى توغرىلىق دالالەت بېرىدۇ. ئەق ئەينە شۇ ئۇيغۇرلار مەركىزىي ئازىيە دالىلىرىدا كوپ قۇۋۋەتلىق شەھەرلەرنى ۋە قەلئە-سېپىللارنى قۇرۇش بىلەن ئولتۇراقلاشقان سىۋىلىزاتسىيەنى بەرپا قىلىشقا باشلىدى»، — دەپ قەيت قىلىدۇ مۇئەللىپلەر.

كىتاپنىڭ **«فېئوداللىق دولەتلەرنىڭ قۇرۇلۇشى»** دېگەن بابىدا ئورخوندىكى ئۇيغۇر دولىتى (745-840) مۇنقەرزلىككە ئۇچرىغاندىن كېيىن ئۇيغۇرلارنىڭ 9-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىدا ئورخوندىن ئۆزلىرىنىڭ خېلە بالدۇر ئولتۇراقلاشقان ھاياتقا كوچكەن شەرقىي تۈركىستاندىكى قېرىنداشلىرى بىلەن قوشۇلغانلىقى، ۋە بىر مەزگىلدە دېگىدەك بىر-بىرىدىن مۇستەقىل فېئودال ئۇيغۇر دولەتلىرى؛ گەنجۇ خاقانلىقى، تۇرپان ئىدىقۇتلىقى، قاراخانىيلار دولىتى قۇرۇلغانلىقى، دولەت باشقۇرۇش ئاپپاراتى، ئارمىيە تۈزۈلۈشى، روھانىيلار رولى، جەمىيەت تۈزۈلۈشى، ئېگىلىك-ئىختىسادىي مۇناسىۋەتلىرى ھەققىدە سوز بولىدۇ. پروفېسسور ئا. يۇ. ياكۇبوۋسكىي ئەينە شۇ دەۋىر توغرىلىق مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: **«ئۇيغۇرلار باشقا تۈرك خەلقلىرىدىن ئىلگىرى ئولتۇراقلاشقان، دېھقانچىلىققا كوچتى، باشقىلاردىن بالدۇر شامانىزمنى بېكار قىلدى، ئاۋال مانىخېي، ئاندىن بۇددىزم دىنلىرىنى قوبۇل قىلدى، باشقا تۈركلەردىن بالدۇر ئوزلىرىدە يېزىق كەشىپ قىلدى ۋە ختاي بىلەن ماۋائۇننەھر ئوتتۇرىسىدا ياشايدىغان خەلقلەر ئارىسىدا ئەڭ مەدەنىيەتلىك خەلققە ئايلاندى»**.

«ئۇيغۇرلار موڭغۇل ھوكۇمرانلىقى دەۋرىدە» دېگەن باپتا ئۇيغۇرلارنىڭ قارا ختايلار دولىتى تەركىۋىدە بولۇشى، تۇرپان ئىدىقۇتلىقىنىڭ موڭغۇل ئىمپېرىيەسىگە قوشۇلۇشى، شەرقىي تۈركىستاننىڭ مەمۇرىي دولەت تۈزۈلۈشى، ئېلىق-سىپلىق ۋە موڭغۇل ھوكۇمرانلىقىنىڭ ئاقىۋەتلىرى ھەققىدە مەلۇمات بېرىدۇ.

«9-13- ئەسىرلەردىكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى» دېگەن باپتا شۇ دەۋىردىكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە ئۇنىڭ تۇتقان ئورنى ھەققىدە سوز بولىدۇ. مۇئەللىپلەر قاراخانىيلار ئۇيغۇر دولىتى توغرىلىق توختىلىپ: **«دۇنياغا ئەل-فارابى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ماھمۇت قەشقىرى ۋە باشقا بۈيۈك شائىرلار بىلەن ئالىملارنى بەرگەن قاراخانىلار قەشقەرىيە، ئوتتۇرا ئازىيە ۋە جەنۇبىي قازاقستان خەلقلىرىنىڭ فىلوسوفىيەلىك، تەپەككۇرىنى، پەن، شېئىرىيەت ۋە سەنئىتىنى شەكىللەندۈرۈشكە ۋە تەرەققىي ئەتكۈزۈشكە چوڭ تەسىر يەتكۈزدى»** دەپ ئالاھىدە تەكىتلەيدۇ.

مەزكۇر كىتاپ سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە چەت ئەل، شۇ جۈملىدىن ختاي تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ھېساپقا ئالغان ھالدا، كەڭ دائىرىدىكى مەنبەلەر ئاساسىدا يېزىلغان. مۇئەللىپلەر پايدىلانغان مەنبەلەر ئارىسىدا ئاتاقلىق ئەدەبىياتشۇناس-تارىخچى ئالىم تۇرغۇن ئالماسنىڭ «ئۇيغۇرلار» كىتاۋىمۇ بار.

يا. سابىتوۋ.

ئالمۇتا شەھىرى.

ئەلىخان تورە ساغۇنى

زامان ساخاۋىتى- قايتا قۇرۇش، ئاشكارىلىق شاراپىتى بىلەن ئادالەت قارار تېپىپ بارماقتا.

ئۇيغۇرستان خەلقلىرىنىڭ مىللىي-ئازادلىق ئىنقىلاۋى (1944-1946) رەھبىرى، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھوكۇمىتىنىڭ رەئىسى ئەلىخان تورە شاكىرخان خوجا ساغۇنى ھەققىدە، ئەل سۆيگەن زاتنىڭ جۇشقۇن پائالىيىتى، مەشەقەتلىك، ئەمما، شەرەپلىك پائالىيىتى ھېساۋىغا بېرىلگەن ژۇقۇرى پەخرىي ئۇنۋانلار، ئوردېنلار، مۇكاپاتلار، لەۋھە ۋە ئوچېركلار بۇرۇن مەخپىلىكچە قالاتتى. ئۇلار ھەققىدە سوز ئېچىش مەنئىي قىلىنغان ئىدى. پۈتۈن قەلب چارارىتى، زاكاۋىتىنى ئۇيغۇرستان خەلقىگە بېغىشلىغان ئەلىخان تورە ھەققىدە بار ھەقىقەتنى ئوچۇق، ئايدىڭ ئېيتىدىغان ۋاقىت كەلدى.

ئۇيغۇرلار ئېلىگە شوھرىتى كەتكەن مەشھۇر زات ئەلىخان تورە ساغۇنىنىڭ تەرجىمە ھالى ئوزىگەخاس سىر مەزمۇن ۋە ئىبرەتلىكتۇر. ئۇ 1885-ژىلى دېخان ئائىلىسىدە تۇغۇلدى. ئۇنىڭ ئاتىسى شاكىرخان خوجا ۋە پۈتكۈل ئەۋدات-ئەۋلاتلىرى ئەنجانلىق ئىدى.

تارىخ شاھىدكى، 1876-ژىلى چار روسسىيە قوشۇنلىرى ئەنجان شەھىرىنى ئىستىلا قىلىش بىلەن قوقەنت خانلىغىنى تۈركىستان گېنېرال- گۇبېرناتورلىغىغا قوشۇۋەتتى. تېچ، تەشۋىشسىز ئەنجان شەھىرى ئوز مەۋقەسىدىن پۈتۈنلەي ئايرىلىپ قالدى. 1877-1883-ژىللاردا ئەمگەكچى خەلقنىڭ تۇرمۇش- تىرىكچىلىكى ئېغىرلاشتى. ۋەزىيەت تولىمۇ مۇرەككەپلىشىپ كەتتى. خەلق ئىچىدە ئېتىۋارغا ئىگە بولغان شاكىرخان خوجا ۋاقەنىڭ بېرىشىدىن ئەنسىرەپ ۋە ئاگاھ بولۇپ، ئەنجان شەھىرىدىن ئائىلىسى بىلەن توقماق شەھىرىگە كوچۇپ كەلدى. تېز ئارىدا پەرزەنت كوردى. ئۇنىڭ ئىسمىنى ھەزرەت ئەلىدەك سەركەردە سەرۋەر بولسۇن دەپ ئەلىخان دەپ ئاتىدى.

ئەلىخان توقماق شەھىرىدىكى ئەنئەنىۋىي مۇسۇلمان مەكتىۋىگە كىرىپ ئۈچ ژىل ئوقۇدى. كېيىن ئاتىسىدىن ۋە ئوز-ئوزىدىن دىنىي ۋە باشقا پەنلەردىن ساۋاق ئېلىشنى داۋاملاشتۇردى. 10-11 ياشلىرىدا قۇرئان- كەرىمنى ئەجايىپ بىر ئاھاڭدا تىلاۋەت قىلىدىغان بولدى. بارا-بارا دىنىي، ئەخلاقىي، پەلەسەپەۋىي، تىببىي ۋە تىل- ئىلمىغا دائىر قولىيازما، تاش باسما ئەسەرلەرنى ئىزدەپ تېپىپ، جىددىي مۇلاھىزىلەر، مۇشاھىدىلەر ئوتكۈزۈشكە كىرىشتى. قۇرئان- كەرىمنىڭ ستامبۇل، باغدات، تېھران ۋە مىسىر نۇسخىلىرىنى توپلاپ، قازان نۇسخىسى بىلەن قىياسەن سېلىشتۇرۇپ، مەنىلىرىنى چاتىرلەپ باردى. ھەدىسلەر، ئىسلام قانۇن-قائىدىلىرى شەرھلىرىگە بېغىشلانغان چوڭ-كىچىك ئەسەرلەرنى توپلاپ مۇستەقىل خاتىرىلەر يازدى. ئوز- ئوزىدىن ئوگىنىش دەۋرى بەكمۇ جىددىي، ئاتىسىنىڭ نازارىتىدە قاتتىق ئىنتىزام ۋە تەلەپچانلىقتا داۋام ئەتتى. توقماق شەھىرىنىڭ شۇ دەۋىردىكى يەككە-يېگانە مەسچىتتە مەلۇم مۇددەت قارىيلىق قىلدى. ئەينى ۋاقىتتا مەزىن ۋەزىپىسىنى بەجىردى.

پانىي- ئەخلاقىي مۇھىتتا تەربىيە كورگەن ئەلىخان مۇھەممەت پەيغەمبەر ئۈستىدە مۇلاھىزىلەر، شەرھىلەر قىلاتتى. زاھىتلار تارىخىنى- ئەخلاقىي مەنئۈيەتلىرىنى ئۆگىنەتتى. ئىجادىي ئىزدىنىشلەر، ئوتكۈر مۇلاھىزىلەر نەتىجىسىدە توقماق شەھرىدە «بالا قارى» دېگەن ئەللامە نامىغا مۇشەررەپ بولدى. 18-20 ياشلىرىدا ئۇنى ئوز زامانداشلىرى: «خۇدا بەرگەن بىزنىڭ تورىمىز» دەپ ئۇلۇغلاشقا باشلىدى. ئەلىخاننىڭ ئۇلۇغ بولۇپ شەكىللىنىشىدە ئاتىسىنىڭ تەربىيىسى چوڭ رول ئوينىدى. ئۇ كىشى ئىسلام تارىخىنى خېلە پۇختا بىلگەن مېھرىۋان، شېرىن سۆخەن، مومىن كىشى ئىدى.

ئەلىخان تورە ۋەزلىرىدە ھېكمەت ئەقلىلىرىنى، ئەقىل سوزلىرىنى، تەسىرلىك ھېكايەتلىرىنى، بولۇپمۇ مۇھەممەت پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەسەھەتلىرىنى كەڭ تەرغىپ-تەشۋىق قىلاتتى. يازما خاتىرىلەرنىڭ بىرىدە شۇنداق ئىبارىلەر قەيت قىلىنغان.

«ئۇلۇق ئەللامالار ئېيتىدۇكى، ئىنسان ئومرى ئولچەملىكتۇر. بىر قېتىم ئومۇر داۋامىدا ئوزىدىن كېيىن ياخشى نام-خاتىرە قالدۇرمالىق، تىرىكلەر ئارىسىدا تىرىك ژۇرمەك بىلەن تەڭدۇر. ھېمىشەم ئىنسان ئوز مېھىر-مۇھەببىتى بىلەن تىرىكدۇر».

خۇش پېئىل، ئاق كوڭۇل، كەمتەر، شېرىن سوزلۇك پەزىلەتلىرى بىلەن كىشىلەرنى ئوزىگە جەلىپ قىلىپ ئالالايدىغان ئەلىخان تورە ئىسلام پەلەسەپەسى بىلەن بىر ۋاقىتتا شەرىق كلاسسىك ئەدەبىياتىنى، ئۇنىڭ ئۇلۇق ۋەكىللىرى فىردەۋسى، فەرىددىن ئەتتار، شېرازى، فۇزۇلى، لۇتفى، سەككاكى، جامىي، ناۋائىي، بېدىل، مەشرەپ، خىرقىتىي ۋە زەلىلىيلەر ئىجادىنى ۋە ئۇلارغا ئالاقىدار رىۋايەت-ئەپسانىلارنى چوڭقۇر ئوگەنگەندۇر.

ئەلىخان تورە فېودال جەمىيىتىنىڭ بارلىق تەبىقىلىرى ۋە تايىپىلىرى-غېرىپلار، مەجرۇھلار، ھۇنەرۋەنلەر، قىسسەخانلار، دەرۋىشلەر ۋە باشقىلار ھەققىدە پىكىر ژۇرگۇزگەندە ھەر قاچان ئىنسانپەرۋەرلىك تۇيغۇسىنى نامايەن ئېتەتتى، مېھىر-مۇھەببىتىنى، ساداقىتىنى ئىزھار قىلاتتى.

ئەلىخان تورە 1905-1924-ژىللار ئىچىدە ئىككى قېتىم ھەجگە سەپەر قىلىدۇ. مەككە ۋە مەدىنىدىكى ئىسلام پەلەسەپەسىنىڭ ژىرىك مەركەزلىرىدە- ئىلىمگاھلىرىدا تەربىيە كورىدۇ. جىددى شەھرىدە تىبابەت ئىلمىنى ئىگەللەشكە زور ئېتىقات بىلەن كىرىشىدۇ. ھەج سەپىرى ئۇنىڭ مەنئۈيى ئېڭىغا چوڭ تەسىر كورسەتتىدۇ.

ئەلىخان تورىنىڭ ئېغىر كەچۈرگەن ھاياتىي سەرگۈزەشتلىرى، دۇنيا قارىشى، ئىلمىي-نەزەرىيەۋىي مۇئامىلىلارغا مۇناسىۋىتى **«شەرقىي تۈركىستان پاجەسى»** ئەسەرىدە كەڭ پىلاندا يورۇتۇلغان. مەن بۇ قولىيازمىنى ئالاھىدە قىزغىن ئۇيغۇلار، جىددىي قىزىقىش بىلەن ئوقۇپ چىقتىم. قولىيازما ئەسەر ھەجىم ئېتىۋارى بىلەن خېلىلا چوڭ-200 بەت. ئۇنىڭدا ئۇيغۇرلار ئېلىنىڭ 30-40- ژىللاردىكى ئاچچىق ۋاقەلەرنى بىرمۇ-بىر بايان قىلىدۇ. بۇ مېنىڭ تەلۇۋىمنى قانائەتلەندۇردى. ئەسەردە ئۇيغۇرلارنىڭ چەت ئەل باسقۇنچىلىرىغا قارشى مەردانە كۈرەشلىرى تارىخى، ئەمگەكچى خەلقنىڭ تەپەككۇر ئىسيانى، كېلەچەك ئارزۇ-ئارمانلىرى ھەققانىي تەسۋىرىنى تاپقاندۇر.

ئەلىخان تورىنىڭ دولەت، سەياسەت ھەققىدىكى پىكىر- مۇلاھىزىلىرى-ئىنچىكە مۇددىئالىرى، ئومۇمەن ئۇيغۇرلار تارىخىدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغان «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» ھوكۇمىتىنىڭ رەئىسى سۈپىتىدىكى پائالىيەتلىرىنى يورۇتىدىغان مەلۇماتلار، خاتىرىلەر يەنىمۇ كوپ توپلىنىشى مۇمكىن.

ئەلىخان تورىنىڭ ئىجتىمائىي - سەياسىي قاراشلىرىنى، ئۇيغۇرستان پاجەسىنى تولۇقلىغىچە يورۇتۇش، قانلىق تارىخنىڭ سەھىپىلىرىنى ئېچىش مەخسىتىدە ئىلمىي، تارىخىي ئەسەر يارىتىش بىزگە ئەسىپ قىلىدى. ھاياتى، ئىجادىي پائالىيىتىنىڭ ئوزى بىر ئالەم بولغان ئەلىخان تورىنىڭ 105 ژىللىق تەۋەللۇدىغا بېغىشلانغان قۇتلۇق مەرىكە ئارقىلىق شۇ كۆڭگىچە پىنھان تۇتۇلغان ھەقىقەتلەردىن پەقەت بىر سەھىپىنى ئاچقان بولىمىز، خالاس.

* * *

تارىخشۇناسلار يازغىنىدەك، يەر دېخانلاردىن تارتىپ ئېلىنىپ، كەمبەغەل باتراكلارغا بېرىلگەن، باتراك دېخان بولغىنىدا كۆلاك قىلىنغان، تۈزۈمنىڭ، سەياسەتنىڭ ئەستەر-پەستىرى سوكۇلۇپ، ئىنساپ-دىيانەت، مېھرى-ئاقىبەت يوقالغان دەۋىردە شاكىرخوجا ئائىلىسى ئېغىر ئىختىسادىي قىيىنچىلىقلار، سەياسىي تەقىپلەرگە دۇچ كەلدى. شاكىرخوجىلار ئائىلىسى تەقدىرىدىمۇ ئېغىر تەشۋىشلەر باشلاندى. بۇ شارائىتتا توقماق شەھرىدە ياشاشنىڭ ماھىيىتى قالمىدى. ئېھايەت، شاكىرخوجا ئائىلىسى تۈركىستاننىڭ سايرام ناھىيەسىگە كوچۇپ كەتتى. ئۇزاق ۋاقىت بەزگەك كېسىلىنىڭ دەردىنى تارتقان شاكىرخوجا سايرامدا دۇنيادىن ئوتتى.

1930- ژىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا ئەلىخان تورە بۇخارا ئىسلام مەدرىسىسىگە مۇدەرىسلىككە تەكلىپ قىلىندى. قۇرئان كالام ۋە ئۇنىڭ تەپسىرىدىن ياخشى خەۋەردار بولغان ئەلىخان تورە تېزلا يېتەكچى مۇدەررىس دەرىجىسىگە كوتۇرۇلۇپ، تالىپلارنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولدى. لېكىن مەھەللە ھاكىملىرى مەدرىسىنى يېپىش، شۇ دەۋىردىكى تالىپلارنى تارقىتىۋېتىش، ئىسلام دىنىي پائالىيىتىنى چەكلەش مەسىلىلىرىنى كوتۇرۇپ چىقىشتى. بۇ ھەرىكەتلەرگە نارازى بولغان ئەلىخان تورە تالىپلىرىغا: «دەۋىردە ئىناۋەت يوق. پەرۋاردىگارىمغا شەك كەلتۇرۇشمەكتە، ئىسلام ئوقۇشلىرىنى تەھقىرلىمەكتە»؛ دېگىنى ئۈچۈن قاماققا ئېلىندى. تۇتقۇنلۇقلارنىڭ ھەممە پاجەلىرى ئۇنىڭ قەلبىنى ئورتىدى. لېكىن، ئەلىخان تورە تەربىيىسىنى كورگەن تەلىپلەر بۇ تەھقىرلەش زەنجىرىنى ئۈزۈپ تاشلاپ، ئەللامىسىنى مەھبۇسلىقتىن ئېلىپ قاچتى ۋە بۇخارانىڭ شافىركان ناھىيەسىدىكى بىر كەمبەغەل دېخان خانىسىغا ئېلىپ كېلىشتى. ئىككى ژىل يوشۇرۇن ياشىدى. شۇ چاغدا بىر سودىگەر بۇرادىرى ئۇيغۇر ئوسمانباينىڭ مەسلىھىتى ۋە يارىدىمى بىلەن ئۇيغۇرستاننىڭ غۇلجا شەھرىگە كوچۇپ كەتتى. ۋۇجۇدىنى ئىسلام ئەقىدىلىرى بىلەن تولدۇرغان ئەلىخان تورە بۇ شەھەردە بەكمۇ زورۇرىيەت ھېساپلانغان خەلق تىبابەتچىلىكى بازىرىدا دورا-دەرمانلار دۇكىنىنى ئاچتى.

ئەلىخان تورىنىڭ تەرەققىپەرۋەرلىك ئىدىيەلىرى ۋە خەلق ئىچىدە ئابرويىنىڭ ئوسۇشكە باشلىغانلىغىنى، ئۇنىڭ خىتاي ھوكۇمران ئەمەلدارلىرىنىڭ باش-باشتاقلىغىغا چەك قويۇش ئوخشاش پىكىر قىلىشلىرى شىڭ-شىسەي دائىرىلىرىگىمۇ يەتتى. 1937-ژىل شىڭ-شىسەينىڭ ئەڭ دەھشەتلىك ھەرىكەتلەرنى ژۇرگۇزۇۋاتقان، ھەر كۈنى دېگىدەك ئىلغار پىكىردىكى مىڭلىغان ئادەمنى قولغا ئېلىپ، زىندانغا تاشلاۋاتقان پەيتى ئىدى. ئەينە شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەلىخان تورە شىڭ-شىسەي جاسۇسلىرىنىڭ ئۇنىڭ ئىزىغا چۈشكەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ ۋە ئوزىنى قاچۇرۇپ، مەخپىي ھالدا غۇلجىدىن كۇچارغا كېتىدۇ. لېكىن، ئەلىخان تورىگە ئەركىن ياشاشقا مۇمكىن بولمايدۇ. بىر ئاز ۋاقىتتىن كېيىن شىڭ-شىسەي پايلاقچىلىرى ئۇنى قولغا ئالىدۇ. كۇچار تۈرمىسىدە ئەلىخان تورە بىر نەچچە ئىلغار پىكىرلىك ئادەملەر بىلەن بىللە ياتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھۇسەيىن قارى دېگەن بىر موتىۋەر زات بار ئىدى. ھازىر ئۇ كىشى سەئۇدىيە ئەرەپستانىنىڭ جىددى شەھرىدە ياشايدۇ. ئۇ يەردە ھۇسەيىن قارى چوڭ باي ۋە جامائەتچىلىكتە تەسىر دائىرىسى چوڭ، ئابرويلۇق ئادەم.

كۇچار ساقچىسىنىڭ مەسئۇل خادىملىرىنىڭ بىرى جاۋ-كويچاڭ ئەلىخان تورىنى كورۇپ، ئۇنىڭ بىر ژۇگاچ دىنىي ئۇلۇما ۋە تېۋىپ ئىكەنلىگىدىن خەۋەر تېپىپ، ئۇنى تۈرمىدىن قۇتقۇزىدۇ. ئەلىخان تورە ئۈرۈمچىگە كېلىپ، بۇ يەردىكى كونا تونۇشلىرى ئارقىلىق غۇلجا شەھرىگە- ئائىلىسىگە قايتىپ كېلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئەلىخان تورىنىڭ زۇلمەت ۋە ئىستىبدات تۈزۈمىگە قارشى يوشۇرۇن پائالىيىتى باشلىنىدۇ.

* * *

ئەلىخان تورە غۇلجا شەھرىدىكى كوزگە كورۇنگەن دىنىي پېشۋالار، ئەھلى ئاقساقاللىرى ۋە جامائەت بىلەن تېز ئارىدا ئىشەنچ، ئېتىۋارغا ئېرىشىپ، شەرىئەت ۋە ئىسلامنىڭ موتىۋەر مۇشەررىپى، بىلىمدانى ۋە ئاتىغى سۈپىتىدە تونۇلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن يەنە غۇلجا شەھرىدىكى ئوپۇسلۇق مۇھاجىرلار مۇھىتىدا چوڭ ئابرويغا ئىگە بولىدۇ. بولۇپمۇ، ئۇلارنىڭ تەكلىۋى بىلەن ئوزبەك مەلىسىدىكى مەسچىتتە ئەمىر-مەرىپلىك قىلىدۇ. مەلۇم ۋاقىت تېۋىپلىق بىلەن ئاھالى تەشۋىشلىرىگە مەلھەم بېرىدۇ. بۇ خىل پائالىيەتلەر ئۇنىڭ مۇخلىسلىرىنىڭ كوپىيىشىگە، ئېتىقات قىلغۇچىلار سېپىنىڭ ئۇلغىيىشىغا ئېلىپ كېلىدۇ.

كۇنلەردىن بىر كۈنى غۇلجا شەھرىنىڭ تۇرغۇنى- خەلق ئىچىدە چوڭ ئابروي- ئېتىۋار قازانغان .نىي زات ئابدۇمۇتەللى خەلپەم ئەلىخان تورىگە بەيتۇللادا جامائەتكە پەيغەمبەر ھاياتىدىن ۋەزە ئوقۇپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلىدۇ. ئۇيغۇرلار تارىخىنى خېلە پۇختا ئوگەنگەن، دەۋىر ۋەزىيىتى ھەققىدە چوڭ تەسەۋۋۇرغا ئىگە بولغان ئەلىخان تورىگە بۇ تەكلىپنى ماقۇل كورىدۇ. ئۇ بەيتۇللا مەدرىسىسىگە تەشرىپ قىلىدۇ. ئەلىخان تورە بەيتۇللادا بىر ئايدىن ئوشۇق ئەمىر- مەرىپلىك قىلىدۇ ۋە لىپاپا بىلەن، يەنى دىنىي سوز ئارقىلىق ئېزىلگەن خەلقنى ئۇيغۇتۇشقا باشلايدۇ. ئەلىخان تورە مىللىي ئازادلىق ھەرىكەتكە خەلقنى سەپەرۋەر قىلىش يولىدىكى بىرىنچى پائالىيىتىنى باشلىغان بۇ ۋەزىيىتىدىن ئوزىمۇ بەك مەمنۇن بولۇپ، يېڭى-يېڭى ژىجالار تۈزۈشكە جىددىي كىرىشىپ كەتتى.

ئەلىخان تورە ئۇيغۇرستاندا ھوكۇمرانلىق قىلىۋاتقان گومىنداڭنىڭ مۇستەملىكىچىلىك قەبىھ، رەزىل سەياسىتىنى، ھىيلە-مىكىرلىرىنى، تەجاۋۇزلۇق، ھېچ ئەرسىدىن تەپ تارتمايدىغان تۈزۈمىنى تېگى-تېگىدىن ياخشى چۈشەنگەن شەخس سۈپىتىدە ئەلگە تونۇلغان ئىدى. بۇ ھال ئەلىخان تورىنىڭ كوپتىن بۇيان ئويلاپ كەلگەن «ئازادلىق» تەشكىلاتىنى تۈزۈش مۇددىئاسىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا زېمىن ياراتتى. ئەلىخان تورە تارىخنىڭ ساۋاقلىرىنى ھېمىشەم ھېساپ-چوت قىلىپ باراتتى.

(داۋامى بار).

قېرىنداشلىق رىشتىلىرى

ئازات ئابدۇللا

يېڭى شېئىرلار

ئالدايسەن مېنى

(قىز ئاغزىدىن)

ئالدايسەن ژىگىت، ئالدايسەن مېنى،
بىلمەن سېنىڭ كويىڭنىڭ يالغان.
قىزغىنىپ ئەلدىن، تالىشىپ مېنى
ۋەدىلەر بېرىپ سۆيگىنىڭ يالغان.
يالغان تەبەسسۇم جىلۋىلەر بىلەن،
كەلمە قېشىمغا، ژىراق تۇر مەندىن.
كويدۇم ساڭا دەپ ھېلىلەر بىلەن
ئالدايسەن مېنى، بەزدىم مەن سەندىن.
بىلمەن ژىگىت، بىلمەن سېنى،
ۋەدىلەر بەرگەن ساختا سۆزۈڭدىن.
سولىشىپ قالغان گۈلنى كورۈمەن.
گۈلشەن ئارىلاپ ماڭغان ئىزىڭدىن.
بىلمەن سېنى، بىلمەن ژىگىت،
تۇيۇق يوللارغا باشلايسەن مېنى.
«كويدۇم ساڭا» دەپ كۆڭلۈمنى ئۈزۈپ،
قىسماستىن يەرگە تاشلايسەن ئۇنى.

گوزەل غۇلجا

(ناخشا)

كوكۈللۈك ئوتەر چاغلار،
سېنىڭدە سەھەر— ئاخشام.
بۇلبۇلغا بولۇپ تەڭكەش،
ياڭرايدۇ مېنىڭ ناخشام.
گۈل غۇلجا، گوزەل غۇلجا،
تۈگىمەس ئىلھامىم سەن،
باغلىرىڭ بېھىش —جەننەت.
بەختىم سەن، ئارامىم سەن.
تۇۋۇلدىن كېتەلمەيمەن،
ئاق ئورۇك، ئۈزۈمىڭنىڭ.
ھەر دانە قىزىل ئالماڭ،
پارىسى ژۇرىگىمنىڭ.

غەيرەت بىلەن

ئوتتى ژىللار، ئوتتى تارىخ نوۋەت بىلەن،
گاھى تېپ—تېچ، گاھى دولقۇن، دەھشەت بىلەن.
تەنە قىلماس بىزگە ژىللار، بىزگە ياتلار،
«قېنى ئىزلار» دەپ كۈلەلمەس غېيۋەت بىلەن
دوق قىلالماس بىزگە جۇتلار، بىزگە شۇملار،
مۇشنى تەڭلەپ، كوز ئالايتىپ توھمەت بىلەن.
سادىر سوققان مۇئار —گۇمبەز تۇرار مەزمۇت،
تاشسا ئوكيان، ئۇرسا دولقۇن شىددەت بىلەن.
مەدەنىيەتنىڭ ئالتۇن كالى ئىپەك يۇرتۇم،
كەلدى بېزەپ تارىخلارنى سەنئەت بىلەن.
ئوتتى تارىخ، ئوتتى ئەجدات، قالدى ئىزلار،
يېڭى دۇنيا قۇرماقتىمىز غەيرەت بىلەن.

ھەسەتخور

ياخشىنى كورەلمەستىن تۇرالمىغان ھەسەتخور،
ژىركىنىشلىك پەيلىدىن ئۇيالمىغان ھەسەتخور،
كىيگەن بىلەن يېگەننى،بىر چىرايلىق ژۇرگەننى،
ھۇنەر تېپىپ كۈلگەننى كورەلمىگەن ھەسەتخور.
نادانلىقتا قالغان ئۇ ھەسرەت چېكىپ ھەركۈنى،
ئىچى تار،كوڭلى قارا—ئاقارمىغان ھەسەتخور.
چىرايدا قېنى يوق تەنگە سىڭمەس يېگىنى،
رودۇ بولۇپ، ئەل بىلەن ماڭالمىغان ھەسەتخور.
ھەزەر ئەيلە، دوست— يارلار، ئارىمىزدا بار ئېكەن
بۇ كېسەلگە گىرىپتار، ساقايمىغان ھەسەتخور.

ياقۇپجان ئابدۇقادىر

تەڭرى تاغدىكى ناخشا

ئەتراپىڭ يېشىل تونغا پۇركەنگەن،
دىللار ھوزۇرى باغرىڭدا گۈلباغ.
ئىللىق قوينۇڭدا ئىشچان ئەۋلادىڭ،
يورۇق تاڭلاردىن كۈلەر تەڭرىتاغ.
ئەمگەك سويەر ئەل گوزەل قوينۇڭدا،
بەختكە چومۇپ يايرايدۇ ھەر چاغ.
پارلاق كېلەچەك كۈتكەن ئالدىڭدا،
نۇرغا پۇركەيمىز سېنى تەڭرىتاغ.
كۈيلىسەم قانچە، پۈتمەيدۇ مېھرىڭ،
دولقۇنلاپ، قاينار يېقىملىق ناخشام.
باھار ئەلچىسى بۇلبۇلدەك، جېنىم،
كۈيلەيمەن سېنى ھەر سەھەر— ئاخشام.

قېيۇم سوپى

ئىككى شېئىر

ئىلى قىزى

ئىلى قىزى—ئەلنىڭ قىزى،
كوڭلۈك باھار قىشى— يېزى.
كوزلىرىڭنىڭ قارىچۇغىدىن،
كورۇندۇ يۇلتۇز ئوزى.
يۈزۈڭ تاڭنىڭ شەپقىدەك،
گويا ئىلى ئالمىسىدەك.
قىلغان سوزۈڭ ئاتلىق ئەجەپ،
شۇ ئالمىنىڭ شىرنىسىدەك.
كۈلكەڭ كاككۇك ئاۋاسىدەك،
غۇنچە— گۈللەر رەناسىدەك.
دولقۇنلايدۇ ئەلگە مېھرىڭ،
خۇددى ئىلى دەرياسىدەك.
يەلپۈندۇ سويسە شامال،
بېشىڭدىكى ئىپەك رۇمال.
بەيگىلەردە كوردۇم سېنى،
ئىلى قىزى ساھىپجامال.
ئىرادەڭدىن تاغ كورۈمەن،
قەدىمىڭدىن باغ كورۈمەن.
كوركەم ياشلىق باھارىڭدىن،
جانغا ھوزۇر چاغ كورۈمەن.
ئىلى گوزەل يېشىل بوستان،
بار ئۇندا نى ئېسىل داستان.
بېيىت ئۇنى نۇرلاندۇرۇپ،
ئالتۇن قەلەم تۇتۇپ ھامان.
ھوسنۇڭ كەبى قەلبىڭ گوزەل،
ئىش— چېلىشتا ئەھدىڭ گوزەل.
شۇڭلاشقىمۇ شائىر ژىگىت
ئېچۇك ساڭا ئېيتماس غەزەل؟

قارلىق

باقسىڭىز تالا— تۈزگە،
ئاپپاق قار چۈشەر كوزگە.
شاتلىقتىن تېنىم يايراپ،
قارلىق تاشلىدىم سىزگە.
خۇش قوبۇل كورەسىزمۇ؟
كوڭلۈمنى بىلەرسىزمۇ؟
جانان چېنىگە قويۇپ،
شېرىن مەي بېرەرسىزمۇ؟
ئولتىرىپ پەيزى سۈرۈپ،
ئىچسەك بىز مەينى سۈزۈپ.
قاردەك ئاق كوڭۈللەردىن
ئۇلتۇلماس ئەزمە تۈزۈپ.

بالىلارغا بازارلىق

ھ. ئىسلاموۋ

توخۇلارنىڭ ئەرزىسى

(چوچەك)

يالاڭ تاجا، چا غوراز
توخۇلارغا باش ئېكەن.
ئاما تۈلكە دەردىدە
كوزلىرى لىق ياش ئېكەن.
شۇڭا ئېيىق ئالدىغا
بىر توپ بولۇپ كەپتۇدەك،
ئەرزە قىلىپ توخۇلار،
مانا مۇلداق دەپتۇدەك:
«كۈن بەرمەيدۇ شۇم تۈلكە،
ھەر كۈنى يەپ كېتىدۇ،
ھەممىڭنى بىر مەن توزەم
قىرىمەن دەپ كېتىدۇ».
—ئالدىرىماڭلار، توخۇلار،
دەپتۇ ئېيىق ئويلىنىپ.
جاجىسىنى بېرىمەن،
تۇمشۇغىدىن مەن ئىلىپ.—
دەپ چاقىرىپ تۈلكىنى،
شۇ زامانلا ئوزىگە.
«ئېيتقىن دەپتۇ ئېمە ئىش
موتۇلارنىڭ كوزىچە؟»
«ھورمەتلىگىم، ئېيىقۋاي،
بۇلار ئېمە بىلىدۇ.
ئۇلۇقلارنى ھورمەتلەش،
بىزنىڭ قولدىن كېلىدۇ.
ئەتىگەندىن كەچكىچە
غېمىڭىزنى ئويلايمەن.
پەي ياستۇقتا ياتسۇن دەپ،
بۇلارنى تېچ قويمايمەن.
يامان دەيدۇ توخۇلار،
چۈشەنمەستىن ئىشىمنى.
مانا ياستۇق سىز ئۈچۈن،
چىقاردىم بار كۈچۈمنى»
ئېيىق بولسا خۇش بولۇپ،
پەي ياستۇققا يولەندى.
ئوزگىرىپلا بىر دەمدە
توخۇلارغا يۈزلەندى:
—يوقىلىڭلار، ئاخماقلار!
ئەندى باشقا سوزۈم يوق.
كېلىشمىگىن ئالدىمغا
بۇ بېشىمنى قاتۇرۇپ...
ھېرىپ— ئېچىپ قايتىپتۇ
گېپى ئوتمەي توخۇلار.
سوزى بىركەن دېيىشىپ،
ئىيتى پەس موخۇلار.
شۇ كېچىسى تۈلكە كېپ،
ئىككى توخۇ يەپ كەتتى.
بۇ ئەلەمگە چىدىماي،
ھەممە توخۇ «خەپ» دەتتى.
ئەرزە قىلدى بورىگە
يەنە ئۇلار جەم بولۇپ،
تۈگەيمىزمۇ؟— دېيىشتى،
شۇم تۈلكىگە يەم بولۇپ.
غەزەپلىنىپ بورىمۇ
چاقىرتتى تۈلكىنى.
—بەرگىن جاۋاپ، دېدى ئۇ،
قايرىپ قويۇپ كۈلكىنى.
—پەي ياستۇقنىڭ كويىدا
خىيالىم شۇ سىز ئۈچۈن.
مانا سوغا ئەكەلدىم،
ئامان بولۇڭ بىز ئۈچۈن.
پەي ياستۇققا يولىنىپ،
يورە سوزنى باشلىدى،
توخۇلارغا ۋاقىراپ،
سىلكىپ— سىلكىپ تاشلىدى.
دەرت —ئەلەمدە توخۇلار
يەنە قايتىپ كېلىشتى.
ناله قىلىپ خۇداغا
ھەسرىتىنى ئېيتىشتى.
تاڭ ئاتماستىن توخۇلار
ئەرزە قىلدى تايغانغا.
تۈلكە ئېلىپ پەي ياستۇق،
تايغان ياققا ماڭغاندا...
بىراق تايغان ئويلىنىپ،
پەي ياستۇققا باقمىدى.
شۇم تۈلكىنىڭ قىلىغى
زادى— زادى ياقمىدى.
—ئاقىتىم يوق ھېچ قاچان،
ئادالەتسىز ئىشلارغا.
يوق قىلىڭلار تۈلكىنى، —
دەپ بۇيرىدى ئىشلارغا.
قاۋاپ كەتتى تۈلكىنى،
ئىشتلار كېلىپ شۇ زامان.
چۈشىنىمۇ كورمىگەن
ھالى بولدى بەك يامان.
چولگە قوغلاپ تۈلكىنى
ئەدىۋىنى بېرىشتى.
ئادالەتنىڭ ئورۇغىن
تايغان— ئىشتلار تېرىشتى.
شورى قۇرىغان تۈلكە،
شۇڭا چولدە ياشاركەن.
توخۇلارمۇ كوپىيىپ،
شۇندىن بېرى ياشناركەن.

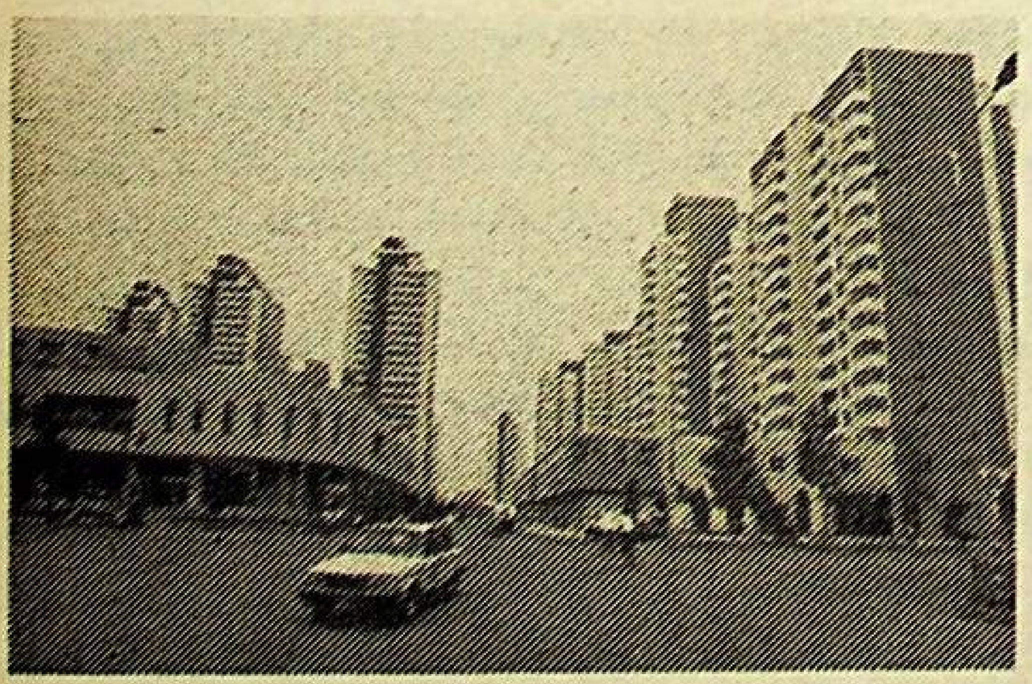

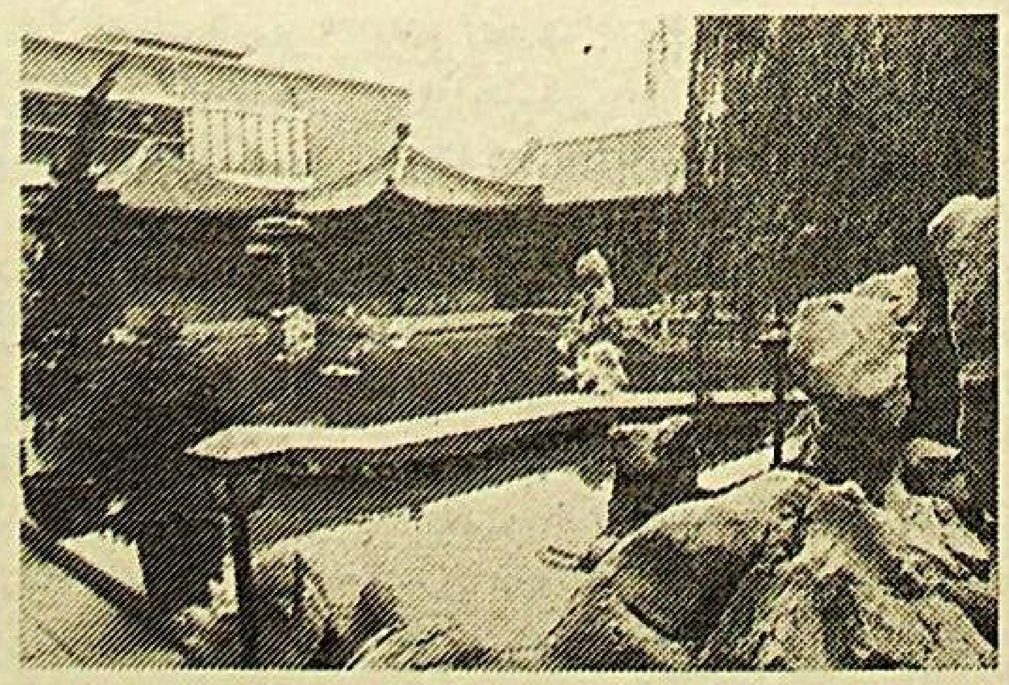

خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلغىنىغا —42 يىل

خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى بېجىن—دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ شەھەرلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇنىڭدا 10 مىللىون ئاھالى ياشايدۇ.

كېيىنكى ژىللاردا خىتاينىڭ ئىختىسادىي تەرەققىيات يولىدا يۈز بەرگەن بۇرۇلۇشلارغا ئەگىشىپ، بۇ قەدىمى شەھەرنىڭ قىياپىتىدە چوڭ ئۆزگىرىشلەر مەيدانغا كەلدى.

سۈرەتلەردە: 1. شەھەرنىڭ بۇرۇنقى قىياپىتىدىن بىر كوۋرۇنۇش.

2.شەھەردىكى يېڭى رايونلارنىڭ بىرى.

(قاز تاگ).

مۇھەررىر ئا. قاسىموۋ

يېڭى ھايات
ئالمۇتا، 480044
ئىپەك يولى كوچىسى،
50—ئۈي 8—قەۋەت

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى:
قازاقستان س س ج مىنىسترلار كابىنېتى.

گېزىت ئوفسېت ئۇسۇلى بىلەن بېسىلدى. بىر باسما تاۋاق.

تېلېفونلار: مۇھەررىر—69—86—33،مەسئۇل كاتىپ—50—86—33، سەياسىي-ئىجتىمائىي بولۇم —81 —86—33، ئىختىسات بولۇمى—06—86—33، ئەدەبىيات بولۇمى— 27—86—33، مەدەنىيەت بولۇمى— 01—92— 33.

زاكاز (3449) تىراژ 8250

«Йени хаят» («Новая жизнь») индекс 65359, приложение Республиканской Социально-политической газеты на уйгурском языке «Уйгур авази», выходит — по вторникам, четвергам и субботам.
Газета отпечатана в типографии газетно-журнального Издательства, г. Алма-Ата, 480044 пр. Ленин 2/4.

ПОГ-60

ئاتا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگى-روييۇڭ سامان بولماس.

يېڭى ھايات

1991
يىل
3
ئوكتەبر
پەيشەنبە
№118
(3449)
باھاسى
4 تىيىن

گېزىت 1970-يىلى 1-يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ. ھەپتىسىگە ئۈچ قېتىم سېشەنبە، پەيشەنبە شەنبە كۈنلىرى چىقىدۇ.

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي-سەياسىي گېزىت «ئۇيغۇر ئاۋازى»نىڭ قوشۇمچىسى.

جۇمھۇرىيەتلەر دېلېگاتسىيەلىرى كەلدى

مەلۇمكى، قازاقستان كسج پرېزىدېنتى ن. ئە. نازاربايېۋ ئىلگىرى سوۋېتلەر جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ رەھبەرلىرىگە تەركىۋىگە دەسلەپكى قازاق كوسموناۋتى كىرگەن خەلق ئارا ئېكىپاژنى كوسموسقا ئۇچىرىش كۈنىدە بايقوڭۇردا بولۇش تەكلىپىنى ئەۋەتكەن ئىدى. ئۇلار شۇنداقلا ئالمۇتىدا بولۇپ ئۆتىدىغان ئۇچرىشىشتا بىزنىڭ خەلقلىرىمىز ئۈچۈن ھاياتى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلىدۇ.

29—30-سېنتەبر كۈنى پرېزىدېنتلار: ئەزەربەيجان — ئا. ن. مۇتالىبوۋ؛ ئەرمەنىستان — ل. ئا. تېر-پېتروسيان؛ مولدوۋا — م. ئى. سنېگۇر، تۈركمەنىستان — س. ئا. نىيازوۋ، ئۆزبەكىستان — ئى. ئا. كەرىموۋ؛ ئالىي كېڭەش رەئىسلىرى: قىرغىزستان — م. ش. شېرىمقۇلوۋ، تاجىكستان — ر. نەبىيېۋ؛ مىنىسترلار كېڭىشىنىڭ رەئىسلىرى ۋە باش مىنىسترلار: بېلورۇسسىيە — ۋ. ف. كېبىچ، لاتۋىيە — ئى. ت. گودمانىس؛ جۇمھۇرىيەتلەر ئارا ئىقتىسادىي كومىتېتنىڭ رەئىسلىرى: رسفسج — ئى. س. سىلايېۋ، ئۇكرائىنا — ۋ. پ. فوكىن؛ گرۇزىيە ماددىي رېسۇرسلار مىنىسترى ئى. گ. چىندزى رەھبەرلىگىدىكى جۇمھۇرىيەتلەر دېلېگاتسىيەلىرى بۇ چارە-تەدبىرلەرگە قاتنىشىش ئۈچۈن قازاقستان پايتەختىگە كەلدى.

ھۆرمەتلىك مېھمانلارنى قازاقستان كسج پرېزىدېنتى ن. ئە. نازاربايېۋ، ئالىي كېڭەشنىڭ رەئىسى يې. م. ئاسانبايېۋ، باش مىنىستر ئۇ. ق. قارامانوۋ، ئالىي كېڭەش رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارلىرى س. ئە. ئابدىلدىن، ز. ل. فېدوتوۋا، باش مىنىسترنىڭ ئورۇنباسارلىرى ك. ئا. ئابدۇللايېۋ، ك. ك. بايكېنوۋ، ب. م. تۇرسۇمبايېۋ ۋە باشقىمۇ رەسمىي شەخسلەر قارشى ئالدى.

(قاز تاگ).

بايقوڭۇردىكى مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسى

بايقوڭۇر كوسمودرومى، 30-سېنتەبر. (تاسس-نىڭ مەخسۇس مۇخبىرلىرى). 30-سېنتەبر كۈنى كەچقۇرۇنلۇغى بايقوڭۇر كوسمودرومىنىڭ مەتبۇئات مەركىزىدە دۆلەت كومىسسىيەسىنىڭ ئەزالىرى ژۇرناليستلار بىلەن ئۇچراشتى. دۆلەت كومىسسىيەسىنىڭ رەئىسى، كسج-ئى مۇداپىئە مىنىسترلىگىنىڭ كوسموس قىسىملىرىنىڭ باشلىغى گېنېرال-پولكوۋنىك ۋلادىمىر ئىۋانوۋ ھەر ئىككى ئېكىپاژ كوسموسقا ئۇچۇشقا تەييار ئىكەنلىكىنى خەۋەر قىلدى.

ئېلىمىزنىڭ كوسموس ساھاسىنىڭ رەھبەرلىرى كېلەر يىلىغا بەلگۈلەنگەن خەلق ئارا كوسموسقا ئۇچۇش ئەمەلگە ئېشىپ، كېڭەش ئىتتىپاقى ئۆزىنىڭ مەجبۇرىيەتلىرىنى ئورۇنلايدىغانلىقىغا ئىشەندۈردى. «ئېنېرگىيە» ئىلمىي ئىشلەپ چىقىرىش بىرلەشمىسىنىڭ باش كونستروكتورى يۇرىي سېمېنوۋنىڭ خەۋەر قىلىشىچە، مارت ئېيىدا كېڭەش-گېرمانىيە، ئىيۇن ئېيىدا بولسا كېڭەش-فرانسىيە كوسموناۋتلىرى ئۇچىدۇ.

قازاقستان باش مىنىسترىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى يېۋگېنىي يېژوكوۋ-باباخانوۋنىڭ تەكىتلىشىچە، قازاق كوسموناۋتىنىڭ كوسموسقا ئۇچۇشى مىللىي پەن دەرىجىسىنىڭ ئۆسكەنلىگى. جۇمھۇرىيەتنىڭ كوسموس تېخنىكىسى مۇۋاپىقىيەتلىرىدىن قازاقستان خەلق ئىگىلىگىنىڭ مەنپەئەتلىرىدە چوڭ دەرىجىدە پايدىلىنىشقا ئىنتىلىۋاتقانلىقى توغرىلىق گۇۋالىق قىلىدۇ. قازاقستان پرېزىدېنتى نۇرسۇلتان نازاربايېۋنىڭ جۇمھۇرىيەتلىك كوسموس ئاگېنتلىقى توغرىلىق ۋە جۇمھۇرىيەت تېررىتورىيەسىدە ئورۇنلاشقان كارخانىلارنىڭ قازاقستان ئىختىيارىغا كۆچۈشى توغرىلىق پەرمانلىرىنى موشۇ ۋەزىپىلەرنى ھەل قىلىشنى چاپسانلىتىدۇ.

مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىگە قاتناشقانلار كېڭەش ۋە چەت ئەل ژۇرناليستلىرىنىڭ كۆپلىگەن سوئاللىرىغا جاۋاپ بەردى.

كېڭەش — ئاۋستىرىيە ئېكىپاژىنىڭ ئەزالىرى ف. فىبۆك، ئا. ئا. ۋولكوۋ، ت. ئائۇبەكىروۋ ئوز ئارا سۆھبەتتە.

كېڭەش سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيەتلەر ئىتتىپاقى پرېزىدېنتىنىڭ

پەرمانى

كسج-ئى پرېزىدېنتى يېنىدا ھەربىي خىزمەتچىلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە ئەزالىرى ئىشلىرى بويىچە كومىتېت قۇرۇش توغرىلىق

ھەربىي خىزمەتچىلەرنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە ئەزالىرىنىڭ ئورغۇن قېتىم مۇراجىئەت قىلىشىغا، ھەربىي خىزمەتچىلەر ئاتا-ئانىلىرى پۈتكۈل ئىتتىپاقلىق كېڭىشىنىڭ تەكلىپلىرىگە باغلىق، ھەربىي خىزمەتچىلەرنىڭ ۋە ھەربىي خىزمەتچىلەر ئاتا-ئانىلىرى پۈتكۈل ئىتتىپاقلىق كېڭىشىنىڭ تەكلىپلىرىگە باغلىق، ھەربىي خىزمەتچىلەرنىڭ ۋە ھەربىي قۇرۇلۇشچىلارنىڭ تېچلىق ۋاقىتتا ھالاك بولۇشىنىڭ ۋە جاراھەتلىنىشىنىڭ سەۋەپلىرىنى ئوبيېكتىۋ ۋە تولۇق تەرگەۋ قىلىشنى تەكشۈرۈش بويىچە مەخسۇس كومىسسىيە خۇلاسىلىرىنى ھېساپقا ئېلىپ ۋە ھەربىي خىزمەتچىلەرنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە ئەزالىرىنىڭ ئىجتىمائىي-ھوقۇق جەھەتتىن ھىمايە قىلىنىشىنى تۈپ ئاساستىن ياخشىلاش، شۇنداقلا بۇ ساھادىكى ئىش ئەھۋالىنى ئەتىجدارلىق نازارەت قىلىشنى تەمىنلەش زۆرۈرلۈگىنى ئېتىۋارغا ئالغان ھالدا **توختام قىلىمەن:**

1. كسج-ئى پرېزىدېنتى يېنىدا ھەربىي خىزمەتچىلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە ئەزالىرى ئىشلىرى بويىچە كومىتېت قۇرۇلسۇن.

2. ئاناتولىي ئالېكسېيېۋىچ ئالېكسېيېۋ كسج-ئى پرېزىدېنتى يېنىدىكى ھەربىي خىزمەتچىلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە ئەزالىرى ئىشلىرى بويىچە كومىتېتنىڭ رەئىسى بولۇپ تايىنلانسۇن.

3. ئا. ئا. ئالېكسېيېۋقا بىر ئايلىق قەرەلدە كومىتېت تەركىۋى توغرىلىق تەكلىپلەرنى ۋە ئۇ توغرىلىق قائىدە لايىھەسىنى بېرىش تاپشۇرۇلسۇن.

كېڭەش سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيەتلەر ئىتتىپاقىنىڭ پرېزىدېنتى
م. گورباچېۋ.

موسكۋا، كرېمل، 1991-يىل، 26-سېنتەبر

يولۇڭ بولسۇن، توختار!

بايقوڭۇر كوسمودرومى (تاسس-نىڭ مەخسۇس مۇخبىرلىرى) سىر دەريانىڭ يېنىدىكى بايقوڭۇر كوسمودرومىدا ئادەتتىن تاشقىرى بايرەم بولۇپ ئۆتتى. قىزىلوردىنىڭ ئاتاقلىق چوپانلىرى، مۇئەللىملەر ۋە باشقىمۇ ھۆرمەتلىك مېھمانلار كوسموناۋتلارنى يىراق يولغا ئۇزىتىپ قويۇش ئۈچۈن كەلدى.

قېدىمىي ئۆرپ-ئادەت بويىچە ئاقساقاللارنىڭ بىرى كوسموناۋتلارغا دۇگا بەردى. ئۇ قازاق كوسموناۋتى توختار ئائۇبەكىروۋقا ھۆرمەت ۋە ئىشەنچ بەلگۈسى سۈپىتىدە قازاق ئۈچۈن ئەڭ قىممەت ۋە باھالىق سوغىناق ئاتنى تاپشۇردى. قېدىمىي ئۆرپ-ئادەت ئۆزىنىڭ جىددىي قائىدىسىگە ئىگە. ئەندى توختار بولسا، ئەجداتلارنىڭ ئۆرپ-ئادىتىنى ھۆرمەتلەشنى ئەۋزەل كۆردى. ئۇ چاپاننى، دوپپىنى كىيىپ ئاتقا مىندى. ئاندىن كېيىن مېھمانلار ۋە كوسموناۋتلار كەڭ دەستىخان ئەتراپىدا ئولتاردى. ئۇلار ئەنئەنە بويىچە بىر پىيالىدىن قىمىز ئىچتى. توختارغا ئالاھىدە مىللىي تاتام-قوي بېشىنى ئېلىپ كەلدى. توختار كۆرسەتكەن ھۆرمەت ئۈچۈن رەخمەت ئېيتتى.

خىلمۇ-خىل مىللەت ۋەكىللىرى ئوتتۇز يىل داۋامىدا موشۇ يەردىن كوسموسقا ئۇچقان. بىر كۈندىن كېيىن بولسا، دەسلەپكى قازاق ئۇچقۇچى توختار كوسموسقا قەدەم تاشلايدۇ. توختار تىرىشچان، ئوقۇمۇشلۇق، خوشخوي، ئوتتۇر، ئادەتتىكى ئادەم. ئۇنىڭغا ۋە ئۇنىڭ كەسىپداشلىرىغا ئاق يول تىلەيمىز. ئامان بول! يولۇڭ بولسۇن! دەيدۇ ئۇنىڭغا ژۇتداشلىرى.

ئېكىپاژ ئەزالىرى ئۇچۇش ئالدىدا.

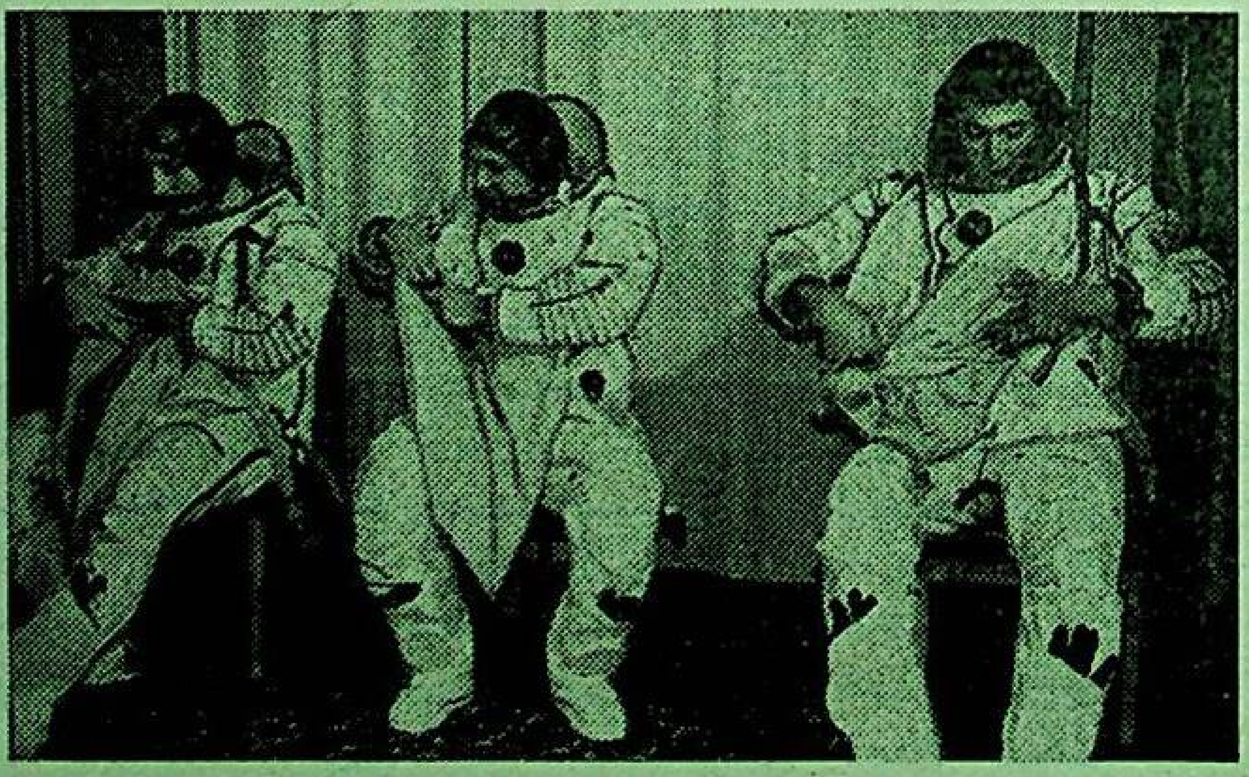

كائىناتقا ئۇچۇشقا تەييارلىق

قاز تاگ سۈرەتلىرى.

يېڭى يەر مەردانىلىرى

«ئوكتەبرنىڭ 40 ژىللىغى» كولخوزى ئوسەك ۋادىسىدىكى ئەڭ چوڭ ئېگىلىكلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئەمگەكچى، كىچىك چىغان ۋە ئىلتاي قاتارلىق يېزىلارنى ئوز ئىچىگە ئالاتتى. ئۇ چاغلاردا بۇ ئېگىلىك كاگانوۋىچ نامى بىلەن ئاتالغان. شۇ كۈنلەردىن تارتىپلا كولخوز رەئىسى نىكولاي ئىكتىچ گولوۋاتسكي يەردىن كوپ ھوسۇل ئېلىش، چارۋىچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، كولخوزچىلارنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاش بويىچە بىر قەدەر چارە- تەدبىرلەرنى ئەمەلگە ئاشۇردى. ئېگىلىك ئىختىسادىنىڭ ئوسۇشىگە ئەگىشىپ، قۇرۇلۇش ئىشلىرىمۇ ۋۇرگۇزۇلدى. 1960- ژىلغا كېلىپ بۇ كولخوز يار كەنت ناھيەسى بويىچە ئالدىنقى قاتارغا ئوتتى. ئېگىلىكنىڭ دارامىتى ژىلدىن- ژىلغا ئوسۇپ 1980- ژىلغا كەلگەندە ئۇ ئىختىسادى توۋەن ھېساپلانغان ئاغرىچى، لىسنوۋكا، تۇرپان، سادىر، ساربەل قاتارلىق يېزىلارنى ئوز تەركىۋىگە قوشۇپ دائىرىسى تېخىمۇ كەڭيىدى. يەر كولەمى جەھەتتىن ئۇنىڭ بىر چېتى جوڭغار تېغى، يەنە بىر چېتى ئىلى دەرياسى بىلەن تۇتىشىدۇ.

كولخوزنىڭ چارۋا ماللىرى يازلىرىدا تاغدا يايلاپ، قىشلىغى ئىلى دەرياسى بويىدىكى قىشلاقلاردا قىشلاپ چىقاتتى. شۇ مەزگىللەردە كولخوز رەئىسى بۇ يەرلەرگە چوپانلارنىڭ ئەھۋالى بىلەن تونۇشۇش ئۈچۈن كېلىپ تۇراتتى. ئۇ ئوزىنىڭ ئورۇنباسارى ئومەرجان بىلالوۋ بىلەن يوللاردىن ئوتۇپ كېلىۋېتىپ، ئەگەر كوچ يەتسە موشۇ بوش ياتقان پاياسىز يەرلەرگە سۇ چىقىرىپ، تېرىلغۇ مەيدانىغا ئايلاندۇرۇلسا، كولخوزنىڭ ئىختىسادى قانداق كوتىرىلگەن بولاتتى، دەپ قانچە- قانچە ئارمان قىلىشقان ئىدى.

1970- ژىلغا كەلگەندە كولخوز كوپلىگەن تېخنىكا ۋاستىلىرىغا ئىگە بولدى. 1971- ژىلى ن. ن. گولوۋاتسكي كولخوز رەھبەرلىرىنى ژىغىپ، چول- قۇملۇق ئېتىگىدىكى بوز يەرلەرنى ئېچىپ تېرىلغۇلۇققا ئايلاندۇرۇش مەسىلىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى ۋە بۇ چوڭ مۇرەككەپ ئىشقا كولخوز ئاكتىۋىستلىرى بىر ئېغىزدىن قوشۇلدى. باش ئاگرونوم تىن نىن گىر، باش ئىنژېنېر زىپ رىت ۋە مېخانىزاتورلار برىگادىرى ۋاجىت شاكىروۋلار بۇ ئىشقا يېتەكچى بولۇپ تاللىنىلدى. شۇ كۈندىن تارتىپ ۋاجىت شاكىروۋ ئاگرېگاتلارنى پۇختا رېمونتتىن چىقىرىشقا باشلىدى. قار ئېرىپ، كوكلەم كېلىشى بىلەنلا دېخانلار خوشال خورام ئىشقا ئاتلىندى. ئۇلارنىڭ قاتارىدا موشۇ قۇرلارنىڭ مۇئەللىپىمۇ بار ئىدى. چولنى كېسىپ ئوتۇپ قۇندۇز بويىغا تىكىلگەن كىگىز ئويلەردە تۇنەپ چىققان مېخانىزاتورلار تاڭ بىلەن تۇرۇپ يەرنى تۈزلەشنى باشلايدۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ بۇ دىياردا تېخنىكا ئاۋازى ياڭراپ، تۈزلەنگەن يەر كۈندىن- كۈنگە كەڭيىپ باردى. يېڭى يەر ئېچىش باشلانغان كۈندىن تارتىپ، بۇ ئىشقا قاتنىشۋاتقانلارغا ياخشى غەمخورلۇق قىلىنىپ تۇردى. دەسلەپكى ھەپتىلەردە قىيىنچىلىقلار ئاز بولمىدى، ئەلۋەتتە. كىگىز ئويلەرنى بوران — شامالار ئۇچۇرۇپ كېتەتتى. ئاشخانا، كىيىم- كېچەكلەر چاڭ -توپا، قۇم ئاستىدا قالاتتى. بەزى ياشلار ئويگە كېتىشنى ئويلاتتى. شەخسەن مەن ئوزەم ئۇلارغا ئوتكەن دەۋردىكى ئۇيغۇر قەھرىمانلىرى توغرىلىق ھېكايە-چوچەكلەرنى ئېيتىپ بېرەتتىم. شۇنىڭ بىلەن ياشلارنىڭ ئىرادىسىنى كۈچەيتىشكە ھەرىكەت قىلاتتىم. قىيىنچىلىقلارغا قارىماي، قۇندۇز كولىگە قويۇلغان ناسوسلار ئىشقا سېلىنىپ، 20 مېتر ئېگىزلىكتىكى تۈزلەڭگە سۇ ئېتىلىپ چىقتى. چوڭ يولنى بويلىتىپ قېزىلغان ئوستەڭنىڭ بويىغا تال كوچەتلىرى تىكىلدى. باش ئاگرونوم تىن نىن گېر پېشقەدەم ئۇيغۇر دېخانلىرىنىڭ مەسلىھەتلىرى بىلەن ئىش ئېلىپ باراتتى.

— تىڭ يەرنىڭ باغرىنى سۇغا قاندۇرۇپ، ئاندىن ئۇنى تېرىلغۇلۇققا ئايلاندۇرۇش كېرەك،- دېدى مېخانىزاتورلارغا،- تېخنىكىدىن دۇرۇس پايدىلىنىپ، سۇنى ھەر ياققا قاچۇرماي، يەرنى تەكشى سۇغىرايلى. قىش پەسلىگىچە قانچىلىك يەر تۈزلەنسە، ئۇنى ئاز دېگەندە بەش قېتىم سۇغىرىش كېرەك. بۇنى سىلەر ھەرگىز ئارتۇق ئەمگەك دەپ ئويلىماڭلار...

ھەقىقەتتىمۇ بۇ جاپالىق ئەمگەكلەر كەلگۈسى ژىللاردىكى تېرىلغۇ ئىشلىرىنىڭ ئۈنۈملۈك بولۇشى ئۈچۈن سېلىنغان ھۇل بولۇپ قالدى.

كوپ ئوتمەي يېڭى يەرگە قۇرۇلۇش ئىنژېنېرى ئورۇم خۇدايقۇلوۋ باشچىلىغىدا ئۈچ ماشىنىغا ياغاچ ماتېرىياللىرىنى ژۈكلىگەن قۇرۇلۇشچىلار برىگادىسى يېتىپ كەلدى. ئۇلار شۇ كۈنىلا تىڭ يەر ئاچقۇچىلار ئۈچۈن سېلىنىدىغان ياتاق قۇرۇلۇشىنىڭ ھۇلىنى قېزىشقا كىرىشتى. كوزلەنگەن مولچەردىن بۇرۇن ياتاقخانا بىناسىغا كوچۇپ كىرگەن مېخانىزاتورلارنىڭ خوشاللىغى چەكسىز ئىدى. يازنىڭ قايناق ئاپتۇۋىغا چىداپ ئەمگەك قىلغان مېخانىزاتورلار قىشنىڭ سوغ كۈنلىرىدىمۇ تېخنىكا كۈچى بىلەن يەر تۈزلەشتۈرۈشنى داۋام قىلدۇردى. شۇنداق قىلىپ يېڭى يەردىكى بىرىنچى قىشمۇ ئوتتى. دەسلەپكى 100 گېكتار يەردە تېرىلغۇ ئىشلىرى باشلىنىپ كەتتى.

— ئەمەتبەگ موشۇ 100 گېكتار يەردە مال ئوزۇغى ئۈچۈن كومۇقوناق تېرىشنى قارار قىلدۇق،- دېدى شۇ كۈنلەردە ئىش مەيدانىغا يېتىپ كەلگەن باش ئاگرونوم ماڭا كۈلۈمسىرەپ قاراپ،- سېنى كومۇقوناق ئوستۇرگۈچى زۋېنوغا يېتەكچى قىلىپ بەلگۈلىمەكچىمىز.

مېنىڭ ئويلىنىپ قالغىنىمنى سەزگەن باش ئىنژېنېر تىن نىن گىر،- سەن يېڭى يەر ئېچىشقا بىرىنچى كۈندىن باشلاپ قاتنىشىپ كېلىۋاتىسەن. بۇ يەردىكى كوپچىلىكمۇ سېنى ھورمەت قىلىدۇ،- دەپ قوشۇپ قويدى. شۇ كۈندىن باشلاپ يەرلى ئوغۇتلاپ، دېسكىلاپ چىقتۇق. يەرنى يۇمشاق ھايداپ، ئاندىن ئۇرۇق چاچتۇق. ھەر بىر تال ئۇرۇق زايا بولماي تەكشى ئۈنۈپ چىقىپ، بۇ ئەسىرلەردىن بېرى قاغجىراپ ياتقان يەرنىڭ قىياپىتى بىردىن ئوزگەردى. شۇنداقلا يېڭى تىكىلگەن كوچەتلەرمۇ كوتىرىلىپ كەلمەكتە ئىدى. ئارىمىزدىكى ناخشىچى جالالىدىن سۇتوپ ژۇرۇپ قېدىمىي ئۇيغۇر ناخشىلىرىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتىپ، قەلبىمىزگە ھوزۇر بېرەتتى. تېخى ئىككى ژىل بۇرۇنلا بۇ ئەتراپتا ناخشا ئېيتىش ئۇرماق، ھەتتا كۈندۈزى يالغۇز مېڭىشتىن ئادەم قورقاتتى.

شۇ يازلىقى بۇ يەرگە كولخوز باشلىغى گولوۋاتسكي باشلىغان كوپلىگەن ئادەملەر: تالدىقورغان ۋىلايەتلىك ئىجرائىي كومىتېتىنىڭ رەئىسى ئالابايېۋ ۋە گېزىت مۇخبىرلىرى كەلدى، ئۇلار تىڭ ئوزلەشتۈرگۈچىلەرنىڭ پىداكارانە ئەمگىگىنىڭ دەسلەپكى نەتىجىلىرىنى كورۇپ زور قانائەتلىنىش بىلەن قايتىشتى. ھەقىقەتتىمۇ شۇ ژىلى كومۇقوناقتىن كۈتكىنىمىزگە نىسبەتەن ئارتۇق ھوسۇل ئېلىندى. كولخوزنىڭ چارۋا ماللىرىغا يېتەرلىك ئوزۇق تۇپلىنىپ، ژۇقۇرىدىن ياردەم تەلەپ قىلىش توختىدى.

1973- ژىلدىن 76- ژىلغىچە دان ئۈچۈن كومۇقوناق زىرائىتىنى پەرۋىش قىلىش بويىچە ئېلىنغان مەجبۇرىيەتلەر ئارتۇغى بىلەن ئورۇنلىنىپ، يېڭى يەرنىڭ داڭقى ۋىلايەتكە كەڭ تارقالدى. شۇنىڭ بىلەن يېڭى يەر ژىلدىن- ژىلغا كەڭيىپ، بۇ يەرلەر ئۈچۈن قۇندۇزنىڭ سۈيى ئازلىق قىلىپ قالدى ۋە شۇ ژىلدىن باشلاپ يەرنى بورغىلاپ سۇ چىقىرىش ئىشى قولغا ئېلىندى. ناسوسلار بىلەن قۇدۇقلاردىن تارتىپ چىقىرىلغان سۇنى يامغۇر شەكلىدە چاچىدىغان ئاگرېگاتلار ئىشقا چۈشتى. 1990- ژىلغا كەلگەندە بۇنداق ئاگرېگاتلارنىڭ سانى 30دىن ئاشتى. مال ئوزۇغى ئۈچۈن ئوستۈرۈلگەن بېدىلىكنىڭ دائىرىسى 300 مىڭ گېكتارغا يەتتى. بۇ يەردىن ئېلىنغان ھوسۇل بىلەن ئېگىلىكنىڭ بارلىق چارۋا مېلىنى تەمىنلەشكە يېتەتتى. شۇ سەۋەپتىن كېيىنكى ژىللاردا يېزا ئېگىلىك مەھسۇلاتلىرى ۋە گوش يېتىشتۈرۈش بويىچە دولەت تاپشۇرۇغىنى ئارتۇغى بىلەن ئورۇنلاپ، كولخوزنىڭ ئىختىسادى ئەڭ ژۇقارقى دەرىجىلەرگە يەتتى. شۇڭلاشقا كولخوز ئاگروفىرما بولۇپ ئوزگەردى. مەزكۇر ئاگروفىرمىنىڭ ئۇتۇقلىرىنى قانچە تەكىتلىسەك، ئۇنىڭغا كېپىللىك قىلىدىغان دەلىللەر كوپ. ئېگىلىك ئىختىسادىنىڭ كۈچى بىلەن يەركەنت شەھىرىنىڭ ژۇقارقى تەرىپىدىن ئوتىدىغان شەھەر ئوستىڭى ۋە بابىلەك ئوستىڭى ئارىلىغىدا قەد كوتەرگەن ياشلار شەھەرچىسى ئەينە شۇ چوڭ ئۇتۇقلارنىڭ بىرىدۇر. بۇ شەھەرچىنىڭ ئورنى بۇرۇن گىيا ئوسمەيدىغان تاشلىق بىر مەيدان ئىدى. ھازىر بۇ يەردىكى قەۋەت- قەۋەت ئويلەر، رەتلىك كوچىلار ھەر كىمنى ئوزىگە بولەكچە جەلىپ قىلىدۇ. ئېگىلىك دېخانلىرىنىڭ پىداكارانە ئەمگىگى ھەم موشۇ ئېگىلىككە ئۇزۇن ژىللار بويى رەھبەرلىك قىلىپ كېلىۋاتقان نىكولاي ئىكتىچ گولوۋاتسكىينىڭ توغرا باشقۇرۇشى نەتىجىسىدە موشۇ ئۇتۇقلارغا يېتىلدى. ئاگروفىرما ئەزالىرىنىڭ تۇرمۇشى ياخشىلىنىپ، ھەر بىر ئائىلە دېگىدەك ئاۋتوماشىنىغا ئىگە بولۇپ، زامانىۋىي ئويلەردە خاتىرجەم ياشىماقتا. ھازىر ئۇلارنىڭ قورۇلىرى مالغا تولغان.

ئاخىرىدا شۇنى ئېيتقۇم كېلىدۇكى، ئاگروفىرمىنىڭ بۈگۈنكى شان- شوھرەتكە يېتىشىدە بولۇپمۇ بۇنىڭدىن دەل 20 ژىل بۇرۇن يېڭى يەر ئېچىشقا بىرىنچى بولۇپ ئاتلانغان دەسلەپكى 50دىن ئارتۇق قەھرىمان دېخان ۋە مېخانىزاتورلارنىڭ نامى مەڭگۈلۈككە ياد بولۇپ قالدى.

ئەمەتبەگ كېبىروۋ.

پانفىلوۋ ناھيەسى.

ستۇدېنتلار ياردىمى

ھەقىقەتەنمۇ باشقا ژىللارغا قارىغاندا بىيىل ئەھۋال بىر ئاز ئېغىر. قۇرغاقچىلىق كوپلىگەن كولخوز- سوۋخوزلارغا، ھەر خىل بىرلەشمىلەرگە قىممەتكە چۈشتى. بۇغداي، ياڭيۇ ۋە باشقىمۇ كوكتاتلاردىن ھوسۇل ناچار بولدى. قىش ئېغىرچىلىغىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن بار ھوسۇلنى زىيادىغا ئۇچراتماي، ئوز قەرەلدە ژىغىشتۇرۇش بۈگۈنكى كۈننىڭ ئەڭ مۇھىم ئىشى. بۇ ھەقتە جۇمھۇرىيىتىمىز پرېزىدېنتى ن. نازاربايېۋنىڭ پەۋقۇلادە ئەھۋال جارىي قىلغانلىغى ھەممىمىزگە مەلۇم. پرېزىدېنتنىڭ پەرمانىغا بىرىنچى بولۇپ ستۇدېنتلار ئاۋاز قوشتى. جۈملىدىن بىزنىڭ قازاقستان دولەت دارىلفۇنۇنىنىڭ ستۇدېنتلىرى شۇ كۈنلەردە قوستاناي ۋىلايىتىنىڭ ئېگىلىكلىرىدە ئەمگەك قىلماقتا.

دارىلفۇنۇندىن بۇ يەرگە كەلگەن 3735 ستۇدېنتنىڭ 170ى ژۇرنالىستىكا فاكۇلتېتىنىڭ ستۇدېنتلىرى بولۇپ، ئۇلار ھازىر ۋىلايەتنىڭ كومسومول ناھيەسىدىكى ئۇرلى سوۋخوزىدا ياڭيۇ ژىغماقتا.

سوۋخوز مەمۇرىيىتى ستۇدېنتلارنىڭ ئۇبدان ئىشلىشى ۋە تەنلىرى ساق بولۇشى ئۈچۈن بارلىق شارائىتلارنى يارىتىپ بەرمەكتە. شۇنىڭغا يارىشا ستۇدېنتلارمۇ ئوزلىرىگە ژۈكلەنگەن ۋەزىپىلەرنى مۇۋاپپەقىيەتلىك ئورۇنلىماقتا. كېلىشىم بويىچە 360 گېكتار يەردىكى ياڭيۇنى بىر ئاي ئىچىدە ژىغىشتۇرۇش پىلانلانغان بولسا، ستۇدېنتلار ھەر كۈنى 20-25 گېكتار يەردىكى ھوسۇلنى ژىغىشقا مۇۋاپپەق بولماقتا. ئەگەر موشۇنداق ئىشلىسە ھوسۇلنى بىر ئايدا ئەمەس 17 كۈندىلا ژىغىشتۇرۇپ ئېلىشى مۇمكىن.

ستۇدېنتلارنىڭ ئىچىدە ئوزلىرىنىڭ ياخشى تەرتىۋى ۋە ئۈنۈملۈك ئىشلىرى بىلەن كوزگە چۈشكەنلەرمۇ خېلە بار. مەسىلەن، 1-كۇرس ستۇدېنتلىرى ئارىسىدا ئالىمجان ئومەروۋ، 2-كۇرستىن گۈلزار مۇھەممەدىيېۋا، زۇليار سابىروۋ، 3-كۇرستىن ئەينۇرەم ئاموتوۋا، مۇختەرجان جۇمەروۋ، مېھرىۋان ھوشۇروۋالار ئەينە شۇنداق ژۇقۇرى ئەمگەك سۈرئەتلىرى بىلەن بۈگۈنكى ئېغىر كۈنلەردە خەلقىمىزگە چوڭ ياردەم كورسەتمەكتە.

ئا. ئابلىمېتوۋا.

دارىلفۇنۇن ستۇدېنتى.

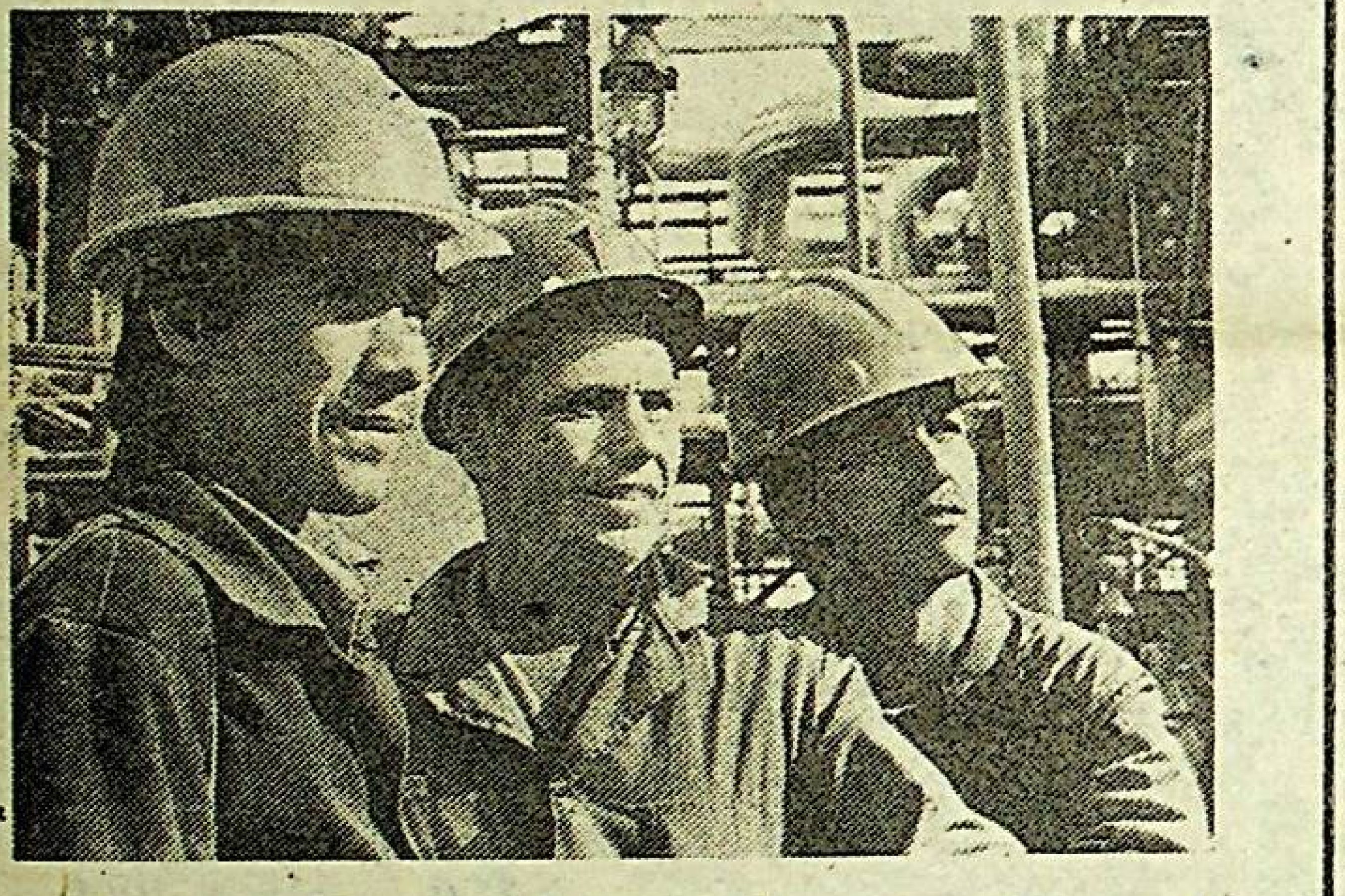

گۇرىيېۋ. تېڭىز نېفت ئىشلەپ چىقىرىش كومبىناتى دەسلەپكى 10 مىڭ تونىنا تازىلانغان نېفتنى رېزېرۋۇئارغا (نېفت ساقلايدىغان جاي) قۇيدى.

سۈرەتتە: ئەمگەك ۋېتېرانى پاۋېل دۇدىن (ئوتتۇرىدا) ياش ئوپېراتورلار مۇخانبېت قادىربېكوۋ ۋە ۋەچېسلاۋ مۇراۋيېۋلار بىلەن دەسلەپكى سوستاۋنى ئۈزىتىۋاتىدۇ.

(قاز تاگ).

«قىزىلتۇ» پلاستماسسا بۇيۇملىرى ئىشلەپ چىقىرىش بىرلەشمىسىنىڭ رادىو سېخىدا ئەمگەك ئىلغارلىرى كوپەلەپ سانىلىدۇ.

سۈرەتتە: رادىو قۇراشتۇرغۇچىلار گۈلۋەزىم مەسىموۋا بىلەن زوردەم كەرىموۋالارنىڭ ئىشلەپ چىقارغان بۇيۇملىرىنى ھەر بىر ئويدە ئۇچرىتىشقا بولىدۇ.

يا. ئارزىيېۋنىڭ سۈرىتى.

ئازاتلىق ئۈچۈن كۈرەشكەنلەر

(داۋامى، بېشى ئۆتكەن ساندا)

ئەلىخان تورە ساغۇنى

1911 ـ يىلى ئىلىدا تەشكىل قىلىنغان «ئىلى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتى»نىڭ پائالىيىتى، بولۇپمۇ 1912 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ئىلى ئىنقىلاۋىنىڭ جەڭگىۋار غەلىبىلىرىنى تەمىن قىلغان رەھبەرلىك رولى ھەققىدىكى مەلۇماتلارغا ئېگە ئىدى. ئىلى ئىنقىلاۋىنىڭ تەسىرىدە 1912 ـ يىلى 3 ـ ئايدا مەنچىڭ ۋە قۇمۇل ۋاڭى شامەخسۇدنىڭ زۇلۇمىغا قارشى تۆمۈر خەلپە باشچىلىقىدا كۆتۈرۈلگەن دېخانلار قوزغىلىڭى تارىخنىڭ زەر ۋاراقلىرىدا پۈتۈلگەنلىكىنى ياخشى بىلەتتى.

ئەلىخان تورە غۇلجا شەھىرىدە مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلابىنى تەشكىل قىلىش ۋە ئۇنى باشقۇرۇش، ۋەتەن ئازاتلىقى ۋە مىللىي ئىستىقلالىيىتىنى قولغا كەلتۈرۈش شارى ئاستىدا «ئازاتلىق» تەشكىلاتىنى تەشكىل قىلىشقا كىرىشتى. زۇنۇن تېيىپ، مەھەممەتجان مەخسۇم، جانى يولداشېۋ، ئۇردۇنبەگ، سالجانباي، ئۇمەرجان ۋە باشقىلار بۇنى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەپ چىقتى.

«ئازاتلىق» تەشكىلاتىنى قۇرۇش تەشەببۇسى بىۋاستە غۇلجىدىكى سوۋېت باش كونسۇلى دو باشىن تەرىپىدىن بولغان ئىدى. سوۋېت كونسۇل خانا دائىرىلىرى ۋە باش كونسۇل دو باشىن ئەلىخان تورىنىڭ شۇ دەۋردە خەلق ئارىسىدا ناھايىتى چوڭ ئابرويغا ئىگە بولغانلىقى بىلەن ھېسابلىشىپ، ئۇنىڭغا «ئازاتلىق» تەشكىلاتىغا رەھبەرلىك قىلىشنى ئىلتىماس قىلدى. دوباشىن ئۇيغۇرستاندا ئىنقىلاۋىي شارائىتنىڭ پىشىپ يېتىلگەنلىگىنى، ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلىش ئۈچۈن تەشكىلاتنىڭ زورۇرلىگىنى ۋە بولغۇسى ئىنقىلاپ توغرىلىق ئۇچۇق سوھبەتلىشىدۇ. ئەلىخان تورەمۇ ئۆز پىكىرلىرىنى ئۇچۇق ئوتتۇرىغا قويىدۇ. مەسىلەن، ئۇ شىڭ دۇبەن دەۋرىدە نەچچە مىڭلىغان ئۇيغۇرنىڭ ئالدام خالتىغا چۈشۈپ، قۇربان بولۇپ كەتكەنلىگى، بۇ قېتىممۇ شۇنداق بولىدىغانلىقى توغرىلىق ئۆز پىكىرلىرىنى ئېيتىدۇ. ئەلىخان تورە ئاق كۆڭۈل ئادەم بولغانلىقتىن دوباشىن دىپلوماتىيەلىك ھىيلە ـ مىكىر ئىشلىتىپ، كۆپ ۋەدىلەرنى بېرىپ، ئاخىرى بىر نەچچە قېتىم ئۇزاق سوھبەتلەرنى ئۆتكۈزگەندىن كېيىن ئۇنىڭ رازىلىقىنى ئالىدۇ.

ئەلىخان تورە خەيرلىك ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا نىيەت قىلغان بىر ئىنسان ئىدىكى، غۇلجا شەھىرىدە چوڭ ـ كىچىكنىڭ ھەممىسىنى سەپەرۋەر قىلالىدى. ئىشنى مەسچىتلەر، مەدرىسلەر، خانىقالار، مەكتەپلەر ئەھۋالىنى ياخشىلاشتىن باشلىدى. ئۇزبەك مەھەللىسىدىكى مەسچىت ۋە ئوزبەك مەكتىۋىنى قايتىدىن ئىسلاھ قىلدى. كورۇكلەر، ھاماملار، ئۇستەڭ ئېرىقلار، راباتلار (سارايلار)نى قايتىدىن تىكلەش ئىشلىرىغا باش بولدى. مەرىپەتلىك ئەسەرلەرنى ئوقۇش، ئۇستا خەتتاتلارنى ئۇيۇشتۇرۇش، قېدىمىي دىنىي ۋە پەننىي ئەسەرلەردىن نۇسخىلار كۆچۈرۈش، مەنىۋىي ياردەم كورستىش، ياشلارغا شەپقەت، دوستلارغا ئىكرام، چوڭلارغا ئىززەت ـ ئىكرام، غېرىپ ـ مۇساپىرلارغا ھەر جەھەتتىن غەمخورلۇق قىلىش ئىشلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇردى. بۇلارنىڭ ھەممىسى پارتلايدىغان ئازاتلىق ئىنقىلاپىغا ماددىي ۋە مەنىۋىي تەييارلىق بولدى.

ئازاتلىق ۋە مىللىي مۇستەقىللىك ئۈچۈن «لا ئىلاھە ئىللاللاھۇ مۇھەممەدەن راسۇلىللا!» شارى بىلەن 5 ـ ئۆكتەبىر كۈنى تاڭ سەھەردە ئىلقا ناھىيەسىدە پارتىزان شەكلىدىكى ئىنقىلاپ پارتلاپ بۇ يەردىكى گومىنداڭچىلارنى تار ـ مار قىلدى. قوللىرىغا كەتمەن، گۈجەك، كوسەي ـ توقماق ئالغان كەڭ دېخانلار، چارۋىچىلار ۋە مەھەللە ھۈنەرۋەنلىرى ئاممىسىنىڭ «ئۇررا!» سادالىرى بىلەن 7 ـ نويابىر كۈنى غۇلجا شەھىرىدىكى باسقۇنچىلارنى ئۇقا ئۇتتى ۋە نىھايەت گومىنداڭچىلار شەھەرنى بوشىتىپ، لەڭشاڭ، ھەرەمباغ، ئائېرودروملارغا يوشۇرۇندى.

1944 ـ يىلى ئۆكتەبىر ئايلىرىدا غۇلجا شەھىرىدە تەشكىل تاپقان «ئازاتلىق» تەشكىلاتى ئىنقىلاپنىڭ تاكتىكىسى ۋە ستراتېگىيەسىنى پۇختا تەييارلىغان ئىدى. ئىككى ئەسىردىن بۇيان ئۇيغۇرستاننى مۇستەملىكە قىلىپ كەلگەن خىتاي باسقۇنچىلىرى ھېمىشەم دۈشمەنلىك، قاراقچىلىق سىياسىتىنى ئوتكۈزۈپ كەلگەنلىكىدىن مېھنەتكەش خەلقنىڭ سەبىر ـ تاقىتى تۈگىگەن، نارازىلىق، قارشىلىقلار كۆچەيگەن پۇرسەتنى قولدىن بەرمەسلىككە جىددىي ئىنتىلىۋاتقان بىر پەيتتە مىللىي ـ ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ باشلىنىشى ئەينى مۇددىئا بولدى. غۇلجا شەھىرىنىڭ دۈشمەندىن ئازات قىلىنىشى بىلەن «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» تەسىس ئېتىلدى. 12 ـ نويابىر كۈنى ئەلىخان تورە جۇمھۇرىيەت ھوكۇمىتى رەئىسلىكىگە، ھېكىمبەگ خوجا رەئىسنىڭ ئورۇنباسارلىقىغا بىر ئېغىزدىن سايلاندى. جۇمھۇرىيەت ھوكۇمەت رىياستى ئەزالىرى سايلىنىپ، ھەربىي، سەياسىي ۋە ئىقتىسادىي ئىسلاھاتلار جارىي ئېتىلدى. 1944 ـ يىلى 12 ـ نويابىر كۈنى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى رىياستى ئەزالىرىنىڭ بىرىنچى نۆۋەتلىك مەجلىسى ئۆتكۈزۈلدى. مەجلىستە ئەلىخان تورە (رەئىس)، ھېكىمبەگخوجا (رەئىس ئورۇنباسارى)، ئابدۇلمۇتەلى خەلپەم، ئابدۇرۇپ مەخسۇم، ئەنۋەر مۇسابايېۋ، مەھەممەتجان مەخسۇم، ھەبىپ يۈنىچ، جۇماخۇن ھاجى، جاۋۇقباي (قازاق)، ئىلىقلىق قۇشۇ (موڭغۇل)، ئابۇلخەيرى تورە، سالجانباي، فاتىخ ئاللايارى، ماسكالوۋ، رەخمجان سابىرھاجىيېۋلار ئىشتىراك قىلدى. مەجلىستە ئۈچ مەسىلە قارالدى.

1. ئازارەت مەھكىمىلىرىنى تەشكىل قىلىش ۋە نازىرلارنى سايلاش.
2. سېلىقلار، باجلار مىقدارىنى قايتىدىن كورۇش.
3. جۇمھۇرىيەت ھاياتىدىكى ۋاقىئەلەرنىڭ بېرىشىنى پارتىزانلار ھەرىكىتىنى كۆزىتىش.

بىرىنچى مەسىلە ئۈستىدە جۇمھۇرىيەت رەئىسى ئەلىخان تورە ئالاھىدە توختىلىپ، ئىشىنىڭ كوزىنى بىلىدىغان، ئىنقىلاپقا سادىق، ھالال، خەلققە پەرۋەر خادىملارنى تالاش ۋە ئۇلارنى جاي ـ جايلارغا قويۇش زورۇرىيىتىنى تەكىتلىدى. ئېگەللىگەن مەلۇماتلارغا ئاساسلىنىپ مائارىپ نازىرلىقىغا تەشكىلاتچى، تەدبىركار، تۇقۇمۇشلۇق ھەبىب يۈنىچ (تاتار) نامزادىنى كورسەتتى. مالىيە نازىرلىقىغا خەلق ئېتىۋارىنى قازانغان ئەنۋەر مۇسابايېۋ بىر ئېغىزدىن سايلاندى. جىددىي مۇنازىرىلەردىن كېيىن چارۋىچىلىق نازىرلىقىغا ئابۇلخەيرى تورە، دېخانچىلىق نازىرلىقىغا سالجانباي، ئەدلىيە نازىرلىقىغا مۇھەممەتجان مەخسۇم تەيىنلەندى. ئابدۇرۇپ مەخسۇم جۇمھۇرىيەت باش كاتىبى لاۋازىمىنى ئىگەللىدى.

ئىككىنچى مەسىلە ئۈستىدە بەس ـ مۇنازىرىلەر قىزغىن داۋام قىلىپ، خۇلاسە كالام، خىتاي مۇستەبىتلىرى ھوكۇمرانلىقى دەۋرىدىكى قانۇنسىز سېلىقلار بىكار قىلىندى. پەقەت ھازىرچە تىجارەت سېلىقى 50 پروتسېنتقا قىسقارتىلدى. ئىنقىلاپ غەلىبىسى تەمىن ئەتكەندىن كېيىن بۇ مەسىلىگە قايتىش قارار قىلىندى. مەجلىستە ئاي يۇلتۇزلۇق يېشىل دولەت بايرىقى تەستىقلەندى.

جۇمھۇرىيەت رەئىسى ئەلىخان تورە پارتىزانلىق ئۇرۇشىنىڭ غەلىبە بىلەن داۋام قىلىۋاتقانلىقىنى سوزلىدى، لوسۇگۇڭ ۋە كەنسايلاردىكى گومىنداڭ ئارمىيەلىرىگە قاقشاتقۇچ زەربىلەر بېرىۋاتقانلىقىنى تەرىپلەپ بەردى. كېلەچەكتە دولەت ئۆز مىللىي ئارمىيەسىنى تەشكىل قىلىش پىلانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش زورۇرلىگىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى. ھەربىي قىسىملار، ھەربىي ئۇنۋانلار، فورمىلار، بولۇملەرنىڭ تەشكىللىنىشى ۋە تەركىۋى، يونىلىشلەر بويىچە جايلاشتۇرۇلۇشى، ھەربىي نىزامنامە ۋە باشقا زورۇر مەسىلىلەر قارالدى. ھەيئەت رىياسەت ئەزالىرى مىللىي ئارمىيە تەشكىللىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش كومىسسىيەسىنى تۈزۈشنى ماقۇل كورۇشتى.

شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھەيئەت رىياستىنىڭ 1944 ـ يىلى 20 ـ دېكابىر كۈنى ئۆتكۈزۈلگەن مەجلىستە ئەلىخان تورە دىنىي ئىشلارغا دائىر ۋەزىپىلەر ۋە كورسەتمىلەرنى ئېلان قىلدى. دىنىي ئىشلاردا نازىرلىقنى تۈزۈش زورۇرىيىتىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى. خەلق ئىچىدە ھورمەتكە سازاۋەر بولغان ئولۇمالاردىن ئابلىكىم مەخسۇم، ئابدۇللا قازاخۇن، ئابدۇساتتار مەخسۇم، كەشپۇللا ئاسراۋ، ساۋۇت داموللا، ئابدۇقادىر داموللا، زوردۇن موفتى، ئابدۇغوپۇر موفتى، ئابدۇللا داموللا، لوقمانئاخۇن (توغگان) لاردىن ئىبارەت دىنىي ئىشلار نازارىتى رىياسەت ئەزالىرى تەستىقلەندى. باشقا نازارەتلەرنىڭ نازىر ئورۇنباسارلىرىنى سايلاش مەسىلىسىدە ھەر بىر خادىمنىڭ سالاھىيىتىنى ئالاھىدە ئېتىۋارغا ئالدى.

شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھوكۇمىتىنىڭ 1945 ـ يىلقى 1 ـ يانۋار كۈنى ئۆتكۈزۈلگەن 3 ـ سانلىق يىغىنىدا جەمىيەت ھاياتىدىكى جىددىي مەسىلىلەرگە ئېتىۋار قىلىندى. ئازات قىلىنغان ناھىيە ۋە يېزىلاردا خەلق ئۆزى مەمۇرىي رەھبەرلىكنى سايلىشى، مىللىي ئازاتلىق ھەرىكەتكە ھەر جەھەتتىن ياردەم كورسىتىشى قوزغولاڭچىلارنىڭ ھوجۇمكار كۈچىنى يەنىمۇ مۇستەھكەملەشنى، ئۇلارنى ماددىي ـ مەنىۋىي تەمىنلەشنى كەڭ پىلاندا مۇزاكىرە قىلدى. غېنى مەمەتباقى ۋە فاتىخ مۇسلىموۋلارغا خەلق قەھرىمانى ئۇنۋانى بېرىلدى.

مەجلىسنى باشقۇرۇۋاتقان جۇمھۇرىيەت رەئىسى ئەلىخان تورە ئۇيغۇرستان خەلقلىرى بېشىغا چۈشكەن قانلىق پاجىئەلەر، مىللىي زۇلۇملار ھەققىدە ۋەزە قىلغاندا خىتاي باسقۇنچىلىرى 1758 ـ يىلى ئۇيغۇرستاننى ئىستىلا قىلىپ، يېرىمىزنى، ئېتىقادىمىزنى ئىگەللەشتى، ئاستا ـ ئاستا تىلىمىزنى يوقىتىپ چىقىرىشقا ئورۇنغانلىقىنى چۈشەندۇردى. ئۇيغۇرستان خەلقى ئۆز قىياپىتىنى يوقاتتى، مۇزەبزەپ بولدى. ئەندى بولسا يەرىمۇ، ئېتىقادىمىزمۇ، تىلىمىزمۇ مۇستەقىل بولۇشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن ھەر بىر مەھەللى، ناھىيە، شەھەر رەھبەرلىرى ئازات خەلقنىڭ ھالال، پىدائىي خىزمەتكارى بولمىغى شەرت ئېكەنلىگىنى ئېيتتى. رىياسەت مەجلىسىدە ھەبىب يۈنىچ مائارىپنى رىۋاجلاندۇرۇش پىلانىنى بايان قىلدى. باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەر دەرس پروگراممىلىرىنى، ئوقۇش كىتاپلىرىنى ۋە تارىخىي ئەسەرلەرنى يارىتىش يولىدىكى پائالىيەتلىرىنى بايان قىلىپ، ھەممىنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولدى.

شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھوكۇمىتى ھەيئەت رىياستىنىڭ 1945 ـ يىل، 12 ـ يانۋاردا ئوتكۈزۈلگەن تورتىنچى يىغىنىدا ھوكۇمەت دېكلاراتسىيەسى مۇھاكىمە قىلىندى. بۇ ماۋزۇدا كەڭ مۇلاھىزە، مۇنازىرە ۋە پىكىرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى. كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ خاھىشى ئىرادىسىنى نامايىش قىلىپ، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھوكۇمىتىنىڭ توققۇز ماددىدىن ئىبارەت دېكلاراتسىيەسى بىر ئېغىزدىن تەستىقلەندى:

1. شەرقىي تۈركىستان تۇپرىغىدىن خىتاي ئىستىبدادىتىنى ئەبەدىي يوق قىلىش.
2. شەرقىي تۈركىستاندىكى بارلىق مىللەت خەلقلىرىنىڭ تېچلىقىنى، باراۋەرلىگىنى تەمىن قىلىش.
3. شەرقىي تۈركىستاننىڭ زاۋاللىققا يۈز تۇتقان ئىقتىسادىنى تىكلەش ۋە رىۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن دېخانچىلىق، چارۋىچىلىق، ھۈنەر ـ سانائەت، بولۇپمۇ سودا ـ تىجارەتنى يۈكسەلدۈرۈشتە كەڭ يول ئېچىش، خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاش.
4. ئۇيغۇرستان خەلقلىرىنىڭ كوپچىلىگى ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغان مومىن مۇسۇلمانلار بولغىنى ئۈچۈن ئىسلام دىنىنى رىۋاجلاندۇرۇش ۋە باشقا دىنلارغىمۇ ئەركىنلىك بېرىش.
5. مەدەنىي ـ مائارىپ، ئەدەبىيات ـ سەنئەت، ساقلىقنى ساقلاش، ئۇمۇمەن ئىباپەتچىلىك ساھاسىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش.
6. دۇنيادىكى بارلىق دېموكراتىك ھوكۇمەتلەر بىلەن، خۇسۇسەن، چېگرىداش شورالار ھوكۇمىتى بىلەن دوستلۇق، ھەمكارلىقنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش. ئەينى ۋاقىتتا خىتاي ھوكۇمىتى بىلەن سەياسىي، ئىقتىسادىي ئالاقىلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش.
7. شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھوكۇمىتىنى ھىمايە قىلىش ۋە تېچلىقنى تەمىنلەش ئۈچۈن بارلىق مىللەتلەرنى ئىنتىپاقلاشتۇرۇپ، قۇراللىق مىللىي ئارمىيەنى قۇرۇش.
8. بانك، تېلېگراف، پوچتا ـ تېلېفون ۋە ئورمانچىلىق مەيدانلىرىنى ھوكۇمەت قارمىغىغا ئېلىش، شۇنىڭ بىلەن بىللە يەر ئاستى بايلىقلار ـ كانمەدەنلىرىنى ھوكۇمەت تەرىپىدىن ئىدارە قىلىش ۋە پايدىلىنىش.
9. ھاكىمىيەت باشقۇرۇشتا شەخسىيەتچىلىك، مەنسەپپەرەسلىك، پارىخورلۇق ۋە مىللەتچىلىككە قارشى كۈرەشىش، ئۇلارنى يوق قىلىش.

بۇ دېكلاراتسىيەنى «ئازات شەرقىي تۈركىستان» گېزىتىدە ئېلان قىلىپ، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى مۇستەقىل دولەت سۈپىتىدە ئىش كورىدىغانلىقىنى جاكالاش قارار قىلىندى.

شەرقىي تۈركىستان خەلق جۇمھۇرىيىتى ھوكۇمىتى ھەيئەت رىياستىنىڭ 17 ـ يانۋاردىكى بەشىنچى نۆۋەتلىك يىغىنىدا تۆۋەندىكى مەسىلىلەر قارالدى:

1. مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاپىنىڭ بېرىشىنى كۆزىتىش، غەلىبىنى تەمىنلەشتە ئىنتايىن زورۇر ھېساپلانغان ھوكۇمەت ھەربىي مەھكىمىسىنى (ھەربىي كومىتېتىنى) تەشكىل قىلىش.

غۇلجا شەھەر گارنىزونى پيوتر رومانوۋىچ ئالېكساندروۋقا ھەربىي مەھكىمىنىڭ تەشكىلىي ـ شتات لايىھەسىنى تۈزۈش، ھەربىي سالاھىيەتلىك كىشىلەرنى جەلىپ قىلىش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلدى.

ھوكۇمەت ھەيئەت رىياستىنىڭ ئالتىنچى نۆۋەتلىك مەجلىسىدە ھوكۇمەت ھەربىي مەھكىمىسى تەسىس قىلىندى. پ. ر. ئالېكساندروۋ ھەربىي قوماندانلىق ۋەزىپىسىگە تەيىنلەندى. مىللىي ئارمىيەنىڭ كىيىم فورمىسى، ھەربىي ئۇنۋانلىرى، دەرىجىلىرى كەڭ مۇھاكىمە قىلىنىپ، ئوفىتسېرلارغا يېشىل، ئەسكەرلەرگە قوڭۇر رەختتىن كىيىم تەييارلاش، پوگونلارنى يېشىل رەختتىن تەييارلاش ماقۇل كورۇلدى.

ھەربىي مەسئۇلىيەتكە قاراپ، ھەربىي ئۇنۋانلار، ئوردېنلار، مېداللار تەسىس قىلىندى. بۇ ۋەزىپىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن خەلق ئىشلار ئىدارىسى باشلىقى مەھەممەتجان مەخسۇم مەسئۇللىقى بەكىتىلدى.

ھوكۇمەت ھەيئەت رىياستىنىڭ 25 ـ يانۋار 12 ـ سانلىق يىغىنىدا دولەت مۇقەتتىش نازارىتىنى تەشكىل قىلىش مەسىلىسى كورۇلۇپ، جانى مۇھەددىن ئوغلى نازىرلىققا تەيىنلەندى. ئۇرۇش جەريانىدا مۇسادىرە قىلىنغان مال ـ مۈلۈكلەرنى باشقۇرۇش ھەيئىتى تەشكىل قىلىنىپ، تۇسمان كېبىروۋ (مالىيە نازارىتى)، زۇنۇن تېيىپوۋ (مۇقەتتىش نازارىتى)، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ (باش ساقچى)، نۇر بوساقوۋ (ئېگىزىتخانىدىن)لار مەسئۇل قىلىندى.

مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاپ ئۇيغۇرستان ئىنقىلاپ تارىخىدا ئۇچمەس سەھىپە 1945 ـ يىل 8 ـ ئاپرېل كۈنى ئېچىلدى. غۇلجا شەھىرىنىڭ قادىراخۇنبېغى مەيدانىدا چوڭ تەنتەنىلىك يىغىن ئېچىلىپ، رەئىس ئەلىخان تورە مىللىي ئازاتلىق ئارمىيە تەشكىل قىلىنغانلىقىنى جاكالىدى.

ۋەتەننى خىتاي باسقۇنچىلىرىدىن پۈتۈنلەي ئازات قىلىش، خەلقنىڭ تېچ، پاراۋان ياشىشىنى تەمىنلەش ئۈچۈن مۇنتەزىم مىللىي ئارمىيەنى تەشكىل قىلىش ۋاقتى يەتتى ـ دېدى جۇمھۇرىيەت رەئىسى ئەلىخان تورە. بۈگۈندىن باشلاپ مۇنتەزىم مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ باش شتابى پارتىزانلار ئوترەدلىرىنى پولك، باتالون، روتا ۋە ۋزۋود بولۇملىرى ئاساسىدا تەشكىل قىلىدۇ.

مىللىي ئازاتلىق قوزغۇلاڭ شىددەتلىك ھوجۇملار بىلەن غەلىبىسىرى ئالغا ئىلگىرىلەپ 1 ـ ماي كۈنى پۈتكۈل فرونت بويلاپ ھوجۇمنى باشلىدى. 1945 ـ يىلى 20 ـ ئىيۇلدا دوربىلجىن شەھىرى، 3 ـ ئىيۇلدا ئارباغاتاي ۋىلايىتى ئازات قىلىندى. 9 ـ ئايدا ئالتاي ۋىلايىتى ۋە شىخو شەھىرى دۈشمەندىن ئازات قىلىنىپ، ئاي يۇلتۇزلۇق بايراق يەلپۈندى. گومىنداڭچىلار ماناس ناھىيەسى ماناس دەرياسىنىڭ شەرقىي قىسمىغا چېكىندۇرۇلدى.

(داۋامى بار)

قېنىڭىز ئاز بولسا...

قان ئازلىق ئاساسەن كىشى تېنىدە تومۇر ماددىسىنىڭ يېتىشمەسلىكىدىن كېلىپ چىقىدۇ. مەسىلەن، ھەر بىر ساغلام تەندە 3— 4 گراممىلا تومۇر ماددىسى موجۇت. لېكىن ئۇ ئاز بولۇشىغا قارىماي، ئورگانىزمدا مۇھىم ۋەزىپىنى بەجىرىدۇ، يەنى ئۇ قىزىل قان تەركىۋىگە كىرىپ، كلېتكىلارغا كىسلورود يەتكۈزۈپ بېرىشتەك چوڭ ۋەزىپىنى ئورۇنلايدۇ. تەندىكى تومۇر ماددىسىنىڭ 67 پروتسېنتى قان (ئېرىتروتسىتلار) تەركىۋىدە، 27 پروتسېنتنى مەخسۇس بىرىكمىلەر (فېررىتىن، گېموسىدېرىن) تەركىۋىدە، 5،9 پروتسېنتتى بولسا ئورگانىزمدىكى تۈرلۈك ھۈجەيرىلەر تەركىۋىدە، شۇنىڭدەك مۇسكۇل توقۇلمىلىرى ۋە ئېنزىملەر تەركىۋىدە ۋە ئازلا قىسمى (0،1 پروتسېنتى) قان پلازمىسى تەركىۋىدە بولىدۇ.

تومۇر ماددىسى گوشلۇك ئاماق مەھسۇلاتلىرى تەركىۋىدە كوپ، كوكتات، مېۋە ۋە ئوسۇملۇكلەر تەركىۋىدە بولسا، كامراق بولىدۇ. بالاغەتكە يەتكەن قىزلاردا ۋە ئاياللاردا ھەيز كورۇش، ھامىلدارلىق ۋە بالا ئېمىتىش نەتىجىسىدە كۈنىگە 5،1—2 ۋە ھەتتا 25 مىللى گراممىغىچە تومۇر ماددىسى يوقاپ كېتىشى مۇمكىن. شۇنىڭدەك، ئوسمۇرلەرنىڭ تېز ئوسۇشى، ئاياللاردىكى ئارقىمۇ— ئارقا ھامىلدارلىق، ئورگانىزمدىن تۈرلۈك سەۋەپلەر بىلەن قان كېتىش ئوخشاش سەۋەپلەر تۈپەيلى تەندىكى تومۇر ماددىسىنىڭ مىقدارى كامىيىپ كېتىدۇ. كېرەك بولغان تومۇر ماددىسى ئاۋال ئورگانىزمدىكى زاپاستىن ئىشلىتىلىدۇ. كېيىنىرەك ئۇنىڭدىكى تومۇر مىقدارى بەك ئازىيىپ كېتىش تۈپەيلى ئورگانىزمدىكى ھۈجەيرە، كلېتكا ۋە ئېنزىملار يېگىلىنىش، قىزىل قان دانىلىرىنى ئىشلەپ چىقىش قىيىنلىشىدۇ.

قان ئازلىق تومۇر ماددىسى زاپاسى كامىيىشىدىن باشلىنىدۇ ۋە بۇ ھال ئۇزىگە خاس بەلگۈلەر بىلەن بىلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ بولسا شىپاكارلار تەرىپىدىن كېسەللىكنى ئالدىن ئېنىقلاشقا چوڭ ياردەم بېرىدۇ. تومۇر ماددا يېتىشمەسلىكىدىن كېلىپ چىقىدىغان كام قانلىقتا ئورگانىزمنىڭ ھەممە فۇنكتسىيەلىرى ئوزگىرىدۇ. بۇ بولۇپمۇ ھامىلدار ئاياللاردا ھامىلدارلىق تەرەققىياتىغا سەلبىي تەسىر يەتكۈزىدۇ. تۇغۇش ئېغىر كېلىدۇ. بۇ ھالەتتە ئانىلار ۋە ئۇلاردىن تۇغۇلغان بالىلارنىڭ پات— پات ئاغرىققا دۇچار بولۇپ تۇرۇشى بايقىلىدۇ. تومۇر مىقدارى يېتىشمەسلىكى ھالىتى ۋە قان ئازلىق ئاغرىق ئادەمنىڭ ئەمگەك قابىلىيىتىنى پەسەيتىپلا قالماستىن، ئۇنىڭدا باش ئاغرىقى ۋە ژۈرەكنىڭ تېز —تېز ئۇرۇشى ھالەتلىرىنى پەيدا قىلىدۇ. كىشى تېز چارچايدۇ، كەيپىياتى تېز ئوزگىرىدۇ، ئەرزىمەيدىغان نەرسىلەرگە ئاچچىقى كېلىدۇ. تومۇر ماددىسى يېتىشمەسلىكىدىن ئاغرىقتا ھىمايە قىلىش كۈچىنىڭ پەسىيىشى، تەندىكى ساقلانغان ئاغرىقلارنىڭ قوزغىلىشى، ھەر خىل ژۇقۇملۇق ئاغرىقلارغا تېز بېرىلىشى روي بېرىدۇ.

بۇ ئاغرىق ھەتتا ئادەمنىڭ تاشقى قىياپىتىگىمۇ تەسىر قىلىدۇ، تېرىسى قۇرغاقلىشىدۇ، ئايغىنىڭ تاپانلىرى يېرىلىدۇ، تىرناقلىرى ئېپىزلىشىپ سۇنىدۇ، چىشلىرى چۈشىدىغان بولىدۇ، نەتىجىدە بىمار ئوزىنىڭ يېشىدىن بىر ئاز قېرىراق كورۈنىدۇ.

بۇگۈنكى كۈندە قان ئازلىقنى ئۇگىنىش نەتىجىسى شۇ ئاغرىقنى تولۇق داۋالاش ۋە ئالدىنى ئېلىش مۇمكىنچىلىكىنى كورسەتمەكتە.

ئاغرىقنى داۋالاش ۋە ئالدىنى ئېلىشتا داۋالاشتىن تاشقىرى، تومۇرگە باي ئوسۇملۇك مەھسۇلاتلىرىدىن تائام تەييارلاپ ئىستىمال قىلىش مەخسەتكە مۇۋاپىق. نوقات، قۇرۇتۇلغان ئورۇك، كىشمىش، گۇرۇچ، بۇغدايدىن تەييارلانغان تائاملار شۇلار جۇملىسىدىندۇر.

تومۇر ماددىسىنىڭ يېتىشمەسلىكى نەتىجىسىدە پەيدا بولىدىغان قان ئازلىقنى ئېنىقلاش كوپ ۋاقىت تەلەپ قىلمايدۇ. بالدۇر ئېنىقلانغان كېسەللىك خېلە ئاسان داۋالىنىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئاز قانلىققا ئوز ۋاقتىدا چەك قويۇلىدۇ. شۇنىڭ ئۇچۇن كېسەللىك ئالامىتى پەيدا بولغاندىلا شىپاكارغا مۇراجەت قىلىڭ.

ھەمىد فەرمەنقۇلوۋ.

تاشكەنت شەھرى.

مەمنۇن

يېڭى رۇبائىيلار

شېرىنغا ئەل— ژۇتنى قاتتىم بۇگۈن مەن،
شۇ سەۋەپ جاراڭلىق ھەم ياڭراق ئۇنمەن.
ئانا يۇرت قوينىدىن كەتكەندىن بۇيان،
تۇيۇلدۇم ئوزەمگە— ئوزەم يوچۇنمەن...

* * *

تەغدىر، بىر ياراتتىڭ، يېنىپ ياراتما،
مېھرىڭدىن ياشقىنى دىلغا تاراتما.
مەيلى، مەرت، ئاق كوڭۈل ئىنسانغا قۇل قىل،
نامەرتلار، قولىغا ئەسلا قاراتما...

* * *

بېخىلنىڭ كوزلىرى كىچىك، كوڭلى تار،
ئوزىدەك مەخلۇقنى قىلار ئۇ دوست —يار.
مەنسەپنىڭ بېشىغا مىنسە ئەگەر ئۇ،
ئاھ ئاياق— ئاستى قىپ مەرتنى ئەيلەر خار.

* * *

بار شۇنداق ئادەملەر دىلغا بېرەر زوق،
ئادەملەر بار دىلغا چەنلەپ ئاتار ئوق.
ئەللەرنىڭ كوزىچە ساڭا ئەركىلەپ،
يوشۇرۇن پېيىڭنى قىرقار دوستىن قۇرۇق.

* * *

بوش كەلسەڭ بۇ دۇنيا ئىشلىرى قىيىن،
چۇشىنىپ يېتىدۇ بەزىلەر كېيىن.
ياشلىقتىن ھوشيار بوپ ھەم قەدرىگە يەت،
ھە، كېيىن بىلگەن بۇ دۇنيا بىر تىيىن...

* * *

ئومۇر، ئوتتەك ياندىم، ئوچمەي قالايمەن،
مېھرىڭدىن سۇمۇرۇپ ئەسلا قانمايمەن.
تۇتەكتەك بىخسىغان دەملەرنى ئەمەس،
يالقۇنلاپ ياتقانتى ئومۇر سانايمەن...

* * *

ئايغىن ياخشىنى، دوستۇم، ئايغىن،
يېسەڭمۇ ئورۇنسىز ئۇنىڭ تايغىن.
بىلسەڭچۇ، دۇنيادا شۇنداق ياخشىلار
سېنىڭ ھېچ تۇگىمەس— پۇتمەس بايلىغىڭ.

* * *

قىزىلگۇل بەرگىدە بولغاندەك تىكەن،
بولېاسكەن يامانسىز بۇ ھايات دېگەن.
سېنى گۇل دەپ قۇچماق بولسام، يېنىڭدا
ئەي، دوستۇم، تىكەندەك ئۇتىدۇ دۇشمەن.

* * *

دەيمەن دوست— يارانلار ياخشى ياشىسۇن،
دۇشمەنلەر نىيەتكە يەتمەي قاخشىسۇن.
ناخشامدا خەلقىمنىڭ كوڭلىن ئالسام بەس،
قايغۇ— غەم ئوزەمدىن مەيلى ئاشمىسۇن.

* * *

ئومۇر —ئۇ ياشاشقا بېرىلگەن پۇرسەت،
غېنىمەت بىلسەڭ، دوست، بولسەن خۇرسەنت.
قولىڭدىن گۇل ئۇندەر، نۇر ياغدۇر ئوزدىن،
ئومۇرگە ئوزەڭنى ئەشۇنداق كورسەت.

* * *

ھەقىقىي سويگۇنىڭ باھاسى يوقتۇر،
ساختىپەز يارنىڭ ھېچ ۋاپاسى يوقتۇر.
ئىزدىمە دەردىمگە ئوزگە مىڭ داۋا،
يۇرتۇمدىن باشقا ھېچ داۋاسى يوقتۇر.

* * *

دېيىشەر «بۇ جاھان بەك ئۇزۇن جاھان»،
بولغان سەن—بىزدىنمۇ كوپ بۇرۇن جاھان.
بىرىگە ھە، گۇل— گۇل كورۇنسە ھوسنى،
كىم بىلەر، بىرىگە بەك سورۇن جاھان!

* * *

«دۇنيانىڭ ھوزۇرى» دەپ پايدا —نەپكە
بېرىلسەڭ، دوستۇم، ھەم شوھرەت—مەنسەپكە.
خەلقىچۇ سېنىڭدىن مىڭ ھەسسە دانا،
نەپرىتى بىر كۇنى قويار ھەسرەتكە.

* * *

ئانامدەك نەڭ ئەزىز، ئەي ئانا يۇرتۇم،
بېسلماس كورمىسەم سېنى قەلب ئوتۇم.
پەسلەرمۇ بىلمەيمەن ئوزەڭ ياققان ئوت،
پاك بۇلاقلىرىڭدىن ئىچسەم بىر ژۇتۇم.

* * *

سېغىنىپ مەن ئىزدەپ باردىم يار سېنى،
چىقمىدىڭ ئالدىمغا قېنى سەن، قېنى؟
يېنىمدا بولساڭ، دەرت ئاياق— ئاستىدا،
سەن يوقتا مەسخىرە قىلار دەرت مېنى.

* * *

دىيارىم، باغرىڭنى ئاچ سېنى كورەي،
مۇقەددەس توپاڭنى كوزۇمگە سۇرەي.
بىر نەپەس ۋەسلىڭگە يەتسەم رازىمەن،
مەيلى مەن شۇنىڭدىن كېيىن جان بېرەي.

* * *

ئانامنىڭ مېھرىنى كوردۇم ۋەتەندە،
تېگى يوق قۇدرەتنى سەزدىم بۇ تەندە.
ئانىدىن ئايرىلىش بار، ئامما يۇرتتىن
ئايرىلىپ، قالما دوست پۇتمەس ئەلەمگە.

* * *

چال سازنى راسا، تار ئۇزۇلگىچىلىك،
سۇر ۋىسال كەيپىن تاڭ سۇزۇلگىچىلىك.
يار، دوستنىڭ قەدرىگە يېتىۋال، ئۇلار
ئازىيىپ، قەبرىگە ئوزىغىچىلىك...

* * *

سورىدىڭ: «ئومۇر ئۇ ئېيتقىنا نېمە؟»
—دېگىمىزدا ئۇ ئاققان، قايتماس بىر كېمە.
كېمەگگە سۇ كىرىپ كېتىشتىن بايقا،
ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ بىر غەممۇ يېمە.

* * *

ياشلىقتا زەپ ئوتلۇق، ئويناق ژۇرەكسەن،
بىر مەزگىل ئومرۇمگە تىرەك—يولەكسەن.
قېرىشنى ئويلاپ ئىش قىل ياشلىقىڭدا،
بولامسەن ئۇ چاغدا ئەلگە كېرەكسەن!

* * *

ئۇچراشتۇق ئەي، گوزەل، قولۇمنى ئالدىڭ،
ساڭا دەپ ئەكەلگەن گۇلۇمنى ئالدىڭ.
ۋەسلىڭنىڭ سېھرىدە سەزمەي قاپتىمەن،
ئەس— ھوشۇم يوقىتىپ كوڭلۇمنى ئالدىڭ.

* * *

ئوزىنى ئاتار بىرى دۇنيا ژىغىشقا،
كىملەردۇ ماڭمايدۇ ئۇنداق قىلمىشقا.
بىلسەڭچۇ بۇرادەر، ژىققان بايلىغىڭ
ئومرۇڭنى قىلىدۇ تېخىمۇ قىسقا...

* * *

كورمىسەم كوزۇڭدە ئانا، ئەسلا ياش،
قەلبىمنىڭ كوكىدە سەن خۇددى قۇياش،
پەرزەنتىنىڭ ئوتىدا پەرۋانەدۇر سەن،
سېنىڭچۇن بىز گويا شام— چىراق ئوخشاش.

* * *

«مەن چوققا» دېگەنلەر ھەممىدىن پەستۇر،
ھىلە ۋە نەيرەڭدە ژۇرگەن—ناكەستۇر.
بىل، ئۇلار ئەسلىدە ئەل نەزىرىدە
سۇپىرىندە، ئەخلەتتۇر، تاشلاندۇق خەستۇر.

ئومۇرنىڭ بىر دەقىقىسى

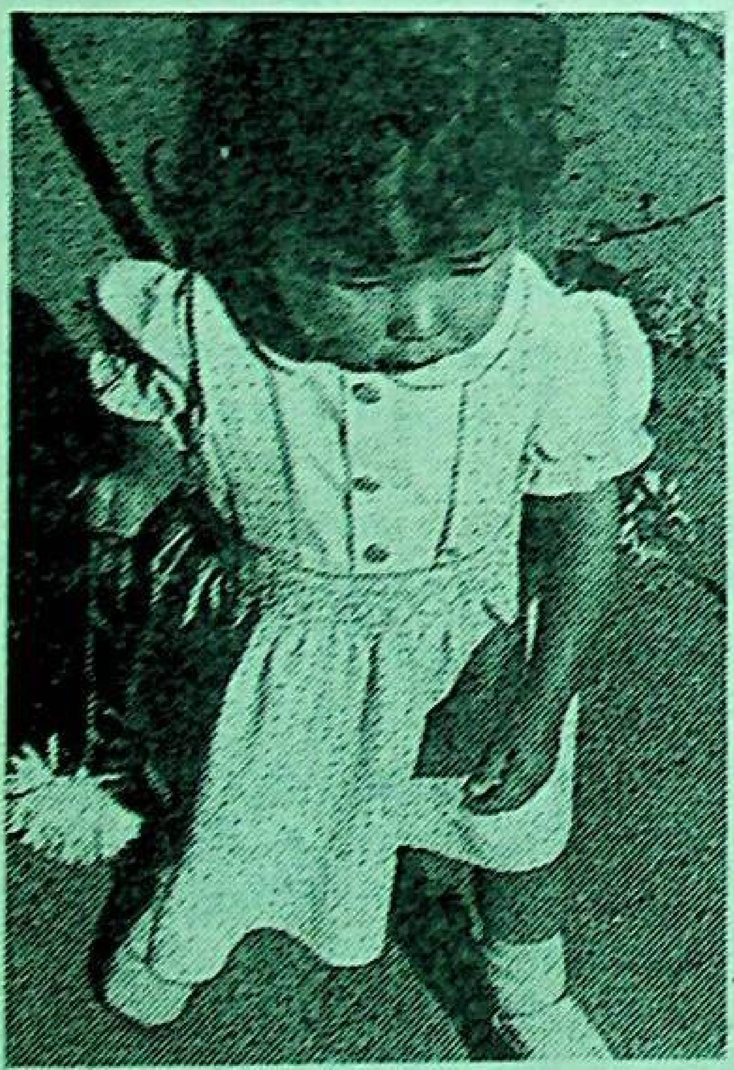

پ. ئەخمەتوۋنىڭ فوتو ئېتيۇدلىرى.

*

«Йеңи хаят» («Новая жизнь») индекс 65339, приложение Республиканской Социально-политической газеты на уйгурском языке «Уйгур авази», выходит — по вторникам, четвергам и субботам.
Газета отпечатана в типографии газетно-журнального Издательства.
г. Алма-Ата, 480044 пр. Ленин 2/4.

تېلېفونلار: مۇھەررىر—69—86—33، مەسئۇل كاتىپ—50—86—33، سەياسىي—ئىجتىمائىي بولۇم 81—86—33، ئىختىسات بولۇمى—06—86—33، ئەدەبىيات بولۇمى— 27—86—33، مەدەنىيەت بولۇمى— 01—92—33.

زاكاز (3450) تىراژ 8250

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى: قازاقىستان س س ج مىنىستىرلار كابىنېتى.

گېزىت توفسىيت ئۇسۇلى بىلەن بېسىلدى. بىر باسما تاۋاق.

مۇھەررىر ئا. قاسىموۋ

يېڭى ھايات
ئالمۇتا، 480044
ئىپەك يولى كوچىسى،
50—ئۆي 8—قەۋەت

ПОГ-60

ئاتا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگى-روييۇڭ سامان بولماس.

1991
يىل
5
ئوكتەبىر
شەنبە
№119
(3450)

باھاسى
4 تىيىن

يېڭى ھايات

گېزىت 1970-يىلى 1-يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ. ھەپتىسىگە ئۈچ قېتىم سېشەنبە، پەيشەنبە شەنبە كۈنلىرى چىقىدۇ.

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي-سەياسىي گېزىت «ئۇيغۇر ئاۋازى»نىڭ قوشۇمچىسى.

كوسموناۋتلارنىڭ تەرجىمھال سەھىپىسى

ۋولكوۋ ئالېكساندر ئالېكساندروۋىچ

كېڭەش ئىتتىپاقىنىڭ قەھرىمانى، سسسرنىڭ ئۇچقۇچ-كوسموناۋتى ئالېكساندر ئالېكساندروۋىچ ۋولكوۋ 1948-يىلى 27-مايدا دونېتسك ۋىلايىتىنىڭ گورلوۋكا شەھىرىدە تۇغۇلدى.

1970-يىلى ئىككى قېتىم كېڭەش ئىتتىپاقىنىڭ قەھرىمانى س. ئى. گرىتسېۋېتس نامىدىكى خاركوۋ ئۇچقۇچلارنى تەييارلايدىغان ئالىي ھەربىي ئاۋىئاتسىيە ئۇچىلىشىسىنى تاماملىغاندىن كېيىن ھەربىي-ھاۋا كۈچلىرىدە ئۇچقۇچ-ئىنستىرۇكتور بولۇپ ئىشلىدى. «بىرىنچى كلاسسلىق ھەربىي ئۇچقۇچ» ۋە «ئىككىنچى كلاسسلىق ئۇچقۇچ سىنىغۇچى» كۋالىفىكاتسىيەلىرىگە ئىگە.

ئالېكساندر ۋولكوۋ كائىناتقا ئىككى قېتىم ئۇچتى. بىرىنچى قېتىم 1985-يىلى «ساليۇت-7» ئوربىتال ستانسىيەسىدە كوسموناۋت تەتقىقاتچى سۈپىتىدە، 1988-1989-يىللاردا ئىككىنچى قېتىم ئۇچقان ۋاقتىدا ئۇ كېڭەش-فرانسىيە ئېكىپاژىنىڭ ۋە «مىر» ستانسىيەسىدە تۆرتىنچى ئاساسىي ئېكسپېدىتسىيەنىڭ كوماندىرى بولدى. ئۇنىڭغا «ئىككىنچى كلاسسلىق كوسموناۋت» كۋالىفىكاتسىيەسى بېرىلدى.

ئەۋبەكىروۋ توختار ئۆڭغارباي ئوغلى

كېڭەش ئىتتىپاقىنىڭ قەھرىمانى توختار ئۆڭغارباي ئوغلى ئەۋبەكىروۋ 1946-يىلى 27-ئىيۇلدا قاراغاندا ۋىلايىتى قارقارالى ناھىيەسى 1-ماي نامىدىكى كولخوز پوسيولكىسىدا تۇغۇلدى.

ئەمگەك پائالىيىتىنى 15 يېشىدىن باشلىدى، تېمىرتاۋ پولات قۇيۇش مېخانىكا زاۋۇتىدا توكار بولۇپ ئىشلەش بىلەن بىللە كەچكى مەكتەپتە ئوقۇدى. 1969-يىلى قىزىل تۇغ ئوردېنلىق ئارماۋىر ھاۋا ھۇجۇمىغا قارشى مۇداپىئە ئۇچقۇچىلىرىنى تەييارلايدىغان ئالىي ھەربىي ئۇچىلىشىسىنى تاماملىغاندىن كېيىن ھەربىي-ھاۋا كۈچلىرىدە خىزمەت قىلدى.

ئۇچقۇچ سىنىغۇچىلار مەكتىپىنى تاماملىغاندىن كېيىن 1976-يىلدىن باشلاپ توختار ئۆڭغارباي ئوغلى سىناق ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ، ئىشلەش ۋاقتىدا ساموليوتلارنىڭ 50تىن ئوشۇق تۈرىنى ئوزلەشتۈردى.

1979-يىلى ئاساسىي ئىشىدىن قول ئۈزمەي سېرگو ئوردژونىكىدزې نامىدىكى موسكۋا ئاۋىئاتسىيە ئىنستىتۇتىنى تاماملىدى.

1990-يىلى ئۇنىڭغا «سسسرنىڭ خىزمەت كۆرسەتكەن ئۇچقۇچ سىنىغۇچىسى» پەخرىي نامى بېرىلدى.

1991-يىلى يۇ. ئا. گاگارىن نامىدىكى كوسموناۋتلارنى تەييارلاش مەركىزىدە مەشقلەرگە كىرىشتى. خەلقئارا كېڭەش-ئاۋسترىيە ئېكىپاژىنىڭ كوسموناۋت-تەتقىقاتچىسى سۈپىتىدە «سويۇز-تم» كېمىسىدە ۋە «مىر» ئوربىتال كومپلېكسىدا ئۇچۇشقا تەييارلىق كۇرسىنى ئۆتتى.

فرانس فىبېك

ئاۋسترىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ پۇقراسى فرانس فىبېك 1960-يىلى 24-ئاۋغۇستتا ۋېنادا تۇغۇلدى.

1985-يىلى ۋېنا تېخنىكىلىق ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئېلېكترو تېخنىكا فاكۇلتېتىنى تاماملىغاندىن كېيىن ئېلېكترونىكا ئىنستىتۇتىدا ئىشلىدى. ئالتە يېۋروپا تىلىنى بىلىدۇ.

1990-يىلى يانۋاردا فرانس فىبېك يۇ. ئا. گاگارىن نامىدىكى كوسموناۋتلارنى تەييارلاش مەركىزىدە مەشقلەرگە كىرىشتى. خەلقئارا كېڭەش-ئاۋسترىيە ئېكىپاژىنىڭ كوسموناۋت تەتقىقاتچىسى سۈپىتىدە «سويۇز-تم» كېمىسىدە ۋە «مىر» ئوربىتال كومپلېكسىدا ئۇچۇشقا تەييارلىق كۇرسىنى ئۆتتى.

سۈرەتتە: ئوڭدىن سولغا ئىنژېنېر-ئېلېكترىك فرانس فىبېك، پولكوۋنىك ئالېكساندر ۋولكوۋ ۋە ئۇچقۇچ سىنىغۇچى توختار ئەۋبەكىروۋ.

كېڭەش-ئاۋسترىيە ئېكىپاژى ئۇچۇرۇلدى

بايقوڭۇر كوسمودرومى. بۈگۈن موسكۋا ۋاقتى بويىچە سائات 7دىن 59 مىنۇت 30 سېكۇنت ئۆتكەندە بورتىدا كېڭەش-ئاۋسترىيە ئېكىپاژى بار «سويۇز-تم-13» ترانسپورت كېمىسى ئۇچۇرۇلدى. كېمىنى پولكوۋنىك ئالېكساندر ۋولكوۋ باشقۇرۇۋاتىدۇ. ئۇ كائىناتقا ئىككى قېتىم ئۇچقان. بورتتا كوسموناۋت-تەتقىقاتچىلار ئاۋسترىيە ۋە قازاقستان ۋەكىللىرى: ئىنژېنېر-ئېلېكترىك فرانس فىبېك، ئاتاقلىق ئۇچقۇچ-سىنىغۇچى توختار ئەۋبەكىروۋ بار.

كوسموس كېمىسىنى ئۇچۇرۇشقا ئىۋان سىلايېۋ، نۇرسۇلتان نازارباييېۋ، ئاۋسترىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ كانسلېرى فرانس ۋرانىتسكى، مەملىكىتىنىڭ سۈۋېرېن جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ رەھبەرلىرى قاتناشتى.

ئۇچۇش ئالدىدىكى دەقىقىلەر.

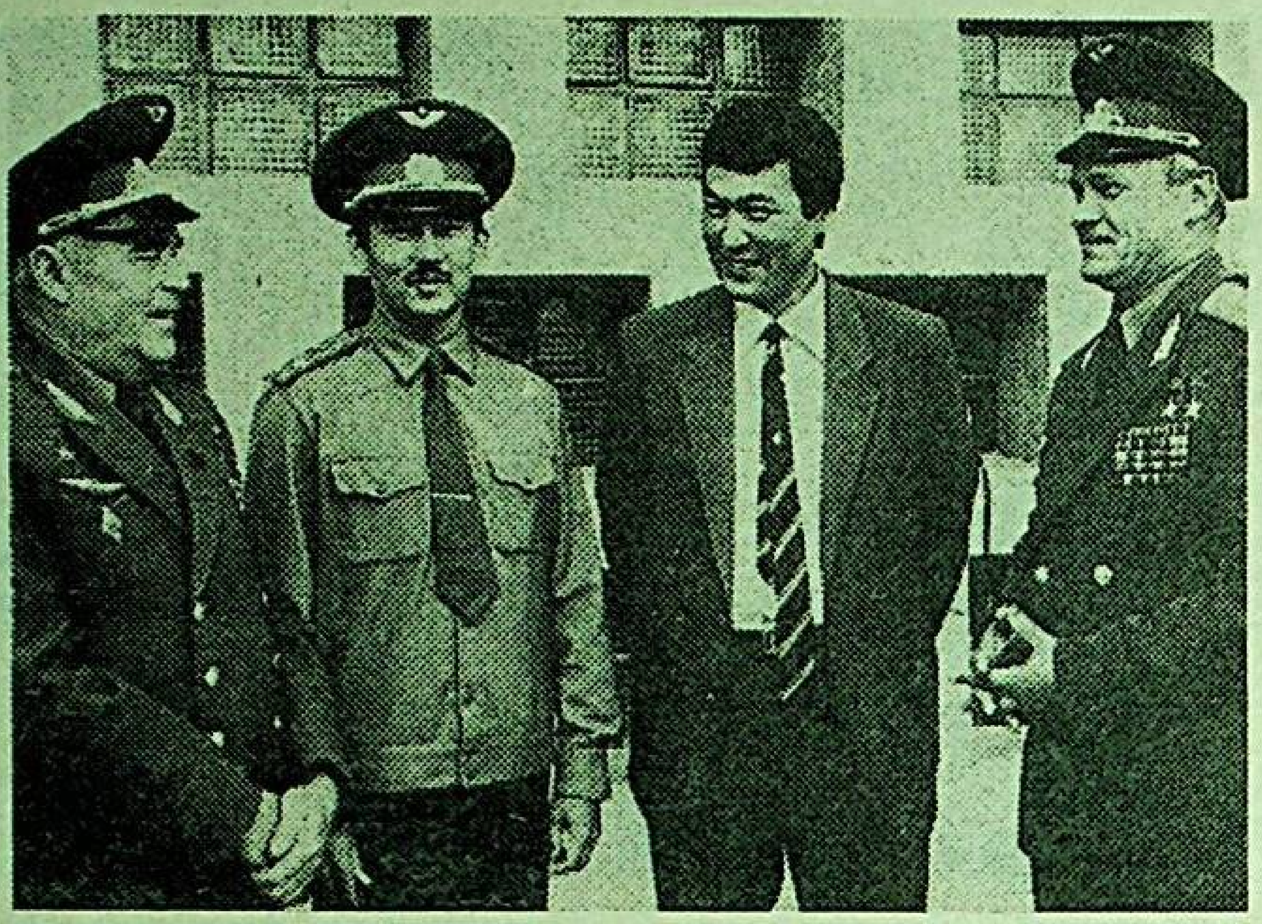

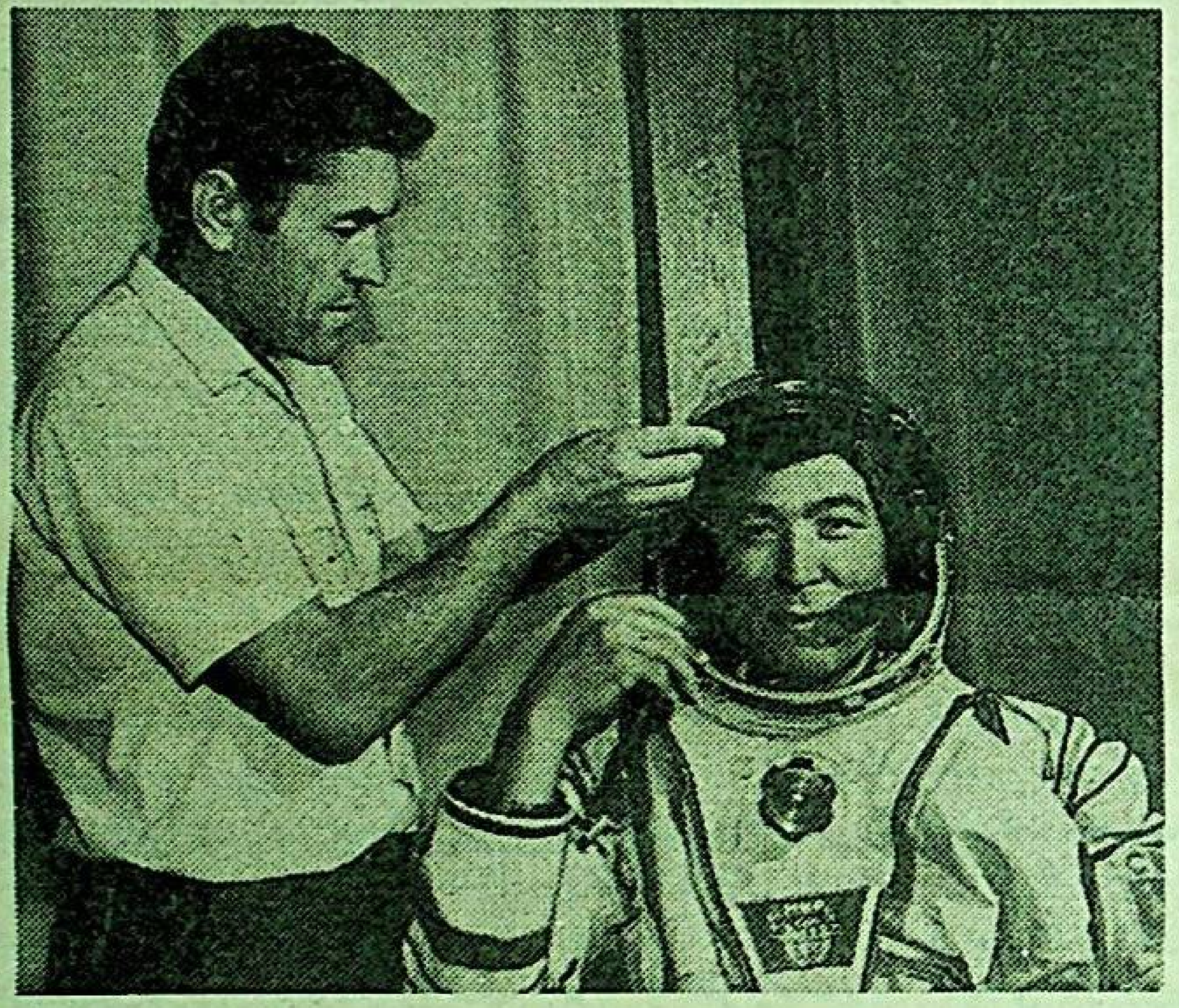

قازاقستان ۋە ئاۋسترىيە رەھبەرلىرىنىڭ «سويۇز-تم-13» كائىنات كېمىسى ئېكىپاژى بىلەن سۆھبىتى.
(قاز تاگنىڭ سۈرەتلىرى).

يەكۈن تېخى چىقمىدى، ئامما...

ئوتكەن ژىلى «تەشكەنسۇ» سوۋخوزىدا 250 گېكتار تاماكىنى ئەركۈدە يەتتە يۈز ئەزاسى بار ئائىلەۋىي ئىجارىچىلەر زۋېنولىرى بېقىپ كۈتكەن ئىدى. ئۇلار دولەتكە 487،5 توننا خام ئەشيا تاپشۇرۇپ، 3 مىللىون 635 مىڭ سوم كىرىم ئالدى. شۇنداق قىلىپ، ئېگىلىك پەقەت تاماكىدىنلا بىر مىللىون 282 مىڭ سوم ئازا پايدا ئالدى. قولغا كەلتۈرۈلگەن بۇ ئۇتۇقلاردا ئورغۇنلىغان ئىجارىچىلەرنىڭ مۇناسىپ هەسسىسى بار.

شۇنىمۇ ئېيتىپ كېتىش كېرەككى، ئىبرىغا چىقىپ، ئىشلەش ئىمكانىيىتى يوق ئاياللار، پېنسونېرلار تاماكا كوچىتىنى ئورلىرىنىڭ ئولچۇك يەرلىرىدە ئوستۇرۇش ئۈچۈن ژىل بېشىدا سوۋخوز مەمۇرىيىتى بىلەن شەرتنامە تۈزۈشكەن ئىدى. ئۇلار بەرگەن ۋەدىلىرىدە تۇرۇشتى. كوپچىلىك ئىجارىچىلەر شەرتنامىدا بەلگۈلەنگەندىنمۇ كوپىرەك هوسۇل يېتىشتۇرۇپ، ئوز ئىختىساتلىرىنى بېيىتتى. ق. مەقىبايېۋا، م. ئىمانوۋا، ب. ئالبانايېۋا، ر. دوسىنبايېۋا، ك. ئۇسايېۋالار مانا شۇلار جۈملىسىدىن. ئۇلار ئوزلىرىنىڭ پلانلىرىنى ئىككى هەسسە ئاشۇرۇپ ئورۇنلىدى.

تەشكەنسۇلۇقلار بىيىل دولەتكە 555 توننا تاماكا سېتىشقا ۋەدە بەرگەن. بۇ پەللىگە چوقۇم يېتىش مەخسىتىدە پارنىكتا كوچەت ئوستۇرۇش، ئۈنى شاڭلارغا تىكىش ۋە كۈتۈش ئىشلىرى ئاگرو-تېخنىكىلىق قائىدىلەرگە جىددىي ئەمەل قىلىنغان هالدا ژۈرگۈزۈلدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بارلىق شاڭلاردا دېگىدەك تاماكا بولۇق ئوستى. موشۇ كۈنلەردە سوۋخوزدىن يەر ئېلىپ ئىشلەۋاتقانلارمۇ، ئوزلىرىنىڭ ئۇلچەك يېرىدە تاماكا ئوستۇرگەن ئىجارىچىلارمۇ بىر تال يوپۇرماقنى ئۈشۈككە ئۇرۇندۇرماي ژىغىۋېلىش يولىدا كۈرەشمەكتە. ئىلگىرى بۇ كۈنلەردە ئېگىلىكنىڭ تاماكا سارىيىغا قانچىلىك يوپۇرماقنىڭ كەلتۈرۈلگەنلىگىگە قاراپ پالانچە تاماكا تەييارلاندى دەپ هېساپ قىلىناتتى. قايتا قۇرۇش، ئىجارىگە ئېلىپ ئىشلەش كەڭ قانات يايغان بۈگۈنكى كۈنلەردە ئۇنداق مەلۇمات يوق.

ن. توختاخۇنوۋ.

شىمالىي قازاقستان ۋىلايىتىدىكى سىمرنوۋ ئېلېۋاتورىنىڭ كوللېكتىۋى بۇ كۈنلەردە ئىككى سىمېنا بويىچە ئىشلەپ، سۇتكىسىغا 1000 توننىغا بېقىن بۇغداي قوبۇل قىلماقتا.

سۈرەتلەردە: 1. دىسپېتچېر نىكولاي كونلەرووۋسكىي ئىش ئۈستىدە.

2. ئېلېۋاتورغا يېڭى ئاشلىق كەلتۈرۈلمەكتە.

(قاز تاگ)

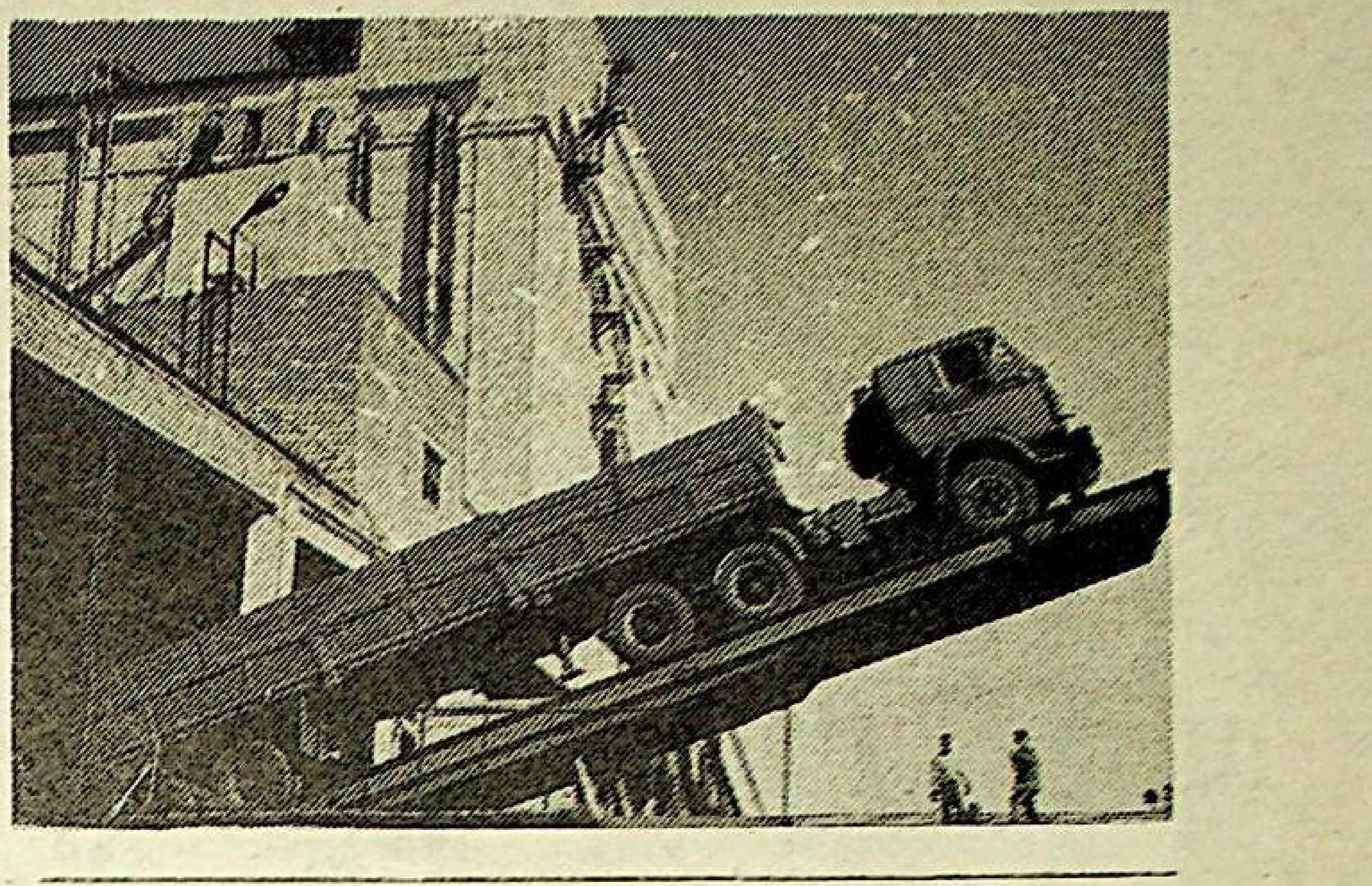

هوقۇق ستاتۇسقا ئىگە بولماقتا

بىيىل 1- سېنتەبىردىن باشلاپ **«قازاقستان س س ج دىكى جەمىيەت بىرلەشمىلىرى توغرىلىق»** جۇمهۇرىيەت قانۇنى كۈچكە ئىگە بولدى. ۋە شۇنىڭدىن كېيىن قازاقستان گېزىتلىرىدە جەمىيەت تەشكىلاتلىرى، بىرلەشمىلەر بىلەن هەر خىل يونىلىشتىكى پارتىيەلەرنىڭ ئىرامامىلىرىنى رويخەتكە ئېلىش توغرىسىدىكى ئەرىزلىرىنى قاراپ چىقىش هەققىدىكى قائىدىلەر ئېلان قىلىندى. بۇ- جۇمهۇرىيەت تارىخىدىكى، ئۇنىڭ سەياسىي هاياتىدىكى، ئۇمۇمەن ئېيتقاندا، باشلانغان جەمىيىتىمىزنى دېموكراتىيەلەشتۈرۈش يولىدىكى ئاهايىتى مۇهىم ۋە ئەهمىيەتلىك ۋاقەدۇر. هازىر بىزگە كوپ پارتىيەلىك، ئالىتېرناتىۋ كەسىپىي ئىتتىپاقلار، هەر خىل مەسلەكتىكى جەمىيەت تەشكىلاتلىرى، ئىشچىلار هەرىكىتى ۋە هاكارىلار-كېتكەمىش جەمىيىتىمىزنىڭ هاياتىدىكى ئاجرالماس بىر نەرسىدەك ئۇيۇلىدىغان بولۇپ قالدى، لېكىن مۇنداق بولۇشى بۇنىڭدىن ئۈچ-تورت ژىل ئىلگىرى پەرەز قىلىپ بولاتتىمۇ؟ يەتمىش ژىلدىن ئوشۇق ۋاقىتتىن بۇيان پەقەت بىرلا-كوممۇنىستىك پارتىيە هوكۇمرانلىق قىلىپ، پەقەت ئوز ئىدېئولوگىيەسىنى خەلق ئاممىسىغا تېڭىش بىلەن ئوتالىتار دولەت تۈزۈمىنى ئورناتقان س ئى ك پ ئاخىرى مەملىكەتنى خالىتا كوچىغا ئېلىپ كېلىش بىلەن ئوزىنىمۇ زاۋاللىققا يول تۇتتى.

خوش، بىز قاچان كوپ پارتىيەلىك توغرىلىق سوز قىلىشقا باشلىدۇق؟ ئىنقىلاۋىي قايتا قۇرۇش باشلانغان 1985- ژىلى ئاپرېلدىمۇ؟ ياق. بۇ چاغدا ئۇ توغرىلىق هەتتا ئېغىز ئېچىلمىغان ئىدى. 1988- ژىلى يازدا بولۇپ ئوتكەن پۈتكۈل ئىتتىپاقلىق پارتىيە كونفېرېنسىيەسىدىمۇ؟ ياق، بۇ قېتىممۇ كوپ پارتىيەلىك توغرىلىق سوز بولمىغان ئىدى. كوپ پارتىيەلىك سىستېمىنى جارىي قىلىش توغرىلىق تېخى يېقىندىلا، يەنى 1989- ژىلى دېكابىردا، س س ج ئى خەلق دېپۇتاتلىرىنىڭ 2- سېيىزىدا دەسلەپكى قېتىم سوز بولۇشقا باشلىدى. يەنى س س ج ئى كونستىتۇتسىيەسىنىڭ (ئاساسىي قانۇنىنىڭ) سوۋېت جەمىيىتىدە س ئى ك پ يول كورسەتكۈچى ۋە هەممىگە رەهبەرلىك قىلغۇچى كۈچ بولۇپ هېساپلىنىدۇ،دېگەن6-ماددىسى ئۈستىدە جىددىي مۇنازىرىلەر، تالاش-تارتىشلار بولدى. چۈنكى كونسېرۋاتورلار، پارتوكراتىيە مەملىكەتنىڭ سەياسىي سىستېمىسىغا بولغان كونسېرۋاتىۋ كوز قاراشلىرىنى ئوزگەرتىشنى خالىماتتى، نەڭ موهىمى، ئەگەر ئاساسىي قانۇندىن 6- ماددا ئېلىپ تاشلانسا، يەنى ئورۇندىن بولان يەككە هوكۇمرانلىق قىلىپ كەلگەن س ئى ك پ بىلەن بىر قاتاردا باشقا پارتىيەلەرنىڭ هەرىكەت قىلىشىنى هاكىمىيەتتىن ئاجراپ قېلىشىنى خالىماتتى، ۋە نەڭ موهىمى هوكۇمران پارتىيەنىڭ رەهبىرى خادىملىرى، ئاپپاراتچىلار ئوزلىرىگە-ئوزلىرى بەلگۈلەپ ئالغان كوپلىگەن ئىمتىيازلاردىن ئايرىلىپ قېلىشتىن قورقاتتى. ئەينى شۇ سەۋەپتىن بۇ سېيىزدا پارتىيەنىڭ جەمىيىتىمىزدىكى رەهبىرى رولىنى جاكالايدىغان ئاساسىي قانۇندىكى 6 - ماددىنى بىكار قىلىش هەرىكىتى ئۇتۇققا ئىگە قىلىنغان بولىسىمۇ، لېكىن بۇ مەسىلە موهاكىمە قىلىنىپ، ئاۋازغا قويۇلغاندا، 800 ئوشۇق ئاۋازغا ئىگە بولمالىغى س س ج ئى خەلق دېپۇتاتلىرىنىڭ، ئۇمۇمەن سوۋېت جەمىيىتىنىڭ كەيپىياتىدا جىددىي ۋە ئىجابىي ئوزگىرىشلەرنىڭ يۈز بەرگەنلىگىدىن دالالەت بەرسە، پارتىيە ئاپپاراتىنىڭ ئابرويى چۈشۈپ كەتتى. چۈنكى كەڭ خەلق ئاممىسى ئالدىدا ئوز هەرىكەت تاكتىكىسىنى ئەۋرىشىم ئوزگەرتىشكە، ئوگۇنۇپ قالغان، يەنى ئوزلىرىگە سىڭىپ كەتكەن دوگماتىكىلىق قائىدىلەردىن پەرق قىلىدىغان، يەنى قېلىپلاشقان ۋەزىيەتتىكى كوز قاراشلارنى ساغلام ۋە سەممىي قوبۇل قىلىشقا قادىر ئەمەسلىگىنى ئاهايىتى ياققال كورسەتتى.

مەلۇمكى، س س ج ئى خەلق دېپۇتاتلىرىنىڭ 3- سېيىزى س س ج ئى ئاساسىي قانۇندىن كوممۇنىستىك پارتىيەگە جەمىيەتنىڭ رەهبىرى ۋە يول كورسەتكۈچى كۈچى هوقۇق دائىرىسىنى كاپالەتلەندۈرىدىغان 6- ماددىنى بىكار قىلدى ۋە شۇنىڭ بىلەن مەملىكەتتە باشقىمۇ پارتىيەلەرنىڭ موجۇت ئىكەنلىگىنى ۋە ئۇلارنىڭ هەممىسىنىڭ هوقۇق دائىرىسى ئوخشاش بولۇشى ئېتىراپ قىلىندى، بىر پارتىيەنىڭ ئىمتىيازلارغا ۋە هوكۇمرانلىققا ئىگە بولۇشىغا خاتىمە بېرىلدى.

لېكىن هوكۇمران پارتىيە-س ئى ك پ ئەمەلىياتتا پەقەت 1990- ژىلى ئىيۇلدا بولغان 28 -سېيىزىدىلا كوپ پارتىيەلىك سىستېمىنى رەسمىي ئېتىراپ قىلدى ۋە بۇ سېيىزدا باشقا سەياسىي پارتىيەلەرگە، هەرىكەتلەرگە نىسبەتەن هەرىكەت تاكتىكىسى مەسىلىلىرى قارالغان ئىدى. ئەلدى مەملىكەت پرېزىدېنتى ئىمزالىغان جەمىيەت بىرلەشمىلىرى توغرىلىق قانۇن (1990 -ژىل، ئوكتەبىر) كوپ پارتىيەلىكنى ئېتىراپ قىلىش ۋە ئۇنىڭ هوقۇق ۋاكالىتىنى تەستىقلەش يولىدا تاشلانغان مۇهىم قەدەم بولدى. مەزكۇر قانۇن سەياسىي مەيداندا بارلىق پارتىيەلەرگە نىسبەتەن ئوخشاش هوقۇق بېرىلىدىغانلىغىنى جاكالىغان ئىدى.

19-21- ئاۋغۇستتا بولغان دولەت ئاغدۇرۇشى ئۇرۇنۇشىدىن كېيىن، كوممۇنىستىك پارتىيەنىڭ بەزى بىر رەهبەرلىرىنىڭ بۇ ئىسيانىنى ئۇيۇشتۇرۇشقا ئاكتىپ قاتناشقانلىغى، ئىسيانغا نىسبەتەن س ئى ك پ مەركىزىي كومىتېتى سەياسىي بيۇروسىنىڭ ۋە مەركىزىي كومىتېت كاتىباتىنىڭ ئىنكاس قىلماي ئاهايىتى پاسسىۋ مۇناسىۋەتتە بولغانلىغى ئۈچۈن مەملىكەت پرېزىدېنتى س ئى ك پ پائالىيىتىنى توختىتىپ قويۇش، ئۇنىڭ جايلاردىكى مۈلكىنى يەرلىك سوۋېتلەرنىڭ ئىختىيارىغا ئوتكۈزۈش، بانكىلاردىكى مەبلىغىنى ياساق سېلىش توغرىلىق پەرمان چىقاردى.

ئەندى هازىر، قازاقستاننىڭ سەياسىي مەيدانىدا ئەدلىيەۋىي هوقۇق دائىرىسىگە ئىگە بولغان جەمىيەت تەشكىلاتلىرى، پارتىيە ۋە بىرلەشمىلەر پەيدا بولىۋاتقان دەۋىردە، قانۇنىي ئوردە رويخەتكە ئېلىنغانلىغى توغرىلىق گۇۋاناسە ئېلىش ئۈچۈن هەرىكەت قىلىۋاتقانلار ئارىسىدا كوممۇنىستىك پارتىيە يوق.

بىيىل سېنتەبىردە قازاقستان كومپارتىيەسىنىڭ تارىخىدىكى ئەڭ قىسقا پەۋقۇلاددە سېيىزى بولۇپ، ئۇنىڭدا كومپارتىيە ئوز پائالىيىتىنى توختىتىدىغانلىغى توغرىلىق جاكالىدى. كومپارتىيەنىڭ ئورنىغا قازاقستان سوتسىيالىستىك پارتىيەسى قۇرۇلغانلىغىنى ئېلان قىلىندى. لېكىن ئىلگەركى كوممۇنىستلارنىڭ سوتسىيالىستىك پارتىيەگە كوپلەپ ئەزا بولۇۋاتقانلىغى توغرىلىق مەلۇماتلار ئانچە كوپ ئەمەس.

جەمىيەت بىرلەشمىلىرىنىڭ، هەر خىل پارتىيەلەرنىڭ ئىرامامىلىرىنى رويخەتكە ئېلىش قانائەتلىنىشنىلا ئەمەس، بەلكى تەشۋىشلىنىشنىمۇ پەيدا قىلماقتا، چۈنكى مەملىكىتىمىزدە، شۇ جۈملىدىن جۇمهۇرىيىتىمىزدە دېموكراتىك جەريانلار توتالىتار تۈزۈمنىڭ خارابىلىرىدا قارار تاپماقتا. ۋە بۇ هال ئوز تەسىرىنى يەتكۈزمەي قويمايدۇ.

يا. سابىتوۋ.

ئالمۇتا شەهىرى.

ژۇقۇرى كورسەتكۈچلەر

ناهىيەمىزدىكى «ئوكتەبىر» كولخوزىنىڭ دېخانلىرى بىيىل 550 گېكتار مەيدانغا دان ئۈچۈن، 100 گېكتار يەرگە سىلوس ئۈچۈن كومۇقوناق، 200 گېكتار يەرگە دانلىق زىرائەت، 670 گېكتار يەرگە كوپ ژىللىق چوپ، 15 گېكتار يەرگە ساماق، 10 گېكتار مەيدانغا كوكتات زىرائەتلىرى تېرىپ، پەرۋىش قىلغان ئىدى. دانلىق زىرائەت بىلەن ساماق ئوز ۋاقتىدا ژىغىۋېلىندى ۋە ئۇلاردىن كوزلەنگەن مولچەردىكىدەك هوسۇل ئېلىندى. جۈملىدىن دانلىق زىرائەتنىڭ هەر گېكتارىدىن پلاندىكى 25 ئورنىغا 27،5 سېنتنېردىن دان يېتىشتۈرۈلدى. يېڭە بولسا 3 -قېتىم ئورۇلماقتا. كومۇقوناق ۋە باشقا كوكتاتلارمۇ جىددىي ژىغىشتۇرۇلۇۋاتىدۇ. بۇ ئىشلار بولۇپمۇ كامالدىن جەرىپوۋ باشقۇرغان 1- ئېرىلغۇ برىگادىسىدا بولەكچە قىزغىنلىق بىلەن ژۈرگۈزۈلمەكتە.

-مەلۇمكى، بىيىل مارت ئېيىدىن باشلاپ، تا ئىيۇن ئېيىنىڭ ئوتتۇرىسىغىچە يامغۇر- يېشىن مۇتلەق بولمىدى دېسىمۇ بولىدۇ- دەيدۇ برىگادىر بىز بىلەن بولغان سوهبەتتە، - شۇنىڭغا قارىماي، ئىجارىگە ئېلىپ ئىشلەش ئۇسۇلىدا ئىش ئۇتقان دېخانلىرىمىز بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ دېگىدەك ئەمگەك قىلدى. ئۇلار سۇنى تېجەپ، هەم ئۇنۇملۇك پايدىلاندى. سۇ ئۇتۇش ئىككى ۋە 3 سېپىندا ئېلىپ بېرىلدى. ئاقىۋەتتە توككەن تەر بىكارغا كەتمىدى. ئىلكىمىزدىكى 125 گېكتار كۈزگە، 25 گېكتار ئارپا، 200 گېكتار سورتلۇق كومۇقوناق ۋە 8 گېكتار يەردىكى ساماق زىرائەتلىرى ئاگروتېخنىكىلىق تەلەپلەر دەرىجىسىدە پەرۋىش قىلىنىپ، مول هوسۇللۇق بولۇپ يېتىلدى . كۈزلۈك بۇغداينىڭ هەر گېكتارىدىن 28، ئارپىنىڭ هەر گېكتارىدىن 19 سېنتنېردىن هوسۇل ئېلىندى. هازىرقى كۈندە كومۇقوناق ژىغىشتۇرۇش قىزغىن داۋام قىلماقتا. بۇ ئىش بىلەن 6 كومبايىن، 6 تراكتور، 3 ئاۋتوماشىنا، 30دىن ئارتۇق ئادەم شۇغۇللىنىۋاتىدۇ. كومبايىنچىلاردىن ئا. ئاسىموۋ، چ. بايىسوۋ ۋە ب. هەمرەكوۋلار ئاشلىق ئورۇشتىكى كۈندىلىك پلان- مەجبۇرىيەتلىرىنى ئاشۇرۇپ ئورۇنلىماقتا. هازىرقى كۈندە كومۇقوناقنىڭ هەر گېكتارىدىن پلاندىكى 32 ئورنىغا 36 سېنتنېردىن هوسۇل ئېلىنماقتا. ئا. ئاخموللايېۋ، غ. جامالوۋ، ئى. مەجرۇلوۋ، ب. مەهەممەتوۋ، غ. كامالوۋ ۋە غ. ئاخموللايېۋ قاتارلىق دېخانلار ئوزلىرىنىڭ ياز بويى كورسەتكەن ئەجرىنىڭ بىكارغا كەتمىگەنلىگىنى كورۇپ، تېخىمۇ غەيرەت بىلەن ئىشلەۋاتىدۇ.

ت. رەمەكوۋ.

ئۇيغۇر ناهىيەسى.

بىپەرۋالىقنىڭ ئاقىۋەتلىرى

ناهىيەنىڭ بەزى جايلىرىدا ئىچىمىلىكنىڭ سۇدا زىيانلىق مىنېراللارنىڭ هەددىن كوپ بولۇشى جىددىي خوۋۇپ پەيدا قىلماقتا. بۇ ئۇزاقلاردىن تەبىئەتكە بولغان بىپەرۋا مۇناسىۋەتنىڭ ئاقىۋىتى، ئەلۋەتتە ئېتىزلىقلارغا مېنېرال ئوغۇتلارنىڭ هەددىدىن ئاشقىرى كوپ بېرىلىشى توپىنىڭ ئۇنۇمدارلىغىغا، ئادەملەرنىڭ ئوزلىرىگىمۇ زىيان يەتكۈزمەكتە. هازىر ئۇنىڭ ئاقىۋەتلىرىنى يوقىتىش چارىلىرى كورۇلۇۋاتىدۇ. يەرلىك كېڭەشلەر ئېتىزلاردا ئۇمۇمەن خىمىيەۋىي ئوغۇتلارنى پايدىلىنىشنى قىسقارتىش، پەقەت لازىم بولغان تەغدىردىلا ئۇنىڭدىن مەلۇم دەرىجىدە پايدىلىنىشنى تەلەپ قىلىدىغان بولىدۇ.

ئىچىملىك سۇنى بولسا تاغ مەنبەلىرىدىن ئېلىش قارار قىلىندى. مۇنداق سۇ ئارماقلىرىنىڭ بىرى ئادەك، چوڭ چىغان، ئالتوي يېزىلىرىنى بۇلاق سۇلىرى بىلەن تەمىنلەيدۇ.

(ئوز مۇخبىرىمىز).

پانفىلوۋ ناهىيەسى.

ئەلىخان تورە ساغۇنىي

(ئاخىرى، بېشى ئوتكەن سانلاردا)

ۋىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ئىلى، ئارباغاتاي ۋە ئالتاي ۋىلايەتلىرى ئازات قىلىنىپ، خەلىق ئەركىن نەپەس ئالدى.

ئەلىخان تورە پائالىيىتىدە بەكمۇ مەسئۇلىيەتلىك دەۋر باشلاندى. ئۇ ئارمىيە ۋە خەلىق ئارىسىدا ھوكۇمەت ئىجازىتىسىز، ئېنىغىراغى، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھوكۇمىتىنى خەۋەردار قىلماي سوۋېت ئىتتىپاقى گراژدانلىقىغا قوبۇل قىلىش ئىشىنى باشلاۋەتكەن غۇلجا سوۋېت كونسۇلخانىسىغا نارازىلىق ئېلان قىلىش بىلەن زىددىيەت كېلىپ چىقتى. ئەلىخان تورە خەلىق ۋە ئارمىيەگە مۇراجەت قىلىپ:

—ۋەتەننى سويۇش، ئۇنىڭ ئىستىقلالىيىتى ئۈچۈن كۈرەش قىلىش، ئىنسانىيلىق، ۋەتەنپەرۋەرلىك، ئەدەپ- ئەخلاق نورمىسىدىكى ئاساسىي مىزاندۇر. ۋەتەن ئازاتلىقى، مۇستەقىللىگى ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقان ئەزىمەتلەرنىڭ يولىنى توساش، ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغۇسىنى زەھەرلەش يولىدىكى ھەرىكەتلەر بۇزغۇنچىلىقتۇر. ۋەتەن پۇخراسى بولغان ھەر بىر شەخس ئوز ۋەتىنىنىڭ ئىگىسى، خوجايىندۇر. ئۇلۇق، شەرەپلىك جەڭ بولۇۋاتقان ۋەزىيەتتە سوۋېت ئىتتىپاقى گراژدانلىقىغا ئوتۇشنىڭ ئوزى- يە چۈشەنمەسلىك، ئەگەر چۈشەنگەن بولسا، خائىنلىقتۇر. پۈتسۈن زۇلۇم، پۈتسۈن ئىستىبدات، پۈتسۈن مىللىي ئىنقىلاۋىمىزغا قىلغان بۇزغۇنچىلىق!

ئۇ شۇنداقلا كېيىنكى ئىككى ئەسىر ئۇيغۇرلار تارىخىدىكى پاجىئەلەرنى ئېيتايلۇق 1871- يىلى ئىلى ئولكىسىنى چار روسسىيەسى ياۋۇزلارچە بېسىۋالغانلىقىنى ۋە 1881- يىلى سانكت- پېتېربۇرگ شەرتنامىسى بويىچە ئىلى ئولكىسىنى خىتايغا قايتۇرۇپ بەرگەنلىگىنى كەڭ بايان قىلدى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بېشىغا چۈشكەن قايغۇ- ھەسرەتلەر، تەكرارى قاراقچىلىقلارنى، بىرمۇ- بىر سوزلەپ بەردى. يۈز مىڭ قۇراللىق كۈچكە ئىگە بولغان گومىنداڭ ياۋۇزلىرى خەلقىمىزنىڭ غەزەپ- نەپرىتىگە ئۇچراپ، مەغلۇبىيەتكە يۈز تۇتۇۋاتقانلىقىنى، ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇرۇش زورۇرلىگىنى تەكرار- تەكرار بايان قىلدى.

1945- يىلىنىڭ ئوتتۇرىدىن باشلاپ مىللىي ئازاتلىق ھەرىكەتكە ستالىنچىلار بىۋاستە ئارىلىشىۋاتقانلىقىغا، مەسلىھەتچى، كومىسسارلار، ئوفىتسېر دېگەن يوللار بىلەن سوۋېت رازۋېدچىكلىرىنى كىرگۈزۈۋاتقانلىقىغا قارشى بولغان ئەلىخان تورە خەلىققە مۇراجەت قىلىپ ھوشيارلىققا دەۋەت قىلغان ئىدى.

دەرھەقىقەت، گومىنداڭ بىلەن تېچلىق بىتىم تۈزۈش مۇسكۋانىڭ كورسەتمىسى ئىدى. توغرىسى، ستالىنچىلار ماۋزېدۇڭ ئىلتىماسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا جىددىي ھەرىكەت باشلىغان. موشۇ شارائىتتا ئەلىخان تورە بىلەن سوۋېت رەھبەرلىگى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت خەلقتىن پىنھانەزاۋام قىلغان بولسىمۇ، ئازدۇ- كوپتۇ تەشۋىشلەر شۇبھە ئويغاتقان ئىدى. شۇ دەۋرنىڭ ئوزىدە ئۇيغۇرستان خەلقلىرىنىڭ ئازاتلىقى، ئىستىقلالىيىتى يولىدا كۈرەشكۈچى، ئەينى ۋاقىتتا قانۇنىي خەلىق رەھبىرى ئەلىخان تورىنى «شاھنىڭ دۈشمىنى شاھ، گادانىڭ دۈشمىنى گادا» دېگەندەك ستالىنچىلار 1946- يىلى 28- ئىيۇلدا خەلقتىن يوشۇرۇنچە بىر كېچىدە ئوغرىلاپ كېتىشتى. بۇنى بەكمۇ ئۇستىلىق بىلەن ئەمەلگە ئاشۇردى. ئۇلار «ئەلىخان تورە بورتالا ئارىشىڭدا دەم ئېلىۋاتىدۇ»، دېگەن ئويدۇرمىنى ئىشلەپ چىقتى.

ئەپسۇسلىنىدىغان بىر تەرسە- بېرىيە ئىدارىسىنىڭ ھىيلە- مىكرىگە ئالدانغان شەرقىي تۈركىستان خەلقى مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ راسا قىزىۋاتقان بىر پەيتىدە ئۇغۇرلىنىپ ئەكېتىلگەن ئوزىنىڭ سويۈملۈك رەھبىرىنى قايتۇرۇپ ئەكېلىپ بېرىشنى قەتئىي تەلەپ قىلمىدى.

بۇ قويدەك ژۈگاشلىق، ھوشيارسىزلىق ۋە مومىنلىكنىڭ ئاقىۋىتى كېيىن شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەخمەتجان قاسىمىي رەھبەرلىگىدىكى ھوكۇمىتىنىڭمۇ سىرلىق ھالاك بولۇشىغا ئېلىپ كەلدى.

ئەلىخان تورىنى خەلىق ھورمەت قىلاتتى. ھەتتا دۈشمەنلەرمۇ ئېھتىياتلىق، ھېساپلىق مۇئامىلە قىلاتتى. ھەقىقەت يولىدا قايتماس كۈرەشچى، رەھبەرلىكتە ئىش كوزىنى بىلىدىغان، تەلەپچان، ئەينى ۋاقىتتا ۋەتەنپەرۋەرلەرگە تىلەكداش غەمخورچى ئىدى. ئەلىخان تورە ھەر بىر شەخسنىڭ قىياپىسىگە قاراپ، ئۇنىڭ ئىقتىدار- سالاھىيىتىنى توغرا باھالايتتى. مەنسەپپەرەست، ئەمەلپەرەست، ئاغمىچىلارنى بەكمۇ يامان كورەتتى.

گومىنداڭنىڭ سەياسەتچىسى جاڭجىجۇڭ ئەلىخان تورە ھەققىدە مۇنداق دېگەن ئىدى:

«باشقا ھەممىسى بىلەن تىل تېپىشىش مۇمكىن. ئامما ئەلىخان تورە بىلەن تىل تېپىشىش مۇتلەق مۇمكىن ئەمەس. شۇڭلاشقا غۇلجىغا بېرىشقا ئالدىرىمايمەن. ئەلىخان تورە بەكمۇ خۇداپەرەس، قەتئىي ئىرادىلىك، ئېتىقادى مۇستەھكەم شەخسدۇر». بۇ باھادىن سوۋېت كونسۇلخانىسىمۇ خەۋەردار ئىدى. ئەلىخان تورە قورغاس چېگارىسى ئارقىلىق كېگەن تاغ يولى بىلەن ئالمۇتا شەھرىنىڭ مېدېۋ تاغ ئېتىگىدىكى ئىلۋۇد مەخسۇس ئويىگە ئەزەربەنت قىلىندى. ئېيىن، ئۇلى تاشكەنتكە ئەۋەتتى.

ئەلىخان تورە ئائىلىسى سوۋېت ئىتتىپاقىغا كوچۇپ چىقىپ، تاشكەنت شەھرىنىڭ ھازىرقى كۆيبىشېۋ ناھىيەسىدە ئەزەربەنت قىلىنغان ئەلىخان تورە بىلەن كورۈشتى. ئۇ ئائىلىسىگە قايتقان بولسىمۇ، ھېمىشەم نەزەربەنت ئىدى.

ئاھەقلىك دەردىنى تارتقان ئەلىخان تورە ئىجادىي ئىش بىلەن شۇغۇللاندى. قاباھەتلىكنىڭ پۇتكۇل تارىخىنى خەتكە چۈشىرىشكە قارار قىلدى. «شەرقىي تۈركىستان پاجىئەسى» قولىيازمىسىدا غەيرىلەر، ئېرەھىملەر، ساتقۇنلار، جاللاتلارنىڭ نەپتى بەشىرىسىنى پاش قىلىپ تاشلىدى. ئەلىخان تورە كلاسسىك ئەدەبىياتنىڭ نەڭ قەيىن تۈرى ھېساپلانمىش ئارۇز ۋەزنىدىن خېلە مەلۇماتلىق بولۇپ، تەزكىرچىلىك، نامەچىلىك ساھالىرىدا ئىنىمىسز تەتقىق قىلدى. ئۇ دەستىخەتلىرىنىڭ بىرىدە:

«تارىخنى توغرا، بار ۋاقىئەلىگى بىلەن پۇختا ئوگىنىش ئىلىم ئەھلىنىڭ قەتئىي زورۇرىي بورچىكى، مەن «تېمۇر توزۇكلىرى»نى ئۇزاق مۇددەت جىددىي ئوگىنىپ چىقتىم. شۇ دەۋر ئىجتىمائىي تۇرمۇشىنىڭ ھەممە ساھالىرىدا چوڭ- چوڭ ئوتۇقلار مەيدانغا كەلگەن ئىدى. بولۇپمۇ ئۇيغۇر شېرىيىتى جانلاندى. بۇ شېرىيەت لىرىك تاھاكى ۋە ئىنسانپەرۋەرلىك، دوستلۇق غايىلىرىغا ئاساسلىنىپ پۇتكۇل مەملىكەتنى ئوراپ ئالدى.

تارىخىي مەنبەلەرنى قىياس سېلىشتۇردۇم. ئىشەنچىم كامىلكى، پارس تىلىنى ياخشى بىلگەنلىگىمدىن ئوزبەك تىلىغا تەرجىمە قىلىشقا جۈرئەت قىلدىم. «تېمۇر توزۇكلىرى» ئوزلىگىمىزنى ئاڭلاشتا بەكمۇ مۇھىم تارىخىي ئەسەركى، بۇنىڭدىن خەۋەرسىز قېلىش ئېغىر غەپلەت ھېساپلىنىدۇ».

ئەلىخان تورە ساغۇنىينىڭ چوڭ مەسئۇلىيەت، يۈكسەك ماھارەت بىلەن ئوزبەكچىگە تەرجىمە قىلغان «تېمۇر توزۇكلىرى» كلاسسىك ئەسەرى ئىككى قېتىم تەكرار نەشر قىلىندى. موجۇت مەنبەلەرگە ئاساسلىنىپ ئىجات قىلغان «تارىخىي مۇھەممەدىي» (1- 2- كىتاپلار) كوپ مىڭ نۇسخىدا نەشر قىلىندى. تەۋەرۈك زاتنىڭ شېرىي توپلىمى ۋە **«شەرقىي تۈركىستان پاجىئەسى»** تارىخىي خاتىرە ئەسەرى نەشرگە تەييارلانماقتا.

ئەلىخان تورە ساغۇنىينىڭ مەنىلىك ھېكمەتلىرىدىن بىرنى بېنەسىپ ئەتكەن، ئۇنى جۇمھۇرىيەت رەئىسى لاۋازىمىدىن پىنھانە يوللار بىلەن مەھرۇم قىلغان جىنايەتكارانە ھەرىكەتلەرنىڭ سىر- ئەسرارى ئەندىلا پاش قىلىنىشقا ئىمكانىيەت تۇغۇلدى.

ئەلىخان تورە ساغۇنىينىڭ چوڭ شائىر ئىدى. ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىن تەركىپ تاپقان قولىيازما توپلىمى بىزگىچە يېتىپ كەلدى. ئۇلاردا مېھىر، ئىپتىخار، ئازاتلىق ئۈچۈن كۈرەش تۇيغۇلىرى يالقۇنلاپ تۇرىدۇ.

ئەلىخان تورە جۇمھۇرىيەت رەئىسى بولغان ئىككى يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە مەدەنىيەتنىڭ يېڭىدىن- يېڭى بەخىلىرى چىقتى. ئۇچ ۋىلايەت دەۋرىنىڭ ئوزىگە خاس بەلگۈلىرىدىن بىرى ئەدەبىيات- سەنئەت ئەركىن پەرۋاز قىلىپ، ئوتلاپ ئىشتىدار ساھىبلىرى كەڭ تونۇلدى.

قىسقىسى، ئەلىخان تورە ئېتىقاتلىق، ئىمانلىق، ئىلمىي ئاساسلىق شەخس ئىكەنلىكىنى خەلىق ياخشى بىلگەنلىكىدىن ئۇنى ھازىرغىچە ئۇلۇغلاپ كەلمەكتە.

ئاسىم باقىيېۋ،

فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ نامزادى.

ئا. قۇتلۇق

ئونلۇقلار

ھايات قىزىق

دەريا كەبى بۇ ئومۇر ئوتەر،
دەريا دېگەن ئارتقا ئاقمايدۇ.
كىشى ھەر كۈن ياخشىلىق كۈتەر،
ئامما ھايات ئاڭا باقمايدۇ.
يارىلىشتىن تەئۈر بۇ تەغدىر،
قاق دېگەنگە قانات قاقمايدۇ.
قىزىقلىغى ياققىنى بىلەن
قىرسىقلىغى ماڭا ياقمايدۇ.
بەزەن قىشتا چاققىنى بىلەن
ئومۇز پەسلى چاقماق چاقمايدۇ.

ھەر كىشى

ھەر ئوغلان ئوزىنى دانا سانايدۇ،
دانا مەن دېسلا دانا بولالماس.
ھەر چوكان ئوزىنى رەنا سانايدۇ،
رەنامەن دېسلا رەنا بولالماس.
ھەر كىشى ئوزلىگىن بىلمەيدۇ ئەسلا،
شۇڭا بىر ئىللەتتىن ئادا بولالماس.
ھەر كىشى «مەلدۇرمەن» دېيىشى راسلا،
بولمىسا ئاسمانغا خادا بولالماس.
ھەر كىشى ھەر بالا بولۇشى ئەسلا،
ھەر بالا بولسىمۇ خۇدا بولالماس.

ئېچىنىش

سەن ئولگەن كۈن چىقتى يېڭى ئاي،
ھەجەپ سېنىڭ كوڭلۇڭدەك يېرىم.
ھالىڭنى ھېچ ئېيتمىغان بىلەن
ئەمەس ئىدىڭ ئانچە بىجىرىم...
ئاي چىققان كۈن ئولمىدىڭ، بۇرۇن-
ئولتۇرگەندى يالا ئارتىشىپ...
كوزۇڭ ئوچۇق كەتتىمۇ، ھەيىپ،
كىملەرگىدۇ شۇنچە ئارتىشىپ.
سېنى ئوقسىز ئاتقان مەرگەننەر،
قان قەرزىنى ژۇرەر ئارتىشىپ.

ياخشىغا كۈن يوق

ئىككى ئوغرى بىر بولۇۋالسا،
بىر توغرىنى يېڭەركەن بەزەن.
ئامما ئۇلار ئەلنىڭ نەزرىدە
بىر ياماقتىن بولاركەن ئەرزەن.
بۇ ئالەمدە ياخشىغا كۈن يوق،
كورمىدىڭمۇ شۇڭا سەن خورلۇق،
يامانغا ئولۇم يوق بولغان بىلەن
باردۇر بىر كۈن ئارتقىلى خورلۇق.
ئادەملەرنى كويدۈرگەنلەرنىڭ
دوزىغى بوپ كويگىنى يوللۇق!

دۇنياخورلۇق

بۇ دۇنياغا قالداق تۇغۇلسا،
شۇنداق كېتەر ئادەم ئومۇردىن.
ئەگەر ئۇندا ئىنساپ بولمىسا،
پەرقى بارمۇ تاشتىن، تومۇردىن.
تۇغۇلغاندىن تاكى ئولگىچە،
كىشى غەمدىن بولمايدۇ خالى.
بەزىلەرگە بولمەن ھەيران،
دۇنيا قوغلاپ، قالمايدۇ ھالى،
ئۇنىڭسىزمۇ قىسقا ئومۇرنىڭ
بۇ دۇنيادا كوپىقۇ زاۋالى...

ئەپسۇس!

مانا مەنمۇ كىرىپ قالدىم ئەللىككە،
بەل باغلالماي تۇرۇپ تېخى ئەرلىككە.
بىر ياخشىنى بىر ئولۇمدىن قۇتقۇرۇپ،
بىر يامانلى قويالمىدىم يەرلىككە.
شاتلىغىمدىن قايغۇم مېنىڭ كوپ بولدى،
ئېمىشكىدۇر مەن سىقىلدىم كەڭلىكتە،
ھەق ۋە ناھەق ئارىسىدا پۇتلىشىپ،
قالغىنىم بار تالاي قېتىم تەڭلىكتە.
تاغنى تالغان قىلمىسامىمۇ ئەللىكتە،
گۇنايىمنى تەن ئالغىنىم ئەرلىكتە...

جەننەتنى سورايسەن

جەننەتنى نەدە دەپ سورايسەن دايىم،
پاك بولساڭ، نېمانچە قىلىسەن ۋايىم؟
يەتتە قات يەردىمۇ ياكى سامادا،
مەن نەدىن بىلىمەن، بىلەر ئىلايىم.
بىر كۈنى دېگەنكەن دانا مۇھەممەت:
«قىلىچنىڭ سايىسى ئاستىدا جەننەت!»
قولۇڭدا ئوزەڭنىڭ قۇرالى بولسا،
پۇتۇڭنىڭ ئاستىدا گەر بولسا دولەت،
ئۇ باقى دۇنياسىز پايدىمۇ ھەم
جەننەتتە ئومرىنى سۇرىدۇ مىللەت...

ساداقەت

ساداقەت ۋاپادا سىنىلار،
جاپادا سىنىلار ساداقەت.
دەپ كەيپى- ساپادا سىنىلار،
بەزىلەر بولماقتا ھاماقەت.
بولسا گەر ۋاپادار ئايالىڭ،
بىر ئاللاھ بەرگەن مىڭ دولىتىڭ.
بولمىسا كىمگىمۇ كېرەكتۇر
ئاتلارمۇ تارتالماس سولتىڭ.
ۋاپادار ئايالىڭ- دولىتىڭ،
ۋاپاسىز... ئۇ ئەجەل لوۋىتىڭ.

ھەيرانمەن

يە بۇ پۇلنىڭ خۇلى قالمىدى،
يە ئادەمنىڭ قەدرى- قىممىتى.
بۇ دۇنيالى پۇلچىلىك قىلغان
ئەمەسمىدى ئۇنىڭ ھىممىتى.
تەبىئەتنىڭ زور موجۇزىسى
ھېلىمىغۇ ئادەمزات ئېتى.
باستۇرماقمۇ ئوتقا بۇ قېتىم
بۇ دۇنيالى ئۇنىڭ نىيىتى.
نەگە كەتتى، نەلەرگە ئاخىر،
ئادەملەرنىڭ ئەس- يادى، دىتى.

ئارمان

تەبەت تىرىلىش پەيتى بۇ،
دەرەخلەر بىخلىشىپ تۇرۇپتۇ.
باھارنىڭ ئەلچىسى قۇشلارمۇ
چۇرۇقلاپ سىردىشىپ تۇرۇپتۇ.
نەۋ باھار نازىنىن قىزلاردەك
ھەممىنى ئارتتىغۇ قويىنغا.
چېچەگىن چەمبەر قىپ ئاستىغۇ
مېنىڭدىن باشقىنىڭ بويىنغا...
نەۋ باھار ماڭىمۇ بىر باقسا،
ئېسىلىپ ئولەردىم بويىنغا!

بومبىلار قەبرىستانى

خەتەرلىك ئۇچ بۇلۇڭ ئارىسىدا بىز،
شۇڭلاشقا بۇ يەردە قەبرىستان تولا،
بەزىدە يەر يەتمەي قالامدىكىن دەپ،
يەرلىكچۈن يەر تۇتۇپ قويۇمىز، توۋۋا!
بىزدە خرىستىئانلار قەبرىستانى بار،
(ئېمىلەر بولمايدۇ دەيسەن ھاياتتا).
بىزدە مۇسۇلمانلار قەبرىستانى بار،
بار بىزدە بومبىغا قەبرىستان ھەتتا!
تۇغۇلغان بۇ يەردە يەرلىك يەتمىسە،
نېمە بار بىزلەرگە ئۇ كائىناتتا!

ئوردېن بەرگىچە

ئەسلى بىز ئاتومنى سىناۋاتامدۇق،
يە سىناۋاتامدۇ ئاتوملار بىزنى؟
ئەسلى بىز بومبىغا يەم قىلماق ئۈچۈن،
ئۇغۇپ، چوڭ قىلمىغان ئوغۇلنى، قىزنى.
ئاتومنى ئاپقانغا ئوردېن بەرگىچە،
راستىنى ئېيتقاندا جازالاش كېرەك!
ئالىملار ئادەم بىلەن ئويناشماس بولسۇن،
مابادا ئۇنىڭغا بولسا باش كېرەك.
ئالەمنى ئاپەتتىن قۇتقازماق ئۈچۈن،
ئەندى بىزگە مۇڭداش، بىز سىرداش كېرەك.

ئاھالى تەلىۋى بىلەن

ئەژدادلىرىمىز ئەدەپ- ئەخلاق، ئىنساپەرۋەرلىك ۋە بىلىم ئېلىشقا ئىنتىلىشنى ئەزەلدىنلا تەرغىپ قىلىپ كەلگەن. شۇ جەريانىدا كەلگۈسى ئەۋلاتلار ئۈچۈن تۈگىمەس- پۈت- مەس توھپىلەرنى قالدۇرغان. ئۇلار- نىڭ ئىچىدىكى بەزى ئىلغار پىكىرلىك تەرەققىيپەرۋەر كىشىلەر ئۇزلىرىنىڭ شەخسىي دارامەتلىرى ھېساۋىغا مەك- تەپ- مەدرىسەلەرنى سالدۇرغانلىقى مۇ مەلۇم. شۇنداقلا كەمبەغەل- يوق سۇللارغا خەيرى ساخاۋەتلەر بې- رىپ، ژىتىم- يېسىرلار ئۈچۈن مەخ- سۇس دارلىتام مەكتەپلىرىنى ئېچىپ، ئۇلارنى ئوقۇتۇشتىمۇ ئەينە شۇ ئىز گۇ مەخسەتلىك كىشىلەر چوڭ ھەسسە قوشۇپ كەلدى.

دەۋرىمىزدە چوڭ ئۆزگىرىشلەرنى بەرپا قىلىۋاتقان بۈگۈنكى قايتا قۇ- رۇش جەريانىدا خەلقىمىز ئارىسىدى كى ئەينە شۇ ياخشى ئەنئەنىلەر، ئا- دەتلىرىمىزنى داۋاملاشتۇرۇش مۇم- كىنچىلىكى ھاسىل بولماقتا. شۇ قا- تاردا چەكلىمىگە ئۇچراش بىلەن يو قولۇشقا ئوتكەن دىنىي ئېتىقادىمىزمۇ قايتىدىن يولغا قويۇلۇۋاتىدۇ. ئالمۇتا شەھىرىنىڭ گورنىي- گىگانت مەھەللىسى دە تۇرىدىغان ئۈچ يۈزگە يېقىن ئۇي- غۇر ئاھالىسىمۇ بۇ ئەركىنلىكلەردىن پايدىلىنىپ، ئوزلىرىنىڭ مىللىي مەدەنى يىتىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش ئۈچۈن كوپلىگەن چارە- تەدبىرلەرنى ئەمەل- گە ئاشۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇ يەردە كېيىنكى ژىللاردا بالىلار ئوز ئانا تى- لىدا ئوقۇيدىغان سىنىپلار ئېچىلىپ، ئەرەپ گرافىكىسى ئاساسىدىكى ئۇي- غۇر يېزىقىنى ئۆگىنىش كۇرسلىرى ئويۇشتۇرۇلدى.

مەھەللىمىزدىكى ياشانغان ئاقسا- قاللىرىمىز كوپ ژىللاردىن بېرى ئوز لىرىنىڭ ئانىت- ئىبادەت، نامازلىرى نى بىرلىشىپ ئوقۇش ئورنى يوق. ئۇتتۇر كەلگەن بىرلىرىنىڭ ئويلىرىدە ئوقۇپ كەلگەن ئىدى. شۇ قىيىنچىلىق لارنى ھەل قىلىش مەقسىتىدە يېقىندا ژۇت ئاقساقاللىرى تەرىپىدىن مەھەل- لىمىزدە مەسچىت سېلىش مەسىلىسى ئوتتۇرغا قويۇلۇپ، بۇ تەشەببۇس كوپچىلىك ئاھالى تەرىپىدىن قوللاپ- قۇۋەتلەندى. ئەينە شۇ مەقسەتتە قازاقىستان مۇسۇلمانلىرىنىڭ مۇپتى- سى راتبەك نىسانباي ھاجىغا ۋە نا- ھىيەمىزدىن سايلانغان خەلق دېپۇتات- لىرىغا مۇراجىئەت قىلدۇق. ئۇلار بىز نىڭ تەكلىپلىرىمىزنى قائىلەتلەندۇ- رۇپ، تېگىشلىك ياردەملىرىنى كور- سەتتى. شۇنىڭ نەتىجىسىدە مەسچىت سېلىش ئۈچۈن مەخسۇس ئورۇن بو- لۇپ بېرىلىپ، مەھەللە ئاھالىسى ئۇنى ئوز مەبلىغى ھېساۋىغا سېلىش- نى قولغا ئالدى. ژۇت ئىچىدىكى مو- تىۋەر ۋە ئىناۋەتلىك كىشىلەر ئاھا- لى ئارىسىدا ئىختىيارى مەبلەغ توپ- لاشقا كىرىشتى. مەھەللىمىزدىكى ھەر بىر كىشى ئوز رازىلىقى بىلەن بۇ خەيرلىك ئىشقا ئاتالە قىلىشنى توپە- لى ئارىدىن كوپ ۋاقىت ئوتمەي يۈز مىڭ سومدىن ئارتۇق پۇل توپلاندى. ئېرىشىلگەن مەبلەغنىڭ ھېساۋىغا مەسچىت نى سېلىشقا ئىشچىلارنى قوبۇل قىلىش ما- تېرىياللىرى سېتىپ ئېلىندى. مەخسۇس قۇرۇلۇش مەھكىمىسىگە بولاپ بېرىل- گەن قۇرۇلۇشى بۇ كۈنلەردە تېز سۈرئەت بىلەن كېتىپ بارماقتا. ئۇ شەرىق ئىمارەتلىرىگە خاس ئارخىتېك- تۇرا ۋە نەقىش بىلەن سېلىنىدىغان بولىدۇ. ئۇنىڭدا ئىبادەت قىلغۇچىلار ئۈچۈن بارلىق قولايلىق شارائىتلار يا رىتىش كوزدە تۇتۇلۇۋاتىدۇ.

مەسچىت قۇرۇلۇشىنى سۈپەتلىك تا ياقلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئاھالى ئارى- سىدىن بەلگۈلەنگەن كىشىلەر: قۇلا- دىن سابىروۋ، جامالدىن قەمبەردىنوۋ ۋە باشقىلار قۇرۇلۇشچىلار بىلەن ھەمكارلىقتا بۇ خەيرلىك ئىشقا ئوز لىرىنىڭ چوڭ ھەسسىلىرىنى قوشۇپ كېلىۋاتىدۇ.

شۇنىمۇ ئالاھىدە تەكىتلەش كېرەككى، مەھەللىمىزدىكى مودەدىغان مە- سىروۋا، جەنتەيۇۋى ئابدۇللايېۋا قا تارلىق ئاياللار مەسچىت قۇرۇلۇشىغا قاتناشقۇچىلارغا ئوز ئىختىيارى بىلەن تاماق ئېتىپ، ۋاقتى قەرەلى بىلەن توشۇپ بېرىۋاتىدۇ. بىز ئۇلارنىڭ خا لىسانە ئىشىغا مىننەتدارچىلىقىمىزنى بىلدۈرىمىز.

زەينىدىن بوساقوۋ.
ئالمۇتا شەھىرى.

قەھرىمانغا بېغىشلاندى

گۇرىيېۋ. قازاق خەلقىنىڭ مىللىي ئازاتلىق كۈرىشىنىڭ قەھرىمانى، جا- سۇر جەڭچىسى ۋە سەردارى ئىسا- تاي تايمانوۋنىڭ تۇغۇلغىنىغا 200 ژىل تولۇشىغا بېغىشلانغان تەنتەنىلەر ۋىلايەتتە بولۇپ ئوتتى. باتۇرنىڭ مەركىسىنى بايرەملەش كۈنى دەم ئېلىش كۈنى دەپ ئېلان قىلىندى، شۇ گۈلاشقا گۇرىيېۋ شەھىرىنىڭ كوچ- ملىرى بىلەن مەيدانلىرىدا خەلق ئو- يۇن- تاماشىسى، يەرمەڭكە ۋە كونس- سېرتلار بولۇپ ئوتتى. شۇ كۈنى قەھرىمانغا يادىكارلىق ئورنىتىلدى.

ئىساتاي تايمانوۋنىڭ سەپدىشى ماخامبېت ئوتېمىسوۋ ئىسمى بىلەن ئا تىلىدىغان يېزا ناھىيەسىدىمۇ ئى. تاي- مانوۋنىڭ مەركىسى تەنتەنىلىك نى- شانلاندى. ناھىيە مەركىزىدە ۋىلايەت- لىك مۇزېي شوبىسى ئېچىلدى. مۇزېي ئالدىدىكى مەيداندا سەردارغا ياد- كارلىق ئورنىتىلدى. ئىساتاينىڭ كوپ لىگەن ئەۋلاتلىرى، ئاتاقلىق شائىرلار ۋە يازغۇچىلار خ. ئېرغالىيېۋ، ئە. سەرسېنبايېۋ، ناخشىچى ر. باغلانوۋا، ئاكادېمىك م. قوزىبايېۋ يادىكارلىققا گۈللەرنى قويدى.

(قاز تاگ).

رەڭمۇ- رەڭ ئالەم

قولىڭىز قانداق جايلاشقان

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، قولاقلارنىڭ جايلىشىشىغا قاراپمۇ ئىنسان ھاياتى، تەغدىرى ۋە پەزىلەتلىرىنى باشارەت قىلىش مۇمكىن ئىكەن. مەسىلەن، باش تا ياخشى جايلاشقان قولاق بالىلىقنىڭ بەختىيار ئوتكەنلىكىدىن دەرەك بې- رىدۇ. قولاقلارنىڭ ھەددىدىن تاشقىرى چوڭ ياكى كىچىكلىكى ئاچارلىق بەل- گۈسى ئىكەن.

قولاق قاشلاردىن ژۇقۇرىراق جاي- لاشقان بولسا، ئەقىل- ئىدرىكى كۈچ لۈك ئىكەنلىكىنى، كوزلەر بىلەن تەڭ ئېگىزلىكتە جايلاشقان بولسا، ئوتتۇ- رىچە ئەقلىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى، پەس تە بولسا، ئەكسىچە ئەقلى كامىل- ئەمىنى بىلدۈرىدىكەن.

قولاقلارنىڭ رەڭگى بولسا ئادەم- نىڭ سالامەتلىكىدىن دەرەك بېرىدۇ. يەنى ئاچ قىزىل رەڭ سالامەتلىك، سې- رىق ياكى كوكۇش رەڭ بولسا كېسەل لىك، قارامتۇر رەڭ يوشۇرۇن ئاغرىق نى بارلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

خوككېي قاچان «دۇنياغا كەلگەن!»

خوككېي شايبىسىنىڭ ئېغىرلىقى 156-170 گرام بولۇپ، دىامېترى 7,62 سانتىمېتر، قېلىنلىقى بولسا 2,54 سانتىمېتردۇر. بۇ ئويۇن دەس- لەپكى قېتىم 1879- ژىلى «دۇنيا- غا كەلگەن». خوككېي شايبىسىنىڭ مۇئەللىپى كانادىنىڭ ماكگىل دارىل- فۇنۇنى ستۇدېنتى ئۇ. روبېرسولدۇر. ئۇ كىچىككىنە رېزىنكا پوكۈزەكنى مۇز دا باشقۇرۇش قىيىن بولغانلىقى ئۈ- چۈن ئىككى تەرىپىنى كېسىپ تاش- لىغان. شۇ يوسۇندا خوككېي شايبى- سى پەيدا بولغان. شۇ ژىلى، يەنى 1879- ژىلى مونرېال دارىلفۇنۇنى ستۇدېنتلىرى خوككېي ئويۇنى قانۇن- قائىدىسىنى تۈزۈپ چىققان.

1890- ژىلدا بولسا چېخلارنىڭ ھەۋەسكار ئاتلېتچىلار ئۇيۇشمىسى پراگىدا بىرىنچى قېتىم ئۇنىڭ قائى- دىلىرىنى نەشر قىلغان.

قائىدىگە كورە، دەرۋازىنىڭ قول پەلىيدىكى مۇھاپىزەت قالقىنى نىڭ ئېنى 20,3، ئۇزۇنلۇغى بولسا 40,6 سانتىمېتردىن ئېشىپ كەتمەسلى- گى شەرت. ئاياقلىرىدىكى قالقانلار بولسا 25 سانتىمېتر بولغان. ئەگەر ئويۇن پەيتىدە شايبا زەربە بىلەن تېگىپ قالقاننى سوزۇۋەتسە، بۇ سو زۇلۇش 2,5 سانتىمېتردىن ئېشىپ كەت- مەسلىكى كېرەك.

ئىجاتكار

يېقىندا بىشكېك شەھىرىنىڭ «ئە- مەن» دەم ئېلىش ۋە ئىستىراھەت بې- غىدا س.س.ج.ئى رەسساملار ئىتتىپا- قىنىڭ ئەزاسى، ئۇيغۇر رەسسامى سابىت باباجانوۋنىڭ 50 ياشقا تو- لۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇنىڭ رە سىملىرىنىڭ كورگەزمىسى ئۇيۇشتۇ رۇلدى. مەزكۇر مەراسىمنى قىرغىز ستان رەسساملار ئىتتىپاقىنىڭ رەئى- سى سۇيمەنقۇل چوكموروۋ تەبرىك سوزى بىلەن ئاچتى.

مەراسىمغا جۇمھۇرىيەت مەدەنى- يەت مىنىسترى دانىيال نازارمەتوۋ، «ئىتتىپاق» ئۇيغۇر مەدەنىيەت جە مىيىتىنىڭ رەئىسى نۇرمەھەممەت كە نجىيېۋ، جۇمھۇرىيەت تارىخ موزېيە نىڭ دىرېكتورى باتما ئاداسقانوۋا، ئا. چويكوۋ نامىدىكى مىمورىاللىق موزېينىڭ دىرېكتورى ساپالقان ئارى- پوۋلار ئىشتىراك قىلدى ۋە تەبرىك سوزى سوزلىدى. شۇنداقلا ئۇيغۇر- ستاندىن كەلگەن شىرزات ياقۇپ، ئا- دىلشات شارەخمەت، ئالمۇتىلىق روس لان يۈسۈپوۋ، ئازات ھېكىمبەگ، ئا- لېكساندر دياچكىن ۋە ئابدۇكېرىم ئېساپېۋقا ئوخشاش رەسساملارمۇ كە سىپدىشىنى مۇبارەك 50 يېشى بى- لەن قىزغىن تەبرىكلىدى.

مەراسىم ئىشتىراكچىلىرى موي قە لەم ساھىبىنىڭ «ئوتتۇرا ئازىيە»، «چ. ئايتماتوۋ ئەسەرلىرىدىكى قەھ- رىمانلار» ۋە باشقىمۇ تۈركۈم سۈ- رەتلىرى بىلەن تونۇشتى.

قۇربان مەمەتوۋ.
بىشكېك شەھىرى.

سىز «يېڭى ھاياتقا» يېزىلدىڭىزمۇ؟

ئەسكەرتىش: «ئۇيغۇر ئاۋازىغا» 75 تىيىن، «يېڭى ھاياتقا» 38 تىيىن سېلىق سېلىنىدۇ.

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي- سى- ياسىي گېزىت «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچىسى «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىغا 1992- ژىلغا مۇشتىرى قوبۇل قىلىش داۋاملىشىۋاتىدۇ.

ئانا تىلىدا چىقىدىغان ئوز گې- زىتلىرىغا مۇشتىرى بولۇش- ھەر بىر ئۇيغۇرنىڭ مىللىي ئويغىنىشىنىڭ، خەلقىگە چىن مەنادا كويۈنىشىنىڭ ھەقىقىي ئۇيغۇرلىقىنىڭ يارقىن بىر ئىپادىسى. جاي- جايلاردىكى ئۇيغۇر لار ئوز ئامىغا يارىشا ئۇيۇشۇپ، مۇش- تىرى بولۇشتەك بۇ قۇتلۇق ئىشنى ئوز ۋاقتىدا ئوتوقلۇق تاماملايدۇ دەپ ئىشىنىمىز.

گېزىتلارغا «سويۇز پېچات» ئور گانلىرىدا، ئالاقە بولۇملىرىدە، شۇن- داقلا ئىش ۋە ئوقۇش ئورۇنلىرىدا، تۇرۇشلۇق مەھەللىلەردە جامائەتچى- لىك ئاساستا مۇشتىرى توپلىغۇچىلار ئارقىلىق يېزىلىشقا بولىدۇ.

يېزىلىش باھاسى:

«ئۇيغۇر ئاۋازى» (ئىندېكسى- 65357) بىر ژىلغا 15 سوم.

«يېڭى ھايات» (ئىندېكسى - 65359) بىر ژىلغا 7 سوم 80 تىيىن.

گېزىتىمىزنىڭ نوۋەتتىكى سانى 9- ئوكتەبىردە چىقىدۇ.

مۇھەررىر ئا. قاسىموۋ

يېڭى ھايات
ئالمۇتا، 480044
ئېپەك يولى كوچىسى،
50- ئوي 8- قەۋەت

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى:
قازاقىستان س.س.ج مىنىسترلار كابىنېتى.

گېزىت ئوفسېت ئۇسۇلى بىلەن بېسىلدى. بىر باسما تاۋاق.

تېلېفونلار: مۇھەررىر- 69-86-33، مەسئۇل كا- تىپ- 50-86-33، سەياسىي- ئىجتىمائىي بولۇم 81-86-33، ئىختىسات بولۇمى- 06-86-33، ئەدەبىيات بولۇمى- 27-86-33، مەدەنىيەت بولۇمى- 01-92-33.

زاكاز (3451) تىراژ 8250

«Йени хаят» («Новая жизнь») индекс 65359, приложение Республиканской Социально-политической газеты на уйгурском языке «Уйгур авази», выходит — по вторникам, четвергам и субботам.
Газета отпечатана в типографии газетно-журнального Издательства.
г. Алма-Ата, 480044 пр. Ленина 2/4.

ئانا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگى -روييۇڭ سامان بولماس.

1991 يىل 9 ئوكتەبر چارشەنبە №120 (3451)

باھاسى 4 تىيىن

يېڭى ھايات

گېزىت 1970- يىلى 1- يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ. ھەپتىسىگە ئۈچ قېتىم سېيشەنبە، پەيشەنبە شەنبە كۈنلىرى چىقىدۇ.

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي- سەياسىي گېزىت «ئۇيغۇر ئاۋازى»نىڭ قوشۇمچىسى.

سوۋېرېن دۆلەتلەر دېلېگاتسىيەلىرى رەھبەرلىرىنىڭ 1991- يىلى 1- ئوكتەبردە ئالمۇتا شەھرىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئۈچرىشىشنىڭ يەكۈنلىرى توغرىلىق

بايانات

قولغا كەلتۈرۈلگەن كېلىشىمگە بىنائەن ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيىتى، ئەرمەنىستان جۇمھۇرىيىتى، بېلورۇس جۇمھۇرىيىتى، گرۇزىيە جۇمھۇرىيىتى، قازاقىستان كېڭەش سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيىتى، قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتى، مولدوۋا جۇمھۇرىيىتى، روسسىيە كېڭەش فېدېراتىۋ سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيىتى، تاجىكىستان جۇمھۇرىيىتى، تۈركمەنىستان كېڭەش سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيىتى، ئۆزبەكىستان جۇمھۇرىيىتى، ئۇكرائىنا دېلېگاتسىيەلىرىنىڭ رەھبەرلىرى ئۆز ئارا مەنپىيەتدارلىق تۇغدۇرىدىغان ۋە دۆلەتلىرىمىز ئۈچۈن ھاياتىي مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە مۇئەممالارنى ھەر تەرەپلىمە مۇھاكىمە قىلدى.

ئۈچرىشىشتا 1991- يىلى جۇمھۇرىيەتلەر ئارا ئىقتىسادىي كېلىشىملەرنى ۋە شەرتنامىلارنى ئورۇنلاشنى تەمىنلەش ۋە 1992- يىلغا ئەڭ ئالدى بىلەن ئالدىكى قىش ۋاقتىدا ئوزۇق-تۈلۈك ۋە ئىسسىقلىق- ئېنېرگېتىكا رېسۇرسلىرىنى يەتكۈزۈش بويىچە كېلىشىملەر بىلەن شەرتنامىلارنى تۈزۈشنى چاپسانلىتىش بويىچە؛

سوۋېرېن دۆلەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي ھەمكارلىقىنىڭ، جۇمھۇرىيەتلەر ئارا ئوتتۇر ئىقتىسادىي، پەن-تېخنىكىلىق ۋە مەدەنىي ئالاقىلارنىڭ ئاساس سېلىپ بەرگۈچى پرىنسىپلىرى بويىچە ئومۇمىي يانداشىشلار بەلگۈلەندى ۋە كېلىشىلدى.

ئۈچرىشىشقا قاتناشقۇچىلار ئىلگىرى قولغا كەلتۈرۈلگەن جۇمھۇرىيەتلەر ئارا ئىقتىسادىي كېلىشىملەر ۋە شەرتنامىلار يېڭى ئىقتىسادىي مۇھىتنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئاساس بولدى، دەپ تەكىتلەيدۇ.

شۇنىڭ بىلەن بىر قاتاردا يېڭى مۇناسىۋەتلەرنىڭ تىكلىنىشى مۇرەككەپ شارائىتلاردا يۈز بېرىۋاتىدۇ. سوۋېرېن دۆلەتلەر ئىقتىسادىي كەسكىن بۆھراننى باشتىن كەچۈرىۋاتىدۇ، ئىشلەپ چىقىرىشنىڭ تۆۋەنلىشىشى داۋاملىشىۋاتىدۇ، مەھسۇلات يەتكۈزۈپ بېرىش بويىچە 1991- يىلغا قوبۇل قىلىنغان مەجبۇرىيەتلەرنىڭ ئورۇنلىنىشى تەمىنلەنمەيۋاتىدۇ. ئاخچا مۇئامىلىسىنىڭ تەڭپۇڭسىزلىقى، كۈچىيىۋاتقان ئىنفلەتسىيە، ئاھالى تۇرمۇش دەرىجىسىنىڭ تۆۋەنلىشىشى ئىجتىمائىي كەسكىنلىكنى كۈچەيتمەكتە.

1992- يىلغا بەلگۈلەنگەن جۇمھۇرىيەتلەر ئارا ۋە ئىگىلىكلەر ئارا ئالاقىلارنى ئۈزۈشتۈرۈشتىكى گېجىگىلىق ئالاھىدە تەشۋىش پەيدا قىلىۋاتىدۇ. مەھسۇلات، بولۇپمۇ ئىسسىقلىق-ئېنېرگېتىكا ۋە ئوزۇق- تۈلۈك مەھسۇلاتلىرىنى يەتكۈزۈش بويىچە شەرتنامىلارنى تۈزۈش ناھايىتى قانائەتلەنگۈسىز ھالدا ئەمەلگە ئېشىۋاتىدۇ. بۇ ئالدىكى كۈز-قىش ۋاقتىدا ئۈنۈمسىزمۇ مۇرەككەپ ۋەزىيەتنى كەسكىنلەشتۈرىدۇ.

بۇ شارائىتتا سوۋېرېن دۆلەتلەر دېلېگاتسىيەلىرىنىڭ رەھبەرلىرى بازار مۇناسىۋەتلىرىگە چاپسان كۆچۈش، تىجارەتچىلىكنى ھەر تەرەپلىمە تەرەققىي ئەتكۈزۈش، بارلىق يۆنىلىشلەر بويىچە ئۆز ئارا پايدىلىق ئالاقىلارنى كېڭەيتىش مەملىكەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىقتىسادىي بۆھراندىن چىقىشنىڭ بىردىن-بىر يولى، دەپ ھېساپلايدۇ. ئۈچرىشىشقا قاتناشقۇچىلار ئىقتىسادىي بىرلەشمە توغرىلىق شەرتنامە ئىمزالاشنىڭ تەرەپدارى، ئۇ سوۋېرېن دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ پرىنسىپ جەھەتتىن يېڭى ئاساسلىرىنى سالىدۇ.

ئوتكۈنچى ۋاقىتتا سوۋېرېن دۆلەتلەرنىڭ كارخانىلىرى ۋە تەشكىلاتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى، ئەڭ ئالدى بىلەن ساھالار ئارا ۋە ئىچكى ساھالىق كوئوپېراتسىيە بويىچە قېلىپلاشقان ئىگىلىك ئالاقىلىرىنى ساقلاپ قېلىش مەخسەتكە مۇۋاپىق، دەپ ئېتىراپ قىلىندى.

ئۈچرىشىشقا قاتناشقۇچىلار بىرپۈتۈن بازار بوشلۇغىنى چاپسان شەكىللەندۈرۈشكە ئىنتىلىپ، ئۇلارنىڭ تەۋەلىرىدە تاۋارلارنىڭ ۋە خىزمەتلەرنىڭ (قاتناش، ئېنېرگېتىكا ۋە ئەخبارات خىزمەتلىرىنى قوشۇپ ھېساپلىغاندا) قاتنىشىنىڭ كېلىشىلگەن سەياسىتىنى يۈرگۈزۈش زورۇر، دەپ ھېساپلايدۇ.

سوۋېرېن دۆلەتلەر ئىقتىسادىنىڭ بازار مۇناسىۋەتلىرىنى شەكىللەندۈرۈش ۋاقتىدا نورمال ئىشلىشىنى تەمىنلەش مەخسىتىدە خام ئەشيانىڭ، ئوزۇق-تۈلۈكنىڭ، تاۋارلار ۋە خىزمەتلەرنىڭ مۇھىم تۈرلىرىنىڭ كېلىشىلگەن باھالار بويىچە يەتكۈزۈلۈپ بېرىلىشىنى كاپالەتلەندۈرىدىغان دۆلەتلەر ئارا ئىككى تەرەپلىمىلىك ۋە كۆپ تەرەپلىمىلىك كېلىشىملەرنى تۈزۈشنىڭ زورۇر ئىكەنلىكى ئېتىراپ قىلىندى.

ئەركىن باھا بەلگۈلەشكە كۆچۈشنىڭ ئۇيغۇنلاشتۇرۇلغان سەياسىتىنى يۈرگۈزۈش ۋە بازار مۇناسىۋەتلىرىگە كۆچۈش ۋاقتىدا تاۋارلارنىڭ ۋە خىزمەتلەرنىڭ كېلىشىلگەن تۈركۈمىدە باھا دەرىجىسىنى بەلگۈلەش توغرىلىق مەسىلە قارالدى.

ئۈچرىشىشقا قاتناشقۇچىلار بۆھراندىن چىقىش، ئىنفلەتسىيە جەريانلىرىنى چەكلەش ۋە تەڭشەش مەخسىتىدە ئاخچا ۋە كرېدىت سەياسىتى ساھاسىدا كېلىشىلگەن ھەرىكەتلەر مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە، دەپ ھېساپلايدۇ. سوۋېرېن دۆلەتلەرنىڭ مىللىي ۋاليۇتىلارنى جارىي قىلىشى كەلگۈسى ئىقتىسادىي بىرلەشمىنىڭ ئاخچا سىستېمىسىغا زىيان يەتكۈزمەستىن ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشى كېرەك.

ئۈچرىشىشقا قاتناشقۇچىلار سوۋېرېن دۆلەتلەرنىڭ ئىنسان ھوقۇقىغا رىئايە قىلىشنىڭ كاپالەتلەندۈرۈلىدىغانلىغىنى ۋە ئىش ئورۇنلىرىنى بېرىش، ئەمگەككە ھەق تۆلەش ۋە ئىجتىمائىي كاپالەتلەرنىڭ باشقا شارائىتلىرىنى يارىتىش مەسىلىلىرىدە پۇقرالارنى مىللىي ئاساستا ۋە باشقا خۇسۇسىيەتلەر بويىچە كەمسىتىشنىڭ تولۇق ئېلىپ تاشلىنىدىغانلىغىنى يۇقۇرى جاۋاپكەرلىك بىلەن بىلدۈرىدۇ.

ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيىتى ئۈچۈن ئا. مۇتالىبوۋ
ئەرمەنىستان جۇمھۇرىيىتى ئۈچۈن ل. تېر-پېتروسيان.
بېلورۇس جۇمھۇرىيىتى ئۈچۈن ۋ. كېبىچ
گرۇزىيە جۇمھۇرىيىتى ئۈچۈن ئى. چخېىدزې
قازاقىستان كېڭەش سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيىتى ئۈچۈن ن. نازاربايېۋ
قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتى ئۈچۈن م. شېرىمقۇلوۋ
مولدوۋا جۇمھۇرىيىتى ئۈچۈن م. سنېگۇر
روسسىيە كېڭەش فېدېراتىۋ سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيىتى ئۈچۈن يې. سابوروۋ
تاجىكىستان جۇمھۇرىيىتى ئۈچۈن ئى. خايىيېۋ
تۈركمەنىستان كېڭەش سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيىتى ئۈچۈن س. مۇرادوۋ
ئۆزبەكىستان جۇمھۇرىيىتى ئۈچۈن ئى. كەرىموۋ
ئۇكرائىنا ئۈچۈن ۋ. فوكىن.

سىستېما غۇلىدى، ئەندى ياشايمىز

ن. نازاربايېۋنىڭ ياپونىيەنىڭ «خوككايدو سىمبۇن» گېزىتىنىڭ سوئاللىرىغا بەرگەن جاۋاۋى

— مەملىكەتلىرىدىكى ھەربىي ئاغدۇرۇشتىن كېيىن كسجئى خەلق دېپۇتاتلىرى قۇرۇلتىيىنىڭ قارارلىرى تۈپەيلى ۋەزىيەتنى تۈزىتىش مۇمكىن بولدى. ئىتتىپاقنىڭ، جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ كېلەچەكتىكى تۈزۈلۈشىنى سىز قانداق تەساۋۋۇر قىلىسىز، مەملىكەت نېمىگە قاراپ كېتىپ بارىدۇ؟

— سوئالىڭىزنىڭ بىرىنچى قىسمىغا ئانچىلا كېلىشەلمەيمەن. مەن موسكۋادىكى ئاۋغۇست ۋاقىئەلىرىنى ھەربىي ئاغدۇرۇش دەپ ئاتاشقا بولمايدۇ، دەپ ھېساپلايمەن. چۈنكى ئارمىيە ئۆز ئاساسىدا ئىسيانچىلارنى قوللاپ-قۇۋەتلىمىدى. بۇ ئەڭ ئالدى بىلەن بيۇروكراتىيەلىك ئاغدۇرۇش بولدى، ئۇ چاغدا مەملىكەتتىكى ھاكىمىيەت ئۈچ كۈنگە بىر نەچچە يۇقۇرى لاۋازىملىق شەخسلەرنىڭ تىترەۋاتقان قولىغا ئۆتكەن ئىدى. مەن بۇنىڭدا كسجئىنىڭ بۇيرۇق-قىلىش مەمۇرىي سىستېمىسىنىڭ غۇلىشىنى كوردۇم. بۇ سىستېما يەتمىش يىلدىن ئوشۇق مەملىكەتنى قانداق قابىلىيەتسىز باشقۇرغان بولسا، ئۆزى ئۆزىگە ئۆلۈم جازاسىنى ئىمزالاپ ئىسيانىمۇ ئەينە شۇنداق قابىلىيەتسىز ئەمەلگە ئاشۇردى.

تەبىئىكى، يۈز بەرگەن ۋاقىئەلەردىن كېيىن كسجئىدىكى ۋەزىيەت تۈپ ئاساسىدىن ئۆزگەردى، ئورغۇن نەرسە ھازىر باشقىچە تەساۋۋۇر قىلىنىۋاتىدۇ. شۇ جۈملىدىن ئىتتىپاقنىڭ كېلەچەكتىكى تۈزۈلۈشىمۇ باشقىچە تەساۋۋۇر قىلىنىۋاتىدۇ. مەن ئۇلى ئىقتىسادىي، سەياسىي ئىجتىمائىي ۋە باشقا خاراكتېردىكى ئوخشاش پروبلېمىلارنى ھەل قىلىش ئۈچۈن بىرلەشكەن سوۋېرېن دۆلەتلەرنىڭ ھەمدوستلۇغى سۈپىتىدە تەساۋۋۇر قىلىۋاتىمەن. بۇ ئىتتىپاق يېۋرازىيە دۆلەتلىرىنىڭ ھەمدوستلۇغى بولۇشىمۇ مۇمكىن. ئېھتىماقچى، ھەر بىر جۇمھۇرىيەت ئۆزىنىڭ يېڭى بىرلەشمىگە كىرىش، قاتنىشىش شەكلىنى-ئۇلار ئۇنىڭ تولۇق مەزمۇنلۇق ياكى قوشۇلغان ئەزاسى بولامدۇ؟ ئۆزى بەلگۈلەيدۇ. جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ تۈزۈلۈشىگە كەلسەك، ئۇلار سوۋېرېن دۆلەتلەر سۈپىتىدە، ئۇنى ئۆزلىرى بەلگۈلەيدۇ.

سىز بىلىشىڭىز كېرەك، يېقىندا بىزنىڭ مەملىكەتتە ئىنسان ھوقۇقى دېكلاراتسىيەسى قوبۇل قىلىندى. بۇ مۇھىم ھۆججەت مەنتىقىي زەنجىرنى؛ ئايرىم شەخس ھوقۇقىنى دېموكراتىك دۆلەتنىڭ بىرىنچى ئاساسى سۈپىتىدە ئېتىراپ قىلىشتىن- ھەر بىر جۇمھۇرىيەتنىڭ مۇستەقىللىگىنى ئېتىراپ قىلىشقا ۋە ئاخىرىدا سوۋېرېن دۆلەتلەر- جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ بىرلەشمىگە ئىختىيارىي كىرىشىنى ئېتىراپ قىلىشقا قاراپ بولغان زەنجىرنى بىرلەشتۈردى دەپ ئويلايمەن.

— سىزنىڭ پىكرىڭىزچە، ئىتتىپاق، ئۇنىڭ كونستىتۇتسىيەسى، يېڭى دۆلەتنى بىرلەشتۈرىدىغان قىسىملار — جۇمھۇرىيەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىسادىي كېلىشىم قانداق بولىدۇ؟

— يېڭى ئىتتىپاق ھەممىدىن ئاۋال مەن ئېيتىپ ئۆتكەندەك، سوۋېرېن مۇستەقىل دۆلەتلەر- جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ كونفېدېراتسىيەسى، ھەمدوستلۇغى بولىدۇ. بىراق بۇنى جۇمھۇرىيەتلەر بىرلىشىپ ھەل قىلىدۇ. يېڭى ئىتتىپاق ئەزالىرى ئوتتۇرىسىدىكى ھەمكارلىق توغرىلىق ئىككى ۋە كۆپ تەرەپلىمىلىك كېلىشىملەر ئۇنىڭ ئاساسى بولۇشى كېرەك، ئۇلار بىر پۈتۈن ئىقتىسادىي بوشلۇقنى بەلگۈلەيدۇ. جۇمھۇرىيەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى شەرتنامىلاردىمۇ بىر پۈتۈن سەياسىي بوشلۇق ئەكس ئېتىدىغان بولىدۇ.

— ئىتتىپاق كونستىتۇتسىيەسى مەملىكەتنىڭ يېڭى ئىككى پالاتىلىق پارلامېنتى تەرىپىدىن ئىشلىنىپ چىقىدۇ.

يېڭى قازاقىستان دۆلىتى قانداق بولۇشى كېرەك، سىز جۇمھۇرىيەتتە قانداق ئىسلاھاتلارنى داۋاملاشتۇرماقچى بولىۋاتىسىز؟

— يېڭى قازاقىستان باي، بۇ يەردە ياشاۋاتقان ئادەملەر بولسا بەختلىك، ئەتىكى كۈنگە ئىشەنچلىك بولۇشى كېرەك. باشقىچە ئېيتقاندا قازاقىستاننى مەن كۆپ پارتىيەۋىلىك ئاساستا سايلانغان كەسپىي پارلامېنتى، مەركەزدىكى ۋە جاي-جايلاردىكى كۆ

(ئاخىرى 2-بەتتە)

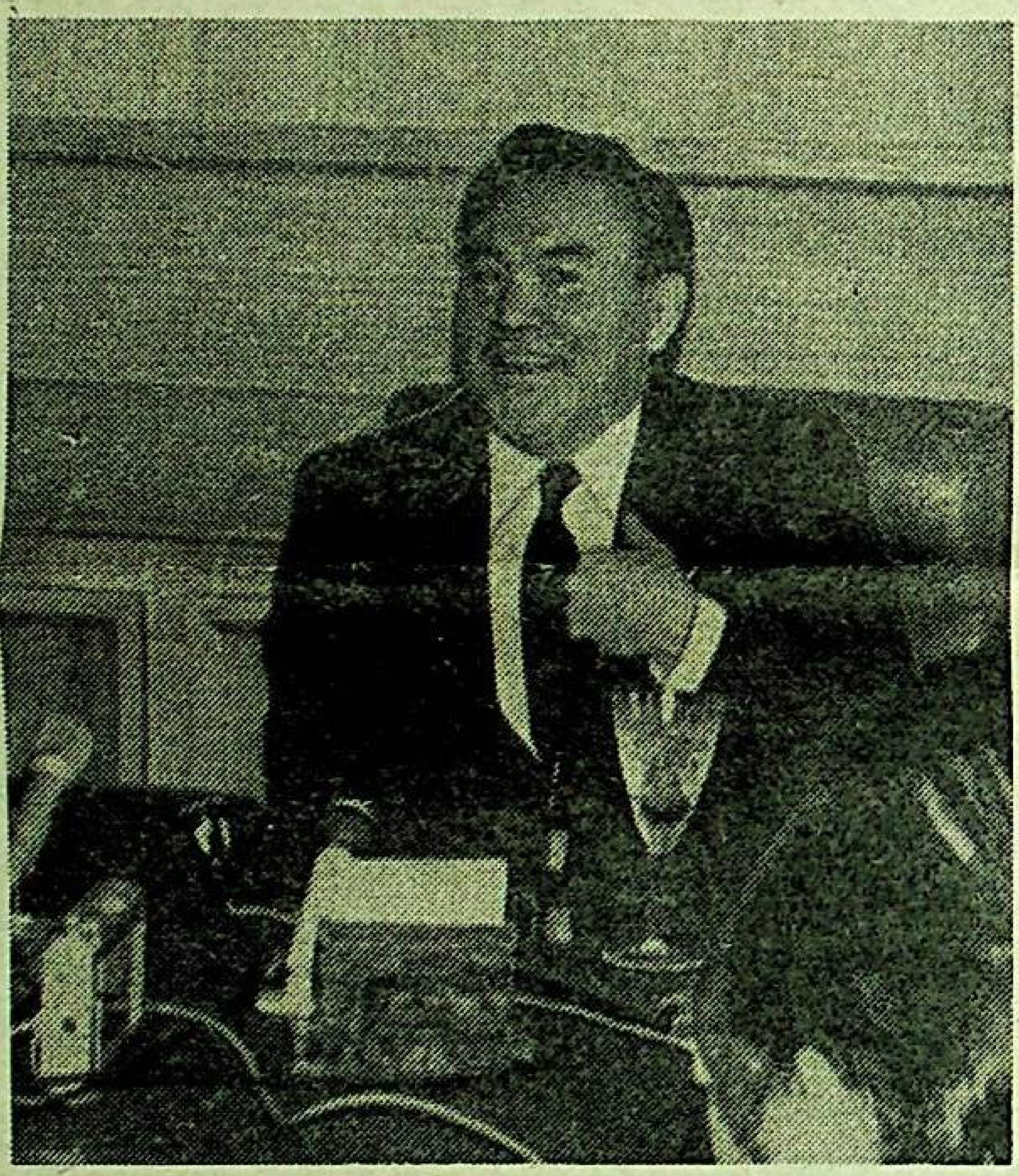

سىستېما غۇلىدى، ئەندى ياشايمىز

(داۋامى. بېشى 1-بەتتە)

چلۇك ئىجرائىي ھاكىمىيەت بار پرېزىدېنت باشقۇرىدىغان دېموكراتىك جۇمھۇرىيەت سۈپىتىدە تەساۋۇر قىلىمەن.

قازاقستاننى دۇنياۋىي ئىختىساتقا قوشۇلغان بازار دۆلىتى سۈپىتىدىمۇ تەساۋۇر قىلىمەن. سۆزسىزكى، بۇنىڭ ئۈچۈن جۇمھۇرىيەت كېيىنكى ۋاقىتتا ئەمەلگە ئاشۇرۇۋاتقان ئىسلاھاتلارنى داۋاملاشتۇرۇشى كېرەك. ئۇلارنىڭ ماھىيىتى مۈلۈك شەكىللىرىنى ئۆزگەرتىشتىن، مۈلۈكنى دۆلەت قارمىقىدىن ئېلىش، شەخسلەرگە بېرىشتىن، تىجارەتچىلىكنى رەغبەتلەندۈرۈشتىن، فېرمېرلىقنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشتىن، چەت ئەل ئىنۋېستىتسىيەلىرىنى ھىمايە قىلىشتىن، ئېنېرگىيە كونا، پىلانلىق توتالىتارلىق مۇناسىۋەتلەردىن يېڭى، بازار ئىختىسادىي مۇناسىۋەتلىرىگە كۆچۈشتىن ئىبارەت.

دېموكراتىك دۆلەت بازار شارائىتىدا پەقەت ئىختىسادىي پىلاندىلا ئەمەس، بەلكى سەياسىي پىلاندىمۇ پلېيۇرالىزمنى كۆزدە تۇتىدۇ. مەن بۇنىڭدا ئۆز ۋەزىپەمنى يېڭى پارتىيەلەرنىڭ ۋە ھەرىكەتلەرنىڭ پەيدا بولۇشىغا ھەم تىكلىنىشىگە (ئېيتماقچى، قازاقستاندا ھازىرنىڭ ئۆزىدە ئون تۆت پارتىيە ۋە ھەرىكەت بار) توسالغۇلۇق قىلىشتىن ئەمەس، بەلكى ئۇلار بىلەن يېقىنلىشىش ۋاستىلىرىنى ئىزدەشتىن، ئۇلارنىڭ جۇمھۇرىيەتنىڭ رېئال سۇۋېرېنىتېتىنى قولغا كەلتۈرۈشكە، مىللەتلەر ئارا رازىمەنلىكنى مۇستەھكەملەشكە، قېدىمىي قازاق يېرىدە ياشاۋاتقان يۈزلىگەن خەلقنىڭ مەدەنىيىتىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشكە قارىتىلغان كۈچ-قۇۋۋىتىنى ئۇيغۇنلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت دەپ ھېساپلايمەن.

چوڭقۇر سەياسىي ئىسلاھاتلار — بۇلارمۇ ۋاقىت تەلەپ. بۇنى بايقىماسلىق، ئۇنىڭ ئۈستىگە تارىخنى بۇرمىلاش تامامەن ناتوغرىدۇر. ئېيتايلۇق، تېخى يېقىندىلا، سېنتەبىر ئېيىنىڭ بېشىدىلا قازاقستان كومپارتىيەسى ئۆزىنىڭ موجۇت بولۇشىنى توختاتتى. بەزى بىرلىرى، ئاساسەن كەسپىي پارتاپپاراتچىلار بۇنىڭدا پاجەنى كۆرۈۋاتىدۇ. بىراق ئەھۋالنى شۇنچىلىك مۇرەككەپ قىلىپ كۆرسىتىشكە بولامدۇ؟ كومپارتىيەنىڭ سەياسىي مەيداندىن چۈشۈشى- ئۇنىڭ ئون ژىللىقلار مابەينىدا مەملىكەتنى زورلۇق-زومبىلىق بىلەن باشقۇرۇشىنىڭ، تەبەت، جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبيېكتىۋ قانۇنلىرىنى دەپسەندە قىلىشىنىڭ مەنتىقىي پەللىسى.

ئىلگەركى كومپارتىيە ئاساسىدا قازاقستان سوتسىيالىستىك پارتىيەسى قۇرۇلدى. مەن ئۇنىڭغا ئەزا بولمىدىم: پرېزىدېنت ئۇ ياكى بۇ ھەرىكەتنىڭ قوللاپ قۇۋۋەتلىشىگە ئېگە بولۇشى كېرەك بولسىمۇ ھەر قانداق سەياسىي قىزغىنلىقلاردىن ئازات بولۇشى كېرەك.

— سىزنىڭ تەخمىنىڭىزچە قازاقستانىڭ روسسىيە بىلەن مۇناسىۋەتلىرى قانداق تۈزۈلىدۇ؟ قازاقستان تېررىتورىيەسىگە ئورۇنلاشقان ئەسكەرلەرنىڭ، يادرو قۇرالىنىڭ ۋە يادرو پولىگونىنىڭ تەغدىرى قانداق؟

— قازاقستان ۋە روسسىيەنىڭ مۇناسىۋەتلىرى بېيىل باھاردا ئۇلار ئوتتۇرىسىدا ئىمزالانغان ۋە يازدا تەستىقلەنگەن شەرتنامە ئاساسىدا تۈزۈلىدۇ. بۇ ھوججەتتە، شۇنداقلا ھۆكۈمەتلەر ئارا كېلىشىمدە تەرەپلەرنىڭ سۇۋېرېنىتېتى، پەقەت قازاقستان ۋە روسسىيە ئوتتۇرىسىدىكىلا ئەمەس، بەلكى بارلىق باشقا جۇمھۇرىيەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى چېگارىلارنىڭ ئۆزگەرمەيدىغانلىقى ئېتىراپ قىلىنىدۇ، ئۇلاردا ئۆز ئارا پايدىلىق ئىختىسادىي، پەن-تېخنىكىلىق، مەدەنىي ھەمكارلىق ئىشانلىرى بەلگۈلەندى.

بىراق مۇنداق ئېيتساق، — سىزنىڭ سوئالىڭىزغا تولۇق جاۋاپ بەرمىگەنلىك بولىدۇ. قازاقستان ۋە روسسىيە ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق تومۇرلىرى ئەسىرلەردىن باشلىنىدۇ. تارىخنىڭ ئۆزى، جۇغراپىيە بىزگە خوشنا بولۇپ، ئىناق ياشاشنى ئالدىن-ئالا بەلگۈلىدى. باشقىچە ئېيتقاندا، بىز موشۇ سوزنىڭ ياخشى مەناسىدا بىللە ياشاشقا مەجبۇرمىز. جۇمھۇرىيەتلىرىمىز، خەلقلىرىمىز ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى تەخمىن قىلىش ئانچىلا قىيىن ئەمەس، چۈنكى قېدىمىي مۇستەھكەم، ئىشەنچلىك ئاساس بار. ئۇلار، بۇ مۇناسىۋەتلەر، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ تەرەققىي ئېتىدۇ.

ئامما بىزنىڭ مۇرەككەپ ۋاقتىمىزدا ئىلگەركى ئىتتىپاق بولۇۋاتقاندا ئۇزۇلۇۋاتقان ئالاقىلارنى ساقلاش، يېڭى، مۇستەھكەم، سۈپەتلىك جەھەتتىن باشقا ئاساستىكى ئالاقىلارنى يولغا قويۇش ئۈچۈن ئۇرغۇن كۈچ چىقىرىش كېرەك. مەن ئەڭ ئالدى بىلەن فېرمىلار، كونسېرنلار ئوتتۇرىسىدىكى ئۈتتۈر ئالاقىلارنى، ئۈتتۈر شەرتنامىلارنى، بىرلەشكەن كارخانىلارنى قۇرۇشنى كۆزدە تۇتىۋاتىمەن.

يادرو پولىگونىغا كەلسەك، مەن ئۇنى تولۇق يېپىش توغرىلىق پەرمانىنى ئىمزالىدىم. يادرو قۇرالىغا مۇناسىۋەتلىك بولسا ئىتتىپاقنىڭ يېڭى ئەزالىرىنىڭ ئۈمۈمىي كوز قارىشى ئىشلىنىپ چىقىشى كېرەك. بىزنىڭ مەۋقەمىز ئىككى پەيتنى كۆزدە تۇتىدۇ، بىرىنچى: بۇ قۇراللار ھازىر ئەقىلگە مۇۋاپىق دائىرىگىچە قىسقارتىلىشى كېرەك. ئىككىنچى: ئۇلار ئۈستىدىن نازارەت قىلىش، ئېيتايلۇق، مەملىكەتنىڭ دۆلەت كېڭىشى يېنىدا ئىشلەيدىغان مەخسۇس كومىتېت تەرىپىدىن ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشى لازىم. ئىلگەركى ئىتتىپاق بولۇنۇۋاتقان چاغدا رادىو راكېتىلىرىنىڭ مىللىي كۋارتىرىلار بويىچە تالان- تاراژغا سېلىنىشىغا يول قويۇشقا بولمايدۇ.

پرېزىدېنت ب. ن. يېلتسىننىڭ يېقىندا روسسىيەگە بارلىق يادرو قۇرالىنى يوتكەش توغرىلىق ئېيتقان پىكىرلىرىگە توختالماقچىمەن. بۇنى قىلىشىنىڭ ھاجىتى يوق، دەپ ئويلايمەن، چۈنكى ئۇ سېلىق تولىگۈچىگە مىلياردلىغان سومغا توختايدۇ. مۇنداق خىراجەتلەرنى تولەش ئوڭاي ئەمەس.

ئەندى جۇمھۇرىيىتىمىزگە ئورۇنلاشقان ئەسكەرلەر توغرىلىق. ئۇلار ھەم كىس ج ئى پرېزىدېنتى، ھەم جۇمھۇرىيەت رەھبەرلىكى تەرىپىدىن قوش نازارەتكە ئېگە بولۇشى لازىم. ئامما شۇنى تەكىتلەيمەنكى، قازاقستان بىر پۈتۈن ئارمىيە تەرەپدارى. ئۇ ھازىرقىدەك ئۇرغۇن ساللىق بولماسلىقى كېرەك، ئامما كەسپىي، ئىجتىمائىي ھىمايە قىلىنغان ئارمىيە بولۇشى كېرەك.

باشقا جۇمھۇرىيەتلىرى بىلەن ئۆز مۇناسىۋەتلىرىنى قانداق تۈزىدۇ؟ ھازىرقى ئىتتىپاق تېررىتورىيەسىدە ئىسلام جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ بىر پۈتۈن يولىنى ئىشلەپ چىقىش ئۈچۈن سەياسىي ئۆز ئارا تەسىر قىلىشىنىڭ ۋە ھەمكارلىقىنىڭ قانداق شەكىللىرى قولايلىق بولار ئېدى: كوئالىتسىيە، ئىتتىپاق، كېڭەش؟

—مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرا ئازىيە رېگىونىنىڭ جۇمھۇرىيەتلىرى ئىختىساتىنىڭ قېلىپلاشقان خام ئەشيا يونىلىشىگە، ئاھالى تۇرمۇش دەرىجىسىنىڭ تۆۋەن ئېكەنلىكىگە بولا بازارغا كۆچۈش ۋاقتىدا ناھايىتى ئېغىر ۋەزىيەتتە قالدى. شۇڭلاشقىمۇ 1990 -ژىلى ئىيۇن ئېيىدا ئالمۇتىدا ئۇلار بەش جۇمھۇرىيەت ئاتالمىش شەرتنامىسىنى ئىمزالىدى، ئېيتماقچى ئۇ باشقا بارلىق جۇمھۇرىيەتلەر ئۈچۈن ئوچۇق. ئۇنىڭدا بوھرالدىن چىقىش، بازار مۇناسىۋەتلىرىگە كوچۇش بويىچە ئۆز ئارا ھەمكارلىقنىڭ يونىلىشلىرى بەلگۈلەندى.

بېيىل 14- ئاۋغۇستتا ئوتتۇرا ئازىيە جۇمھۇرىيەتلىرى ۋە قازاقستان رەھبەرلىرىنىڭ تاشكەنتتىكى ئىككىنچى ئۇچرىشىشىدا تەرەپلەر باياناتنى ئىمزالىدى، شۇنداقلا بىز ئۈچۈن ئۈمۈمىي بولغان ئىختىسادىي، ئېكولوگىيەلىك ۋە باشقا مۇئەممالارنى ھەل قىلىشتا بىر پۈتۈن ياندىشىشلارنى ئىشلەپ چىقىش بويىچە جۇمھۇرىيەتلەر ئارا مەسلىھەت كومىتېت قۇرۇشنى قارار قىلدى.

ئىسلام جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ بىر پۈتۈن يولىغا كەلسەك، مەن چوڭقۇر ئىشىنىمەنكى، ئۆزلىرىنى دېموكراتىك دەپ ھېساپلاۋاتقان سۇۋېرېن دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى تىسۋىلىزاتسىيەلىك مۇناسىۋەتلەرنى دىنىي ئاساستا تۈزۈشكە بولمايدۇ. راست، ھەمكارلىق ئاساسىغا ئۈمۈمىي ئېتنىك تومۇرلارنى، ئۆزىگە قانداقتۇ بىر دىنىي ئەنئەنىلەرنى مۇجەسسەملەندۇرىدىغان ئۈمۈمىي مەدەنىيەتنى قويۇشقا بولىدۇ. بىراق ھەمكارلىقنىڭ زامانىۋىي ۋە ئىشەشلىك بىناسىنى پەقەت دىن ئاساسىدىلا قۇرۇشقا بولمايدۇ.

—سىز خىتاي، ياپونىيە بىلەن خېلە چوڭقۇر مۇستەقىل ئالاقىلارنى ئورنىتىش خىزمىتىدە قانداق ھەرىكەت قىلماقچى بولۇۋاتىسىز؟

— ئەتىمالىم، سىز خەۋەردار بولسىڭىز كېرەك، بېيىل يازدا سۇۋېرېن قازاقستان دېلېگاتسىيەسى خىتايغا دەسلەپكى قېتىم رەسمىي سەپەر بىلەن باردى. ئۇ يەردە مەملىكەت رەھبەرلىگى بىلەن دۆلەتلىرىمىز ئوتتۇرىسىدىكى ھەمكارلىقنىڭ تۈرلۈك ساھالىرىغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرنىڭ كەڭ دائىرىسى قارالدى. جۈملىدىن، ترانسكونتىنېنتال يولى، ئالاھىدە ئۇلۇق ئىپەك تومۇر يولىنى سېلىش ئىمكانىيىتى مۇھاكىمە قىلىندى، ئۇ يېۋروپەدىن ئازىيە ئېچ ئوكيان رېگىونىغا بولغان يولىنى بىر نەچچە مىڭ كىلومېترغا قىسقارتىدۇ.

ۋاھالەنكى، بىز ھازىرچە ياپونىيە بىلەن بولغان ئالاقىلار تەرەققىياتىغا ماختىنالمايمىز، ئىشىنىمەنكى، بۇنىڭدا بىرلەشكەن پائالىيەت ئۈچۈن چوڭ مەيدان بار ۋە بىز بىر- بىرىمىزگە قاراپ قەدەم تاشلىشىمىز كېرەك. سىلەرنىڭ گېزىتىڭلار قازاقستان ۋە ياپونىيە ئوتتۇرىسىدا ئەنجىدارلىق ئۆز ئارا مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئورنىتىلىشىغا ياردەم قىلىدۇ، دەپ ئىشىنىمەن.

— قازاقستان ئوتتۇرا ئازىيەنىڭ

ئازىيە — پرېسس.

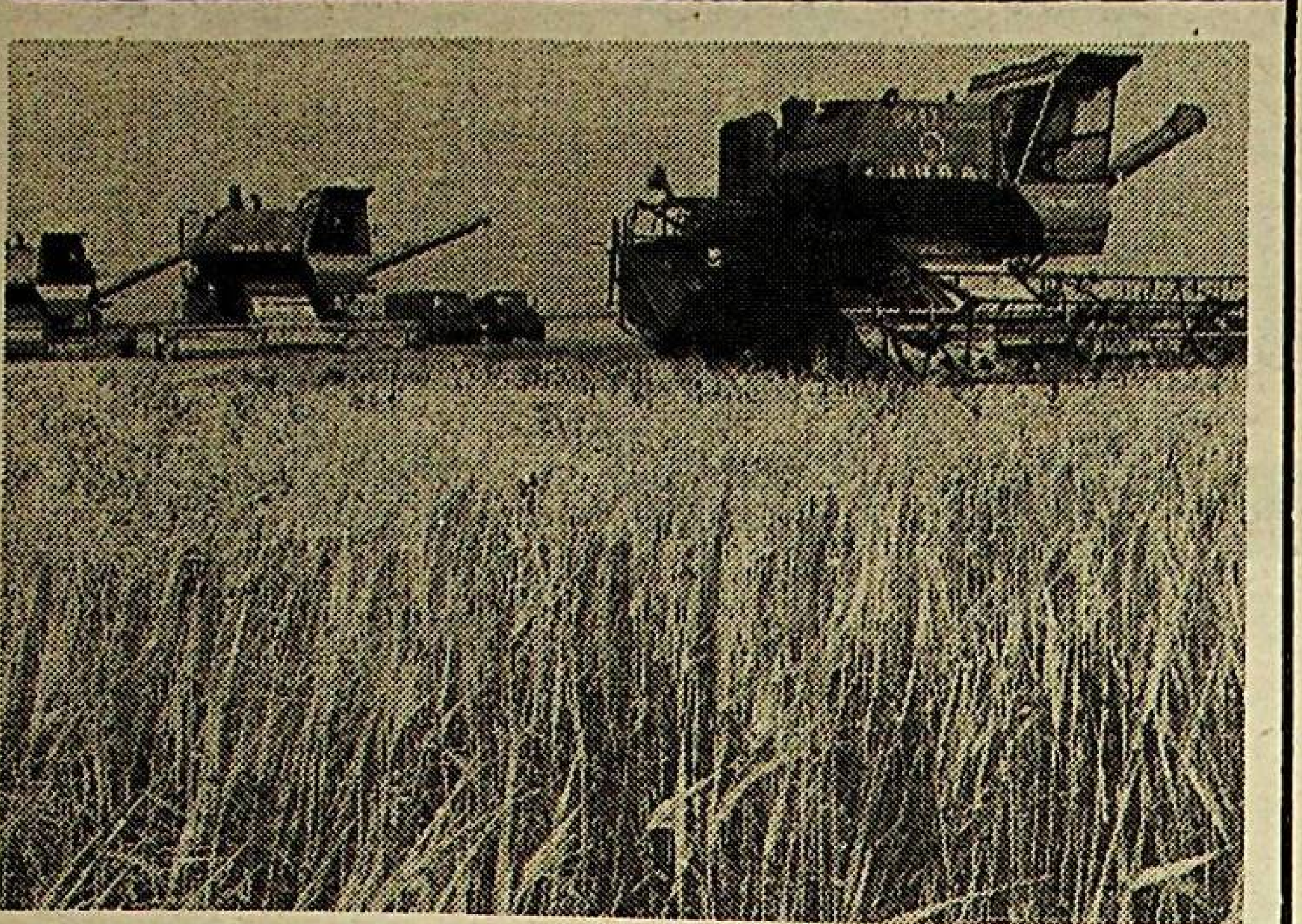

قازاقستاننىڭ تىڭ ئوبلۇسلىرىدا ئوما قىزغىن داۋام قىلماقتا. (قاز تاگ).

ناھىيەلىك كېڭەش سېسسىيەسى

يېقىندا پانفىلوۋ ناھىيەلىك كېڭەشىنىڭ نۆۋەتتىكى سېسسىيەسى ئوتكۈزۈلدى. ئۇنىڭدا خەلق دېپۇتاتلىرى ناھىيەلىك كېڭەش ئىجرائىي كومىتېتىنىڭ رەئىسى ئا. تۇرغانبېكوۋ ئوتكەن ۋاقىت ئىچىدە قىلىنغان ئىشلار توغرىلىق دوكلاد بىلەن سوزگە چىقتى. قارالغان مەسىلە بويىچە مۇزاكىرە سوزگە چىققان سوۋخوز دىرېكتورلىرى س. كوشكېنوۋ، ب. روزاخۇنوۋ، دېخان د. ساسقوۋا، ناھىيەلىك مەسچىتنىڭ باش ئىمامى م. جۇماغۇلوۋ، ياركەنت ئاگرار -سانائەت كومبىناتىنىڭ دىرېكتورى ئو. داۋۇلباېۋ ۋە باشقىلار ناھىيەلىك كېڭەش ئىجرائىي كومىتېتىنىڭ پائالىيىتىدىكى ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇۋاتقان ياخشى ئىشلار بىلەن بىللە ئۆزىتىشنى تەلەپ قىلىۋاتقان كامچىلىقلارنى تەكىتلەپ ئوتتى.

سېسسىيەدە تەشكىلىي مەسىلە قارىلىپ، ر. ژەنىبېكوۋا ناھىيەلىك كېڭەش رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارى، ئا. ئۇسپانوۋ ناھىيەلىك كېڭەش ئىشلەپ چىقىرىش -ئىختىسادىي بولۇمىنىڭ باشلىغى بولۇپ سايلاندى.

ن. ئەخمەتوۋ.

تالدىقورغان ۋىلايىتى.

دېخانلار غەيرىتى

ياز بويى ئەمگەك سىڭدۇرۇپ ئوستۇرۇلگەن ئاشلىقنى يامغۇر- يېشىنغا قالدۇرماي ژىغىۋېلىش ئۈچۈن «يىلتىز» كولخوزىنىڭ دېخانلىرى بارلىق كۈچ- غەيرىتىنى سەپەرۋەر قىلماقتا. بولۇپمۇ قۇدۇق ئۇچاستكىسىدىكى كومۇقوناق ئوستۇرگۈچىلەر بۇ جەھەتتىن ئالاھىدە كوزگە چۈشۈپ كېلىۋاتىدۇ. كوپ ژىللار مابەينىدا ئاشلىقنىڭ بۇ تۈرىنى پەرۋىش قىلىپ، مول تەجرىبىگە ئېگە بولغان دېخانلار بېيىلمۇ مول ھوسۇل ئۈچۈن كۈرەش قىلدى. ئۇلار دان ئۈچۈن تېرىلگەن 200 گېكتار ۋە سىلوس ئۈچۈن تېرىلگەن كومۇقوناقنىڭ ھەر گېكتارىدىن 43-45 سېنتنېر ھوسۇل ئالماقتا.

بىرىگادىمىزدا 16 ئادەم ئەمگەك قىلماقتا- دەيدۇ ئاگرونوم مارس ئابدۇرىموۋ، - ئۇلار يەرنى سۇغا قاندۇرۇپ ئوسا قىلىپ، تەكشى ھايداپ ئالدىن ئوزۇق چاچتى. نەتىجىدە ئاشلىق بولۇق يېتىشتى. بۇ ئىشلاردا ر. ئەكبەروۋ، س. ماكسىموۋ، ي. ھېبىبۇللايېۋ، س. ئامەتوۋلار ئۆزلىرىنىڭ ئالاھىدە ئىرىشچانلىقىنى كورسىتىپ كەلگەن بولسا، ھوسۇل ژىغىش پەيتىدە ئاشلىق توشۇغۇچىلاردىن ئە. مەمەتوۋ ۋە باشقىلار غەيرەت بىلەن ئەمگەك قىلماقتا.

ھەقىقەتەنمۇ بىز بۇ يەردە مول ھوسۇل يېتىشتۇرگەن دېخانلارنىڭ ئۇستۇن كەيپىيات بىلەن ئىشلەۋاتقانلىقىنىڭ گۇۋاچىسى بولدۇق. ھازىرنىڭ ئۆزىدە خامانغا 4،5 مىڭ توننا كومۇقوناق ژىغىلغان ئېدى. خاماندىكى ئىشلارغا مەھكىملەر خىزمەتچىلىرىمۇ قول سېلىشماقتا.

ئە. تايىروۋ.

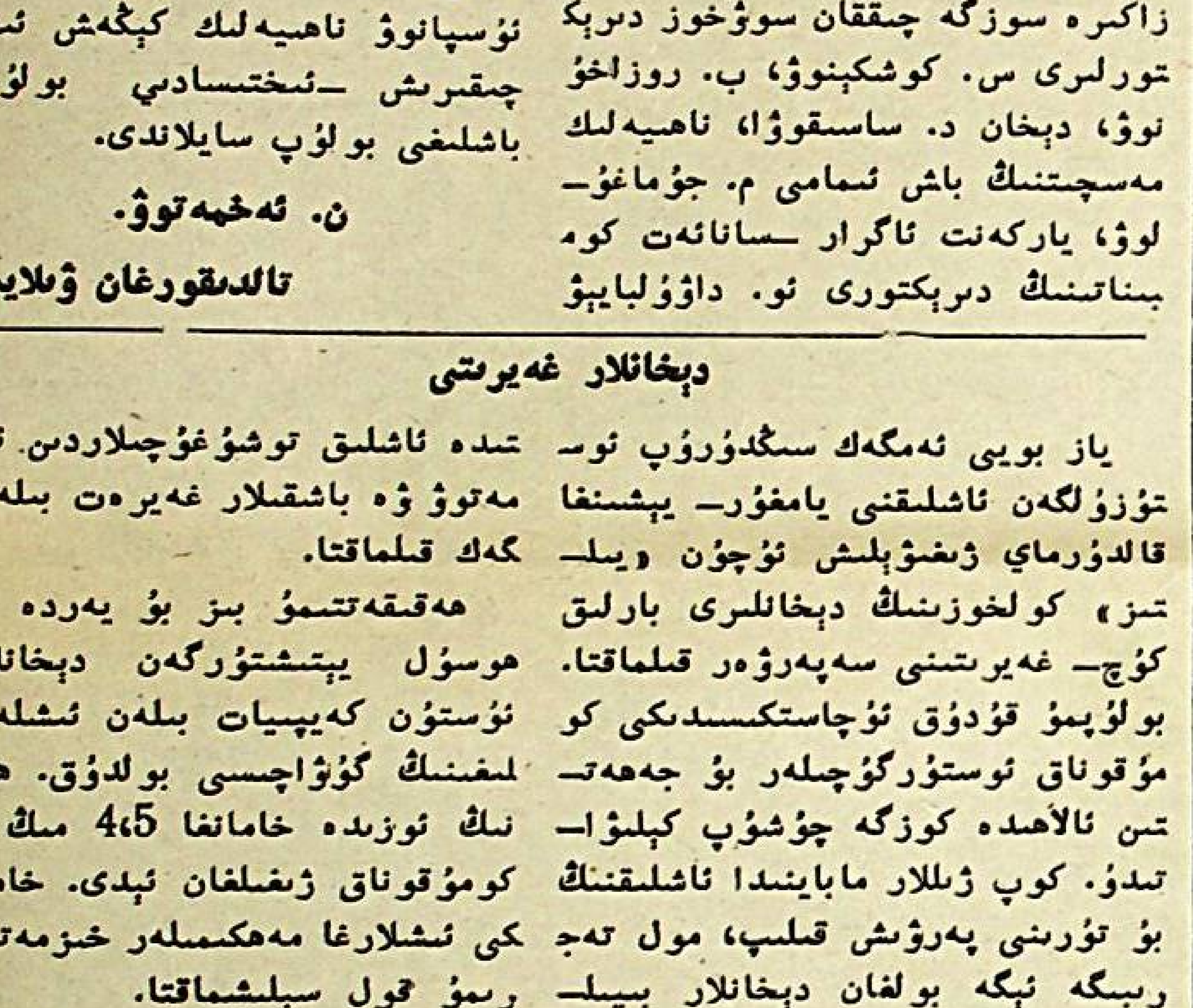

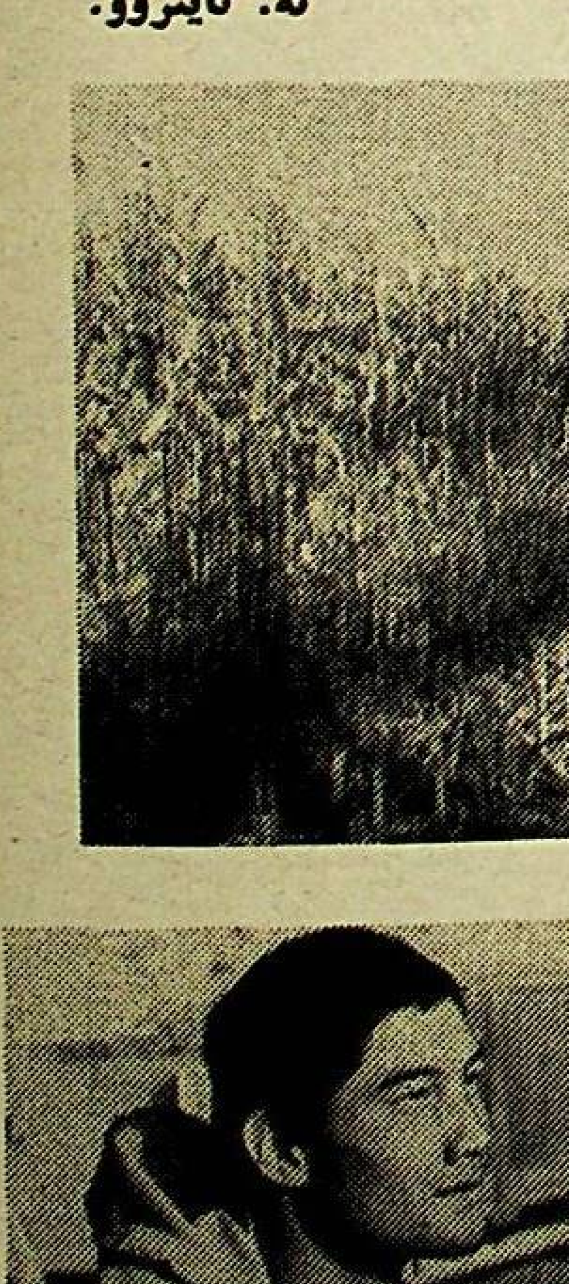

سۈرەتلەردە 1. كومۇقوناق شاخلىرىدا. 2. كومۇقوناق توشۇغۇچى ئە. مەمەتوۋ.

«تەبەسسۇم» ھەققىدە

يازغۇچى ۋە دراماتۇرگ جامالدىن روزىيېۋنىڭ بىيىل «ژازۇشى» نەشرىياتىدىن «تەبەسسۇم» ناملىق مىنىئاتيۇرىلار توپلىمى بېسىلىپ چىقتى.

تەبەسسۇم ـ مېنىڭچە ئىللىق كۈلۈش، كىمگە بولمىسۇن، مېھرى ئىپادىسىنى ئىزھار قىلىپ كۈلۈش دېگەننى بىلدۈرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن كلاسسىكلىرىمىز لىرىك قەھرىمان ـ «مەن»نىڭ مەيلىنى ئۆزىگە قارىتىپ ئالغان جانانىنىڭ خۇش كەيپىياتتا ـ يارىنى كورگەن ۋاقتىدىكى خوشاللىغىنى ئىپادە قىلىدىغان كۈلكىسىنى «تەبەسسۇم» دەپ ئاتىغان، يەنى «يار تەبەسسۇمى» دەپ كۈيلىگەن.

موشۇ نۇختىدىن ئېلىپ قارىغاندا، «تەبەسسۇم»نى مىنىئاتيۇرىلارغا ماس لاشمايدۇ، ئۇلارغا ئۇمۇمىي ماۋزۇ بولۇشقا لايىق ئەمەس دەپ ئېيىشىمۇ مۇمكىن ئىدى. سەۋەۋى، توپلامدىكى مىنىئاتيۇرىلارنى ئوقۇغان ياكى سەھنىدە ئىجرا قىلىنغانلىغىنى كورگەن كىشى ھەرگىز ئىللىق، يە مېھرى ئىپادىسىنى بىلدۈرۈپ كۈلمەيدۇ.

لېكىن مەن ئۇلارنى ئوقۇش جەريانىدا شۇنىڭغا كوز يەتكۈزدىمكى، ئاۋتور بۇ يەردە ئەتەي، خۇددى بەزى بىر ئاچچىق دورىلارنىڭ ئىچىشكە ئاسان بولىشى ئۈچۈن سىرتىنى تاتلىق قىلىپ قويغاندەك، مىنىئاتيۇرىلاردىكى ئەسلى كۈلكە تۈرلىرىنى «تەبەسسۇم» بىلەن يوشۇرۇپ قويغان. بولمىسا، ئۇ ئوز مىنىئاتيۇرىلىرى بىلەن ئارىمىزدا تۈگىمەي كېلىۋاتقان سەلبىي ئىللەتلەر ئۈستىدىن ئېچىنىپ، تىتتىت بولۇپ، زاڭلىق قىلىپ، ھەتتا ئىچـ ئىچىدىن كويۇپ تۇرۇپ كۈلگەن ۋە ئوقۇغۇچى بىلەن تاماشىبىنلارنىمۇ شۇنداق كۈلۈشكە ئېلىپ كەلگەن.

مەسىلەن، «زوۋانداﻻر»نى ئالايلى، ئۇنىڭدىكى خاتەمخان بىلەن پاتەمخان ئوتتۇپ كەتكەن زوۋانداﻻر. شۇنداق بولغىنىغا قارىماي، ئۇلار باشقىلارنى «زوۋانداﻻر» دەپ، ئوزلىرىنى سېغىزغاندىن ساق ھېساپلايدۇ. ئۇلار ئوز سوزلىرى بىلەن ئوزلىرىنى شۇنچىلىك ئېچىپ بەرگەنكى، ھەر قانداق ئوقۇغۇچى، تاماشىبىن ئۇلارغا ئىختىيارسىز كۈلىدۇ. ھەر ئىككىسىنىڭ ئوخشاشلىق بىر يېرى ـ بىر غېۋەت گەپ ئاڭلىدىمۇ، بولدى، ئۇنى دەيدىغانمۇ، دېمەيدىغانمۇ يەردە دېيىشكە ئالدىرايدۇ. بىرىسىنىڭ زىتىغا تېگىشكە، ئابروينى چۈشۈرۈشكە خۇشتار. ئۇلار ئوز سوزلىرى بىلەن ئوزلىرىنىڭ ئىنتايىن پەسكەش، زوۋاندار ئېكەنلىگىنى چاندۇرۇپ قويۇۋاتقانلىغىنى ئېسىگىمۇ ئالمايدۇ.

توپلامدا ھەر جەھەتتىن مۇۋاپپەقىيەتلىك چىققان مىنىئاتيۇرا «كېلىنلەر»دۇر. ئۇنىڭدا ھەقىقىي كېلىن بىلەن كېلىنلىك ۋەزىپىسىنى بىلمەيدىغان، ھەممە نەرسىدە ئوزىنىڭ شەخسىي مەنپەئەتىنى چىقىش نۇختىسى قىلىدىغان ئېقىلسىز كېلىن سۈرەتلەپ بېرىلگەن. پارچە كەلتۈرەيلى:

1ـ ئايال ـ قاچانلا كورسەم، ئالدىراپلا ۋۇرىسىز ياكى ئالدىرسام تالەم مېنىڭكى دەمسىز؟

2ـ ئايال ـ ياقە، ئانچىلا ئالدىراۋاتقىنىم يوق. ئاپام ئاغرىپ قېلىۋېدى، شۇنىڭغا دورا ئەكىلەي دەپ مېڭىۋېدىم.

1ـ ئايال ـ خۇدايىم شۇ ئاغرىق دېگەن نەرسىنى مېنىڭ قېيىناناممغا بەرسىدى.

2ـ ئايال ـ ئۇنداق دېمەڭ، سىزنىڭ ئازادە ئويناپ ـ كۈلۈپ ۋۇرگىنىڭىز قېيىنانىڭىزنىڭ تىمەن بولغانلىغى ئۈچۈنغۇ.

مىنىئاتيۇرا ئەينە ئەشۇنداق دىئالوگلار بىلەن باشلىنىدۇ. كورۇپ تۇرۇپتىمىزكى، بىرىنچى كېلىن قېيىنانىسىنىڭ دەردىگە داۋا ئىزدەپ سەكپارە، چۈنكى ئۇ قېيىنانىسىنى ھورمەت قىلىدۇ، ئۇنى ئوز ئويىنىڭ بېرىكىتى بىردىن ـ بىر كوڭۇل خۇشلىغى دەپ

ھېساپلايدۇ. ئۇنىڭ بىلەن قوۋالشىپ بىرگە ياشاشنى ئوزلىرى ئۈچۈن چوڭ بەخت سانايدۇ. ئامما ئىككىنچى كېلىن بولسا، ئۇنىڭ ئەكسىنچە.

ئايالنىڭ ئوزى ئىقرار قىلىپ ئېيتىشىچە، قېيىنانىسى پېنسىيە ئالىدۇ، نەۋرىلىرىگە قارايدۇ، ئۇلار ئىشتىن كەلگىچە غىزا ـ تامىغىنى ئېتىپ، ئالدىغا قويۇدۇ... شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ ئايال قېيىنانىسىنى سەتلەپ، ئۇنى يالغۇز تاشلاپ، ئايرىم ئوي تۇتۇشنى خالايدۇ، بۇنىڭغا كونمىگەن ئېرىنى بولسا، ئىرادىسىزلىكتە ئەيىپلەيدۇ.

ئادەمنىڭ غىجىغىنى كەلتۈرىدىغان يېرى، ئۇ ئايال ۋاقىت ئوتكەنسىرى ئوز ـ كوزىگە چۈشۈۋاتقان قورۇقلارنىمۇ قېيىنانىسىدىن كورىدۇ.

گەپ موشۇ يەرگە كەلگەندە شۇ نەرسىنى ئېيتىپ ئوتكۇم كېلىۋاتىدۇكى، ئېمىشكىدۇ بىزنىڭ بەزى بىر تاماشىبىن ۋە ئەدىپلىرىمىز جامالدىن روزىيېۋنىڭ يازغانلىرىنى (مىنىئاتيۇرىلىرىنى، ئەلۋەتتە) «ئۇلار ئادەتتىكى، كىشىلەر ئارىسىدا، ئائىلىلەردە بولۇپ تۇرىدىغان، ھېچ نېمىگە دەخلى يەتكۈزمەيدىغان كامچىلىقلار» دەپ تونۇش بىلەن ئۇنداق «پارچە ـ پۇرات» ماۋزۇلارغا مۇراجەت قىلىشنى «چاكىنىلىشىش» كەتكەنلىك، ئۇرپى ـ ئادەتلىرىمىزدىن نېرى كېتەلمىگەنلىك، ئائىلىدىن سىرتقا چىقالمىغانلىق» دەپ ھېساپلاش بىلەن بۇ كۈنكى كۈللەردىكى ئورغۇللىغان كوڭۇلسىز ئىشلىرىمىزنىڭ، سادىر بولۇۋاتقان كوپلىگەن ئىللەتلىرىمىزنىڭ، ئوز ئۇرپى ـ ئادەتلىرىمىزنى ئوبدان بىلمىگەنلىگىمىزدىن، ئۇلارغا ئېتىقات قىلىشىمىزنىڭ يېتەرسىزلىگىدىن، ئائىلىدىكى كېلىشمەسلىكلەرنى بىر تەرەپ قىلالمايۋاتقانلىقىدىن بولۇۋاتقانلىغىنى، بۇلارنىڭ بېرىپ ـ بېرىپ شەخسنىڭ روھى كەيپىياتىغا زور دەرىجىدە سەلبىي تەسىر بېرىۋاتقانلىغىنى كورمەيۋاتىدۇ.

«جامالدىن روزىيېۋ مىنىئاتيۇرىلىرىنىڭ ماۋزۇ دائىرىسى كەڭ ـ ھەر تەرەپلىمە ئەمەس» دېگەن نۇختىدىن قارىغان تەغدىردە، ئۇنى (ئاۋتورنى) بىردىن بۇ جەھەتتە ئەيىپلەشكە بولمايدۇ. بىرىنچىدىن، ھەر قانداق ئاۋتور ئوزى ياخشى بىلىدىغان، ژۇرنىگى ئەمىر قىلغان ماۋزۇغا مۇراجەت قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇنىڭغا «ئۇنى ياز، بۇنى ياز» دەپ ئېيتىش توغرا ئەمەس. ئىككىنچىدىن، مىنىئاتيۇرىنىڭ بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىز ئۈچۈن تاماەن يېڭىلىق ئېكەنلىگىنى، جامالدىننىڭ ئۇنى بىزدە بىرىنچىلەردىن بولۇپ قولغا ئالغانلىغىنى، بۈگۈنكى كۈنگىچە قەدەر بۇ ساھادا بىرەمىزنىڭ ئۇلگە يارىتىپ بەرمىگەنلىگىمىزنى ئەسكە ئېلىشىمىز لازىم. شۇڭلاشقا ئۇنىڭغا بىردىن «ئالەمشۇمۇل شەرتلەرنى» قويۇش، خۇددى يېڭىدىن ماڭغان بالىغا «نېمىشكە ژۇگرىمەيسەن» دېگەنگە ئوخشاش بىر گەپ.

توپلامدىكى «جېنىمنىڭ جانانىسى»، «داراتمىچىلار»، «لاپچىلار»غا ئوخشاش مىنىئاتيۇرىلىرىدا بولسا، ئاۋتور ئۇيغۇر خەلىق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن پايدىلىنىشنىڭ ئۇلگىسىنى ياراتقان.

لېكىن، جامالدىن روزىيېۋنىڭ مىنىئاتيۇرىلىرىدا شۇنداق كامچىلىق ـ ئوخشاشلار باركى، ئۇلار ئاساسەن بەزى سوز، جۈملىلەرنىڭ تەكرارلىنىشىدا، ئارتۇق ياكى كىرگۈزمىسىمۇ بولىدىغان سوزلەرنىڭ ئورۇن ئېلىشى بىلەن مىنىئاتيۇرىلارنىڭ ئىخچاملىغىغا دەخلى يېتىش جەھەتلىرىدە، شۇنداقلا پۇتۇنلەي ئورۇنسىز ئىزاھاتلارنىڭ بولۇپ قېلىشىدا كورۇلىدۇ.

مەسىلەن، «قاقىرلار»غا شەرھلىگۈچى، ئۇنىڭ شەرھلىرى بىلەن مىنىئاتيۇرا ئۈستىدىن چىقارغان خۇلاسىسىنىڭ زادىلا كېرىگى يوق ئىدى. سەۋەۋى، مىنىئاتيۇرىدا سالايدىن بىلەن سالامەت بىر ئوبدان مۇھەببەتلىشىپ ئولتىرىپ، ئۇچۇپ كېتىۋاتقان قاقىرلارنى كورۇپلا، بىر ـ بىرى بىلەن گەپ تالىشىپ قالىدۇ. ھەر بىرىسى ئوزىنىڭكىنى راس دەپ، ئاخىرىدا بىر ـ بىرىنى ھاقارەتلەش دەرىجىسىگە كېلىدۇ.

ئەندى موشۇ مىنىئاتيۇرىنى ئوقۇغان ياكى سەھنىدە كورگەن كىشى تەبىي ھالدا: «بىر ـ بىرىگە قوناق بەرمەي، مەمەدانلىق قىلىشنىڭ ئاخىرى ئەشۇنداق ئۇرۇش ـ جېدەلگە ئايلىنىدۇ» دەپ خۇلاسە چىقىرىشى مۇمكىن. ۋاھالەنكى، ئاۋتور ئوقۇغۇچى يەنى تاماشىبىننى كىچىك بالىدەك كورۇپ شەرھلىگۈچى ئاغزىدىن:

قاقىرلار ئۇچۇپ كەتتى،
قايىنامغا چۈشۈپ كەتتى.
ئەگەر قايتسا قاقىرلار
بۇلارغا نېمە دەتتى؟
جېدەل شۇندىن چىقىدۇ،
«مەن» دېيىشتىن قالمىساڭ.
بەزىدە قال بىر سوزدىن،
جېدەلنى خالىمىساڭ، ـ دەيدۇ.

بەزىدە بىر سوز، بىرەر ئىبارە ئەسەرنىڭ مۇۋاپپەقىيەتلىك چىقىشىغا سەۋەپ بولسا، بەزىدە كۈتمىگەن يەردىن ئەسەرنىڭ، ئۇنىڭدىكى بىرەر ئوبرازنىڭ بېشىغا يېتىدۇ. مەسىلەن، «جېنىمنىڭ جانانىسى» دېگەن مىنىئاتيۇرىدىكى ئايالنىڭ سوزىگە «ئاھا» قوشۇلۇپ قالغاچقا، ئەسلىدە ئىجابىي بولۇپ كورۇلۇشكە تېگىش بولغان ئۇ تاماشىبىن ئالدىدا كۈلكىگە قالغان.

شۇنداق بولسىمۇ، تەكرارلايمەن، قەلەمدىشىم جامالدىن روزىيېۋنىڭ بۇ ساھادا كەلگۈسىدە زور ئۇتۇقلارنى قولغا كەلتۈرەلەيدىغانلىغىغا ئىشەنچىم كامىل.

ئا. ھېزىموۋ.

س س ج ئى يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى.

ئەمگەك ھورمىتى

ئابلەھەت سابىتوۋنى ئىزدەپ ئالمۇتا ساتىراشخانىلار كومبىناتىغا كىرگىنىمدە، كەسپىي ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ رەئىسى ئايجان نۇرمۇقامبېتوۋا مېنى ئىللىق قارشى ئېلىپ، ئابلەھەت بىزنىڭ كومبىناتىمىزنىڭ پەخرى، قولى گۈل يېگانە ئۇستىمىز، ـ دەپ ئۇنىڭ نامىغا ئىللىق ئىنكاسىنى بىلدۈردى.

ئەينى ۋاقىتتا كەپسىز، ـ دېدى ئۇ قانداقتۇ قەغەزلەرنى ئۇستەل ئارتمىسىدىن ئېلىپ، ـ ئابلەھەتنىڭ قىرىق ژىلدىن كوپرەك موشۇ كەسىپتە ئىشلەپ، مەزكۇر ساھا بويىچە جۇمھۇرىيىتىمىز شەنىنى پۇتكۈل ئىتتىپاققا تونۇتقانلىغىنى ۋە باشقىمۇ ياخشى خىسلەتلىرىنى ئېتىۋارغا ئېلىپ، ژۇقۇرى ئورۇنلاردىن ئۇنىڭغا «قازاقىستان س س ج نىڭ سودا ۋە مەئىشىي خىزمەت ساھاسىدا خىزمەت كورسەتكەن خادىمى» نامىنى بېرىشكە تەۋسىيەنامە تەييارلاۋاتىمىز. مانا خالىسىڭىز ئۇنىڭ بىلەن تونۇشۇپ چىقىشىڭىز مۇمكىن.

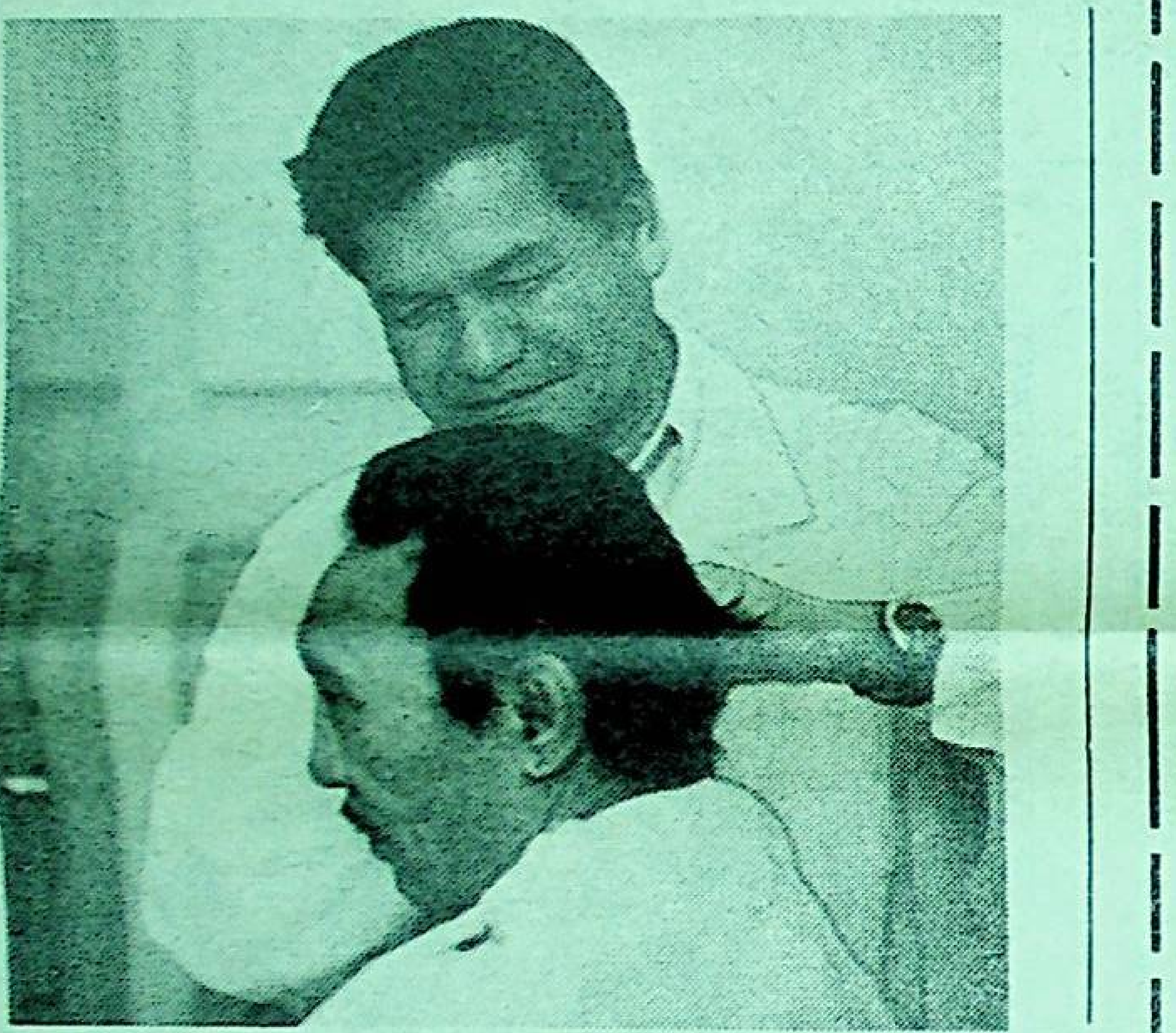

مەن بۇ تەۋسىيەنامە بىلەن تونۇشۇپ چىقتىم. ئۇنىڭدا ئابلەھەتنىڭ 12 ياشتىن ساتىراشلىققا شاگىرت بولۇپ كىرگىنىدىن تارتىپ، تا ھازىرغىچە بىر ساھادا ئىشلەپ كېلىۋاتقانلىغى تەپسىلىي بايان قىلىنىپتۇ.

ئابلەھەت سابىتوۋنىڭ ئوزى بىلەن بولغان سوھبىتىمىزدىمۇ مەن ئەينە شۇ ژۇقۇرىدا ئېيتىلغانلارنىڭ بىرمۇبىر توغرىلىغىغا تولۇق ئىشەنچە ھاسىل قىلدىم.

مەلۇم بولىشىچە ئۇ 1938ـ ژىلى غۇلجا شەھرىدە كىچىك تىجارەتچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان ئېكەن. ئابلەھەت ئەندى تورت ياشقا تولغان پەيتتە دادىسى ئالەمدىن ئوتۇپ، بالىلار تەربىيەسى ياش ئانىنىڭ قولىغا قالىدۇ. ئۇ پەيتلەردە ئاياللار ھېچ يەردە ئىشلىمىگەنلىگى ئۈچۈن بىر قوچاق بالىلار بىلەن قالغان ئانا ئېغىر كۈنلەرنى باشتىن ئوتكۈزىدۇ. بۇ ھال بالىلارنىڭ ياشلا ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىشىغا سەۋەپ بولىدۇ. ئانىسىنىڭ ھۈنەر ئۆگەنگەن ياخشى، دەپ قايتا ـ قايتا ئېيتقان سوزلىرىگە ئەمەل قىلغان بالىلارنىڭ چوڭى، يەنى ئابلەھەتنىڭ ئاكىسى مۇھەممەت ۋاسىل كىيىم تىكىش ئىشخانىسىغا، ئوزى بولسا ساتىراشلىققا شاگىرت بولۇپ كىرىدۇ.

ياخشى تەربىيە كورگەن بالىلار ئوزلىرى تاللىغان كەسىپلەر بويىچە ئېرىنمەي، تىرىشىپ ئۆگىنىپ، ئارىدىن كوپ ئوتمەي مۇستەقىل ئىشلەشكە ئوتىدۇ. ئەتىجىدە يوقسىزچىلىق دەردىنى بېشىدىن كەچۈرۈۋاتقان ئائىلىنىڭ خىراجىتىنى قەدىر ئەھۋال تەمىنلەشكە مۇۋاپپەق بولىدۇ.

1955ـ ژىلى سوۋېت ئېلىغا كوچۈپ چىققاندىن كېيىنمۇ ئۇلار ئوز كەسىپلىرىنى داۋام قىلدۇردى. ئابلەھەت ئالمۇتىدا يېگانە مودېلىر ساتىراش بولۇپ يېتىشتى.

ئەگەر ئايجان نۇرماغامبېتوۋا تەييارلاۋاتقان تەۋسىيە نامىغا كوز ژۇگۈرتسەكمۇ، ئابلەھەتنىڭ ئوتكەن ژىللار مابەينىدە شەھەرلىك، جۇمھۇرىيەتلىك مۇسابىقىلەردە مۇتەزەم بىرىنچىلىكنى ئېلىپ، ھەتتا ئىتتىپاق مىقياسىدا قازاقىستان شەنىنى ئۇلۇغلىمىغانلىغىنىڭ گۇۋاچىسى بولىمىز. س س ج ئى خەلىق ئېگىلىگى ئۇتۇقلىرى كورگەزمىسىدە 1970ـ ژىلى ئوتكەن 1ـ قېتىملىق پۇتكۈل ئىتتىپاق كونكۇرسىدا ساتىراش مودېلىر دىپلومى بىلەن تەغدىرلەنگەنلىگى، 1972ـ ژىلى كىيىۋتا ئوتكەن 2ـ قېتىملىق پۇتكۈل ئىتتىپاق كونكۇرسىدا 2ـ ئورۇننى ئېگىلىگەنلىگى، تاشكەنت شەھرىدە 1980ـ ژىلى ئوتكەن پۇتكۈل ئىتتىپاقلىق ساتىراش ۋە كوسموتولوگلار كونكۇرسىدا دىپلوم بىلەن مۇكاپاتلانغانلىغى ۋە باشقىمۇ قاتار مۇۋاپپەقىيەتلىرى ئەينە شۇنىڭ دېلىلى.

ئىنساننىڭ باھاسى ئۇ ئالغان نەرسىلەر بىلەن ئەمەس، بەرگەن نەرسىلەر بىلەن بەلگۈلىنىشى كېرەك، دېگەن ئېكەن ئا. ئېينشتېين. مانا موشۇ ئولچەم بويىچە ئوزىنىڭ پۇتكۈل ماھارىتى ۋە ئىقتىدارىنى ساتىراشچىلىق سەنئىتىگە ۋە ئۇنىڭ روناقىغا بېغىشلىغان ئابلەھەت سابىتوۋ ئوتكەن ژىللار ئىچىدە 350تىن ئوشۇق شاگىرتلار يېتىشتۈرۈپ چىقاردى. ئۇ ئىجاد قىلغان «سېپسون»، «كارې»، «بوبرىك» ئوخشاش ئۇلىغان فاسونلار دائىمىي چوپەتلىرىنىڭ كوڭلىدىن چىقىپ كەلمەكتە.

گوزەللىك بەخش ئەتكۈچى كەسىپ ئېگىلىرىگە قانچىلىك مىننەتدارچىلىق ئېيتساق ئەرزىيدۇ. ئالمۇتا ساتىراشخانىلار كومبىناتى مەمۇرىيىتىنىڭ ئابلەھەت سابىتوۋنىڭ موشۇ ساھادىكى ئۇزۇن ژىللىق ئەمگەكلىرىنى مۇناسىپ باھالىشى شۇنىڭ ئىسپاتىدۇر.

ھاكىم مۇھەممەت.
ئالمۇتا شەھرى.

شېرىيەت گۈلزارى

مەھەممەتجان ھاپىزوۋ

دەۋىر ژۇكى

قىش كەلمەي تۇرۇپ ياققان كەبى ئاق قار،
مەزگىلسىز ئارىلاپتو ئاق چېچىمغا.
ئېيتقىنا ئىمە شۇنچە دەرت —ئەلەملەر،
كەلگەندۇ ياپ—ياش تۇرۇپ ئۇ بېشىمغا؟
دېدىڭدە ئويچان باقتىڭ كوزلىرىمگە،
تاقەتسىز جاۋاپ كۇتۇپ سوئالىمغا.
ئەقىدەڭ بىلەن بەلكى ئەي قەدىناس
دوستلارچە يەتمەك بولدۇڭ بۇ ھالىمغا.
ئەسلىدە مەندە دەرت يوق، ئەلەممۇ يوق،
رازىمەن ھاياتىمدىن، كايىمايمەن.
بەختىيار ئەلنىڭ ئەركە ئوغلى تۇرۇپ،
نېمىشكە ھاياتىمدىن ۋايىم يەيمەن؟
ئىشەنسەڭ، ئوز بېشىمنىڭ غېمى ئەمەس،
ماڭا بۇ ئاق چاچلارنى ئاتا قىلغان!
يەلكەمدە دەۋىر ژۇكى بار مۇقەددەس،
كوتەر دەپ ئانا زېمىن جاكا قىلغان.
ئويلايمەن ئىنسانىنىڭ تېچ تەغدىرىنى،
تارىختا گۇناھكار بوپ قالماس ئۈچۈن.
تېچلىق بولسۇن، مەيلى ئاق چاچ باسسۇۋەرسۇن،
ئانىلار ئاق ياغلىقنى سالماس ئۈچۈن.

باللىقنى ھەدىيە قىلدى

ئانام بۇگۈن ماڭا كايىدى،
قويماق بولدى بىر ئاز «ئۇچۇغداپ»،
شۇندىمۇ ھەم مېنى ئايىدى،
ئالقىنىمدا ئۇنى قۇچاغلاپ.
ئەستىن چىققان ئېكەن باللىق،
ئوزەم ئاتا بولغاچقا بۇ كۇن.
ھەجەپ ئىللىق سەزدىم ئانىنىڭ
شۇنىڭنى—چىمدىغان بۇگۈن.
ئىشەنسەڭلار، ئەشۇ دەقىقە
بىر خۇش.تۇيغۇ ئىلكىدە قالدىم.
رەنجىش ئەمەس بەلكى ئېقىندە،
ئىلھام بىلەن قەلەمنى ئالدىم.
ئىنسان ئۈچۈن باللىق، ياشلىق—
بولسا ئەگەر بەخت ھەم شاتلىق.
ئانام بۇگۈن قايتىدىن يەنە
باللىقنى قىلدى ھەدىيە ...

ت. نۇراخۇنوۋ

تاغلار

ئەڭ ئېگىز تاغلارغا قارايمەن بەزەن،
بۇ قاراش سەبىلىك كۇڭلەردىن پەيدا،
ئوتكۇر كوزلىرىمدە ئوتتەك ھاياجان،
گوياكى مەن ئاققا، تاغ ماڭا شەيدا.
موشۇ خىل سىر— تۇيغۇ ئويغىنار مەندە،
مۇساپىر كوڭۇلنى ئۇخلىتىپ قويۇپ،
نېمىشكە تاغلارغا بولدۇممەن بەندە
نېمىشكە تاغلارغا ژۇرىگىم كويۇك...
كوز ئۇزمەي باقىمەن تىڭرىقاپ قېلىپ،
ھە، بۇ تاغلاردا بار سىرلىق ئىرادە.
مەغرۇرلۇق ھالەتتە كوككە باش تىرەپ،
گىرە سېپ ئەتراپقا تۇرار ئازادە.
مەن شۇندا ژۇرەكتىن ئىزدەيمەن تىنماي،
قايدا سەن ئەجدادىم ياراتقان غۇرۇر؟!
قايداسەن،
كورۇمەن روھەن ئاھ، قانىماي،
ئازاپقا باش ئەگمەي كەلگەن ئەي، تۇيغۇر؟!
نېمىشكە ژۇرىگىم بىر جاۋاپ قاتماس؟
چارىسىز ژۇرگىنىم ئوزەمگە ياقماس.

ئالەم، ئادەم، ئانا

ئالەم...
نەقەدەر ئۇنىڭدا چوڭ مەنا موجۇت،
تەپەككۇر قىلىمەن خىيالەن ھامان.
قايغۇسى تولا بۇ ژۇرەكنى موجۇپ
بىباراملىق مېنى ئەيلەيدۇ لىمجان.
ئادەم...
جاپا ئۈچۈنلا يارالغانمۇ ئۇ؟
نېمىشكە ئالەمنىڭ قوينىدا ژىغا؟
نېمىشكە ئۇنىڭ خۇشلىقى تاپچىل؟
ھە، بەھىرلىنىشچۇ ئەينە قىس يەنىلا.
ئانا...
ئادەم ژىغلاپ كېلەر ئېكەن دۇنياغا،
باللىق ئالىمى —راھەت، پاراغەت.
ياق،
ئۇ غۇۋا كورۇنەر شۇنداق،
ئانىدىن كېيىنچۇ كىم سىپپار باشنى؟
ئانىسىز قېلىش ئاھ، ھەممىدىن يامان،
ھە، ئانا ئومۇرگە مەدەتكار، قۇدرەت.

سازەندە

تەمبىر لەرزىگە كەلدى بىر پەيت،
كوزلىرى خۇمار ئوينار سازەندە.
مۇڭ ئىنچرە ياڭراپ توكۇلەر ئاخىر،
جوشقۇن ئاھاڭ ۋە ئوتلۇق غەزەلدە.
كوپ سەۋدا چەككەن مويسۇپەت ئاق باش،
تەلەيسىز قالغان گويا بۇ ئادەم.
ئېيتقىنا، كىممۇ يارالغان تاشتىن؟
كىمگىمۇ شۇنچە كەڭ بۇ تار ئالەم؟
ژۇرەكتىن ئورغۇيدۇ پاكلىق پەقەت،
غەمگۇزار تەمبىر، سازەندە غەمدە.
سازدا مۇجەسسەم، تۇگۇمەس ھەسرەت،
كوز ياش ۋە ھايات، مۇھەببەت ھەمدە.

سويگىن

كىنەپ ئايدىڭ كېچىنى،
ئالا —تۇزگە چىقىمەن.
يازنىڭ ئىللىق سەلكىنىن
سۇمۇرىمەن، ئىچىمەن...
خۇشلۇق ئەكسىم ئار قىلىپ،
ئاج كىيدۇ قايغۇ— غەم.
دىلىم ئۇنى شاد قىلىپ،
ئازاپلايدۇ مېنى ھەم.
بۇلبۇل سايرار ھېچ تىنماي،
ھايات ئۇنىڭ ئاخشىسى.
بەختكە ھەم پېتىنماي
ژۇردۇم مەن بۇ ئاخشىمى.
بىر ئىشەنچ بار ژۇرەكتە،
ئاڭا ھەمرا ھاياتىم.
ئەشۇ ئىشەنچ بولەكتە،
نامەت كېلەر قاياقتىن؟
قاينار ھامان ئوزىچە،
مېنىڭ جوشقۇن غۇرۇرۇم،
ئەركىنلىكنى ئولگىچە
سويگىن، مېنىڭ تۇيغۇرۇم!

گرۇزىيە ۋە تاجىكستاندىكى ۋەزىيەت

تبىلىسى: ئوپپوزىتسىيە تەرەپدار لىرىنى ئۇرماقتا. گرۇزىيە پارلامېنتىنىڭ پەۋقۇلاددە سېسسىيەسىنىڭ ئىككىنچى مەجلىسى يېرىم كېچىگىچە داۋام قىلدى. مەجلىس ناھايىتى ئەسەبىي ھالەتتە ئوتتى. بەزى چاغلاردا ئېھتىراسلارغا بېرىلىش ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى. ئىلگىرى پرېزىدېنت بىلەن ئوپپوزىتسىيە ئوتتۇرىسىدا بارلىق قارارلار كونسېنسۇس بىلەن قوبۇل قىلىنىدىغانلىقى توغرىلىق قولغا كەلتۇرۇلگەن كېلىشىمدىن ھېچقانداق ئىزمۇ قالمىدى.

پرېزىدېنتنىڭ تەرەپدارلىرى پارلامېنتتىكى كوپچىلىكنىڭ قوللاپ— قۇۋەتلىشى بىلەن قولغا كەلتۇرۇلگەن مەۋقەلەرنى مۇستەھكەملەشكە قەتئىي قەدەم تاشلىدى. جۇملىدىن، پارلامېنت ئارقىلىق پرېزىدېنتنىڭ پەۋقۇلاددە ھالەت ئېلان قىلىش توغرىلىق پەرمانىنى رەسمىيلەشتۇرۇش، پرېزىدېنت ھوزۇرىدا مىللىي ېخەتەرلىك كېڭەشنى قانۇنىيلاشتۇرۇش مۇمكىن بولدى. ئوپپوزىتسىيەنىڭ ۋاڭ— چۇڭلۇق نارازىلىقلىرى ھېچ قانداق نەتىجە بەرمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن مىللىي گۋاردىيەنىڭ ۋە تېلېۋىدېنىيەنىڭ ستاتۇسى توغرىلىق مەسىلە ئۇزاق مۇھاكىمە قىلىندى، لېكىن بۇ مۇھاكىمە ھېچ قانداق ئەمەلىي نەتىجىلەرنى بەرمىدى.

ئوپپوزىتسىيەدىكى دېپۇتاتلارنىڭ بايان قىلىشىغا قارىغاندا، سېسسىيە تۇگىگەندىن كېيىن ئۇلار ئۇزاق ۋاقىتقىچە پارلامېنت بىناسىدىن چىقىپ كېتەلمىدى. كالتەكلەر ۋە تومۇر پارچىلىرى بىلەن قوراللانغان پرېزىدېنت گامساخوردىيانىڭ غالجىرلاشقان تەرەپدارلىرى ئوپپوزىتسىيەدىكى دېپۇتاتلاردىن ئوچ ئېلىشقا پوپۇزا قىلدى. ئۇلارغا پارلامېنت بىناسىدىن پەقەت تبىلىسىدىكى ئاۋغانىستاندا خىزمەت قىلغان سابىق سولداتلارنىڭ ياردىمى بىلەنلا چىقىپ كېتىش مۇمكىن بولدى.

ئوپپوزىتسىيەدىكى دېپۇتاتلارنىڭ پىكرىچە، پارلامېنت ئەمەلىيەتتە پرېزىدېنت ئۈچۈن دېموكراتىك چۇمپەردىگە ئايلانغان، ئۇ ئوزىگە ئىتائەتچان كوپچىلىك دېپۇتاتلارنى خالىغىنىچە ئايلاندۇرماقتا ۋە ئوزى ئۈچۈن لايىق بولغان قارارلارنى قوبۇل قىلماقتا. پرېزىدېنتنىڭ تەرەپدارلىرى قىلالمىغان بىردىن —بىر نەرسە، بۇ يۈز بېرىۋاتقان ۋاقەلەرنى كوممۇنىستىك ئىسيان سۈپىتىدە باھالالمىغانلىقىدىن ئىبارەتتۇر. ئەتىمالىم، مۇنداق باھا بېرىشنىڭ بىمەنىلىكى، ھەتتا پرېزىدېنت تەرەپدارلىرىنىڭ ئوزلىرىگىمۇ يۈز بېرىۋاتقان ۋاقەلەرنى نەق ئەينە شۇنداق دەپ ئاتاشقا ئىمكانىيەت بەرمىگەن بولسا كېرەك.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا جۇمھۇرىيەتتە ئوپپوزىتسىيە تەرەپتىن ۋە شۇنداقلا ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى تەرەپىدىن زورلۇق ھەرىكەتلىرىنى ئوۋج ئالدۇرۇش داۋام قىلماقتا. 6-ئوكتەبىر كۈنى سائات 15دە ئاگارا ستانسىيەسى رايونىدا، تبىلىسىدىن 100 كىلومېتر ژىراقلىقتا، مىراب كوستاۋا جەمىيىتىنىڭ قوراللىق گرۇھى تومۇر يولنى، شۇنداقلا ترانس كاۋكاز ئاۋتوموبىل يولىنى توساۋالغان. ئۇلار مىراب كوستاۋا جەمىيىتىنىڭ قاماققا ئېلىنغان ئەزالىرىنىڭ بىرىنى بوشىتىشنى ۋە قېرىنداشلارنىڭ بىر —بىرىنى ئولتۇرۇش توقۇلۇشىنى توختىتىشنى تەلەپ قىلماقتا. شۇ كۈنى سائات 23دىن 30 مىنۇت ئوتكەندە قامال قىلىش ئېلىپ تاشلاندى.

* * *

تاجىكستان: پارلامېنتقا ئىشەنچ بىلدۇرۇش توغرىلىق رېفېرېندۇم ئوتكۇزۇلىدۇ.

تاجىكستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ رەھبەرلىرى بىلەن ئوپپوزىتسىيەدىكى سىياسىي تەشكىلاتلار ۋە ھەرىكەتلەر رەھبەرلىرى ئوتتۇرىسىدا مۇزاكىرىلەر ئاياقلاشتى.

ئالىي كېڭەش بىناسى ئالدىدىكى مەيداندا ئوتكەن ئىككى ھەپتە ئىچىدە كوپ ئادەم قاتناشقان مىتىنگ داۋام قىلدى. تەرەپلەرنىڭ جۇمھۇرىيەتتە يۈز بەرگەن چوڭقۇر سەياسىي بوھراندىن چىقىش يوللىرىنى ئېيىشقا بولغان بىر نەچچە ئۇرۇنۇشلىرى بولدى. جىددىي توقۇنۇش بېتەرەپ ۋاستىچىلارنىڭ ئارىلىشىشىنى تەلەپ قىلدى. ئىلگىرى خەۋەر قىلىنغىنىدەك، دۇشەنبىگە كەلگەن مەملىكەت پرېزىدېنتى ھوزۇرىدىكى سەياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئەزالىرى ئا. سوبچاك بىلەن ئې. ۋېلىخوۋ ئەينە شۇ بېتەرەپ ۋاستىچىلار رولىدا ھەرىكەت قىلدى.

دۇگىلەك ئۇستەل ئەتراپىدا ئوچ كۇن ناھايىتى جىددىي مۇزاكىرىلەر بولدى. ئۇنىڭ نەتىجىلىرىنى جۇمھۇرىيەت ئومۇت بىلەن كۇتتى. يەكشەنبە كۇنى كېچىسى يەرلىك تېلېۋىدېنىيە تاجىكستان ئالىي كېڭىشى پرېزىدىئۇمىنىڭ بارلىق مۇزاكىرە ئىشتىراكچىلىرى بىلەن كېلىشىلگەن توختام قوبۇل قىلىنغانلىقىنى خەۋەر قىلدى.

كوكچېتاۋ ۋىلايىتى. كېللېر ناھىيەسىنىڭ «كوممۇنىزم يولى» كولخوزىدىكى مەركىزىي مەھەللىدە يېڭى زامانىۋىي تېبتىكى شىپاخانا ئېچىلدى.

سۈرەتتە: شىپاكار تاتيانا چېركىنا بىمارنى قوبۇل قىلىۋاتىدۇ.

(قاز تاگ).

«يېڭى ھاياتقا» يېزىلدىڭىزمۇ؟

مۇھەررىر ئا. قاسىموۋ

يېڭى ھايات
ئالمۇتا، 480044
ئىپەك يولى كوچىسى،
50—ئوي 8—قەۋەت

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى:
قازاقىستان س.س.ج مىنىسترلار كابىنېتى.

گېزىت ئوفسېت ئۇسۇلى بىلەن بېسىلدى. بىر باسما تاۋاق.

تېلېفونلار: مۇھەررىر—69—86—33، مەسئۇل كاتىپ—50—86—33، سەياسىي—ئىجتىمائىي بولۇم—81—86—33، ئىختىسات بولۇمى—06—86—33، ئەدەبىيات بولۇمى— 27—86—33، مەدەنىيەت بولۇمى— 01—92—33.

8250 تىراژ (3452) زاكاز

«Яңи хаят» («Новая жизнь») индекс 65359, приложение Республиканской Социально-политической газеты на уйгурском языке «Уйгур авази», выходит — по вторникам, четвергам и субботам.
Газета отпечатана в типографии газетно-журнального Издательства.
г. Алма-Ата, 480044 пр. Ленина 2/4.

ПОГ-60

ئاتا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگى -رويۇڭ سامان بولماس.

1991 يىل
10 ئوكتەبر
پەيشەنبە
№121
(3453)

باھاسى 4 تىيىن

يېڭى ھايات

گېزىت 1970- يىلى 1- يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ. ھەپتىسىگە ئۈچ قېتىم سېشەنبە، پەيشەنبە شەنبە كۈنلىرى چىقىدۇ.

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي- سەياسىي گېزىت «ئۇيغۇر ئاۋازى»نىڭ قوشۇمچىسى.

جۇمھۇرىيەت كۈنىگە بېغىشلاندى

4- ئوكتەبر كۈنى م. ئەۋېزوۋ نامىدىكى قازاق دولەت دراما تېاترىدا ئالمۇتا جامائەتچىلىگىنىڭ جۇمھۇرىيەت كۈنىگە بېغىشلانغان تەنتەنىلىك يىغىنى بولۇپ ئۆتتى. ئۇنى شەھەرلىك كېڭەش رەئىسى ز. ق. نۇرقادىلوۋ ئاچتى.

يىغىلغانلار ئالدىدا قازاقستان كسج پرېزىدېنتى ن. ئە. نازاربايېۋ سۆزگە چىقتى. ئۇ جۇمھۇرىيەتتىكى سەياسىي ۋە ئىختىسادىي ۋەزىيەتنى تەرىپلەپ، دولەت سۇۋېرېنىتېتىغا ئىگە بولۇش بىلەن قازاقستاننىڭ خەلق ئارا مەيداندا ئابرويى خېلە ئۆسكەنلىگىنى تەكىتلىدى. جۇمھۇرىيەت رەھبەرلىرىنىڭ دۇنيانىڭ كۆپلىگەن ئەللىرىنىڭ باشلىقلىرى بىلەن ئۇچرىشىشلىرى، چەت ئەللەرنىڭ تاشقى سەياسىي ئىدارىلىرى باشلىقلىرىنىڭ ۋە تەسىرلىك سەياسىي ئەربابلىرىنىڭ قازاقستانغا سەپەرگە كېلىشى- شۇنىڭ ئىسپاتى. يېۋروپا، ئازىيە ۋە ئامېرىكىنىڭ سودا- سانائەت دائىرىلىرىنىڭ جۇمھۇرىيىتىمىز بىلەن ئىختىسادىي ھەمكارلىشىشقا قىزىقىشمۇ زۇقۇرى بولماقتا.

1- ئوكتەبر كۈنى ئالمۇتىدا سۇۋېرېن دولەتلەر رەھبەرلىرىنىڭ بولۇپ ئۆتكەن ئۇچرىشىشىنىڭ يەكۈنلىرى كېيىنكى ۋاقىتتا بىر پۈتۈن ئىختىسادىي بىرلەشمىنى قۇرۇشقا قارىتىلغان يولنىڭ ئىشلىنىپ چىقىشىنىڭ توغرا ئىكەنلىگىنى دەلىللىمەكتە.

لېكىن بارلىق موشۇ مۇۋاپپەقىيەتلەر قازاقستاندا ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ پاراۋەنلىگىگە ھازىرچە ئاز تەسىر قىلىۋاتىدۇ. موجۇت پوتېنسىال ئىمكانىيەتلەرنىڭ رىئال ئىشقا ئايلىنىشى ئۈچۈن تېخى ئۇزۇن ئىشلەش كېرەك.

ن. ئە. نازاربايېۋ «مىر» ستانسىيەسى خەلق ئارا ئېكىپاژىنىڭ قازاقستانلىقلارغا بايرەم مۇناسىۋىتى بىلەن يوللىغان سەممىي تەبرىگىنى يەتكۈزدى. ھازىر خەلق ئارا ئېكىپاژ تەركىۋىدە دەسلەپكى قازاق كوسموناۋتى توختار ئەۋبەكىروۋمۇ كوسموس ۋاختىسىنى ئاتقۇرۇۋاتىدۇ. پرېزىدېنت تېخى يېقىندا كوسموس ئالاقىسى ئارقىلىق ئېكىپاژ بىلەن سوھبەتلەشتى.

تەنتەنىلىك يىغىندا قازاقستان كسج باش مىنىستىرى ئۇ. ق. قارامانوۋ، جۇمھۇرىيەت ئالىي كېڭىشى رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارلىرى س. ئە. ئەبدىلدىن ۋە ز. ل. فېدوتوۋا، جۇمھۇرىيەتنىڭ باشقا رەھبەرلىرى، مىنىسترلىكلەر بىلەن ئىدارىلەرنىڭ باشلىقلىرى، پەن، مەدەنىيەت ۋە سەنئەت ئەربابلىرى قاتناشتى.

يىغىن ئاياقلاشقاندىن كېيىن قازاقستان سەنئەت ماھىرلىرى چوڭ بايرەملىك كونسېرت كۆرسەتتى.

(قاز تاگ).

پرېزىدېنتنىڭ تەبرىگى

ئالمۇتا كسج ئىچكى ئىشلار مىنىسترلىگىنىڭ ئالىي مىلىتسىيە مەكتىۋى ئېچىلدى. ئۇ جۇمھۇرىيەتتىكى شۇنداق يۆنىلىشتىكى ئىككىنچى ئوقۇش جايى ۋە ئۇنى ئۇيۇشتۇرۇش-زورۇرلۇقى جىنايەتچىلىككە قارشى كۆرەشنى كۈچەيتىش، پۇقرالارنىڭ ئەركىنلىگىنى، شەنىنى ۋە قەدىر- قىممىتىنى، قازاقستاننىڭ كونستىتۇتسىيەلىك تۈزۈمى بىلەن سۇۋېرېنىتېتىنى ھىمايە قىلىش قەتئىي نىيىتىدىن كېلىپ چىققان.

موشۇ ۋاقىئەگە مۇناسىۋەتلىك جۇمھۇرىيەت پرېزىدېنتى ن. نازاربايېۋ 4- ئوكتەبردە موشۇ مەخسۇس ئالىي ئوقۇش جايىنىڭ باشلىغى، پروفېسسور -ئوقۇتقۇچىلىرى ۋە تىڭشىغۇچىلىرىغا تەبرىك يوللىدى.

(قاز تاگ).

شەرتنامىنى ئىمزالاۋاتىدۇ

قازاقستان پرېزىدېنتى ن. نازاربايېۋنىڭ مەتبۇئات خىزمىتى بىلدۈرۈش تارقاتتى. ئۇنىڭدا ئىختىسادىي بىرلەشمە توغرىلىق شەرتنامىنى ئىمزالاش جەريانى ئۆزىنىڭ ئەمەلىي باسقۇچىغا قەدەم تاشلىغانلىغى خەۋەر قىلىنىدۇ. 4- ئوكتەبرگە قەدەر بېلوروس جۇمھۇرىيىتى، ئۆزبەكستان جۇمھۇرىيىتى ۋە قازاقستان كسج رەھبەرلىرى ھۆججەتنى ئىمزالىدى.

ئەڭ يېقىنقى ۋاقىتتا ئۇلارغا روسسىيە قوشۇلۇشى لازىم. نۇرسۇلتان نازاربايېۋ بىلەن تېلېفون ئارقىلىق سوھبەتلەشكەن چاغدا، بورىس يېلتسىن ئالمۇتا ئۇچرىشىشىنىڭ يەكۈنلىرىنى زۇقۇرى باھالىدى ۋە ئۇنىڭدا ئەستىقلەنگەن شەرتنامىسى قوللاپ- قۇۋۋەتلىدى.

(قاز تاگ).

كسج پرېزىدېنتىنىڭ ۋەكىللىرى تاجىكستاندا

دۇشەنبە. (تاجىكستان تېلېگراف ئاگېنتلىغى-تاس س). سەياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئەزالىرى، كسج ئالىي كېڭىشىنىڭ ئەزالىرى ئاناتولىي سوبچاك ۋە يېۋگېنىي ۋېلىخوۋ كسج پرېزىدېنتىنىڭ تاپشۇرۇغى بىلەن تاجىكستان پايتەختىدە بولۇۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ سەپىرىنىڭ مەخسىتى جۇمھۇرىيەتتىكى كېيىنكى ۋاقىئەلەر توغرىلىق تولۇق ۋە ئوبيېكتىۋ ئەخباراتنى ئېلىشتىن ئىجتىمائىي- سەياسىي ۋەزىيەتنى ساغلاملاشتۇرۇشقا ياردەم بېرىشتىن ئىبارەت.

پرېزىدېنتنىڭ ۋەكىللىرى دۇشەنبىدە ئوپپوزىتسىيە كۈچلىرى- تاجىكستان دېموكراتىك پارتىيەسى، «راستوخېز» خەلق ھەرىكىتى ۋە رويخەتكە ئېلىنمىغان ئىسلام رىۋاجلىنىش پارتىيەسىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن ئۇچراشتى. ئەپسۇسكى، ئىككى سائەتتىن ئوشۇق زۇرگۈزۈلگەن مۇزاكىرىلەرنىڭ نەتىجىلىرى ژۇرنالىستلارغا مەلۇم بولمىدى، چۈنكى بۇ مۇزاكىرىلەر يېپىق زۇرگۈزۈلدى. ژۇرنالىستلار شۇنداقلا موسكۋا ۋەكىللىرىنىڭ جۇمھۇرىيەت رەھبەرلىرى بىلەن ئۇچرىشىشىمۇ كىرگۈزۈلمىدى. لېكىن، دەپ خەۋەر قىلدى تاجىكستان تېلېگراف ئاگېنتلىغىنىڭ مۇخبىرىغا ئاناتولىي سوبچاك، ئۇ كېيىنرەك مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىنى ئۆتكۈزىدۇ. جۇمھۇرىيەت ئالىي كېڭىشىدىكى يېپىق ئۇچرىشىش ھارپىسىدا ئاناتولىي سوبچاك بىلەن يېۋگېنىي ۋېلىخوۋ ئوزودى مەيداندا ئوپپوزىتسىيە ئۇيۇشتۇرغان مىتىنگىغا قاتناشقۇچىلار ئالدىدا سۆزگە چىقتى؛

جۇمھۇرىيەت كۈنى تەنتەنىسى

6- ئوكتەبر تارىختا بىرىنچى قېتىم جۇمھۇرىيەت كۈنى بايرىمى بولۇپ كەڭ نىشانلاندى. جۇمھۇرىيەت كۈنى بىپايان قازاقستان دىيارىدا ياشاۋاتقان بارلىق مىللەت ۋە خەلقلەرنىڭ ھەقىقىي مەنادىكى بايرىمىگە ئايلاندى.

سۈرەتلەرنى م. مالىنوۋسكىي چۈشەرگەن.

* *

ئىلى سۇلتانلىغىنىڭ يوقىتىلىشى

1937- يىلى ئالمۇتىدا «ياڭلىۋاشتىن تۇغۇلغان ئۇيغۇر خەلقى» نامى بىلەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخىي، مەدەنىيىتىگە ئائىت بىر نەچچە مۇئەللىپنىڭ ئىلمىي ماقالىلىرى توپلىمىنى چىقىرىش ئۈچۈن قولىيازمىنى قازاقىستان دولەت نەشرىياتىغا تاپشۇرىدۇ. شۇ ۋاقىتتا پۈتكۈل سوۋېت ئىتتىپاقىدا ۋۇرگۇزۇلگەن دەھشەتلىك ھەرىكەت جەريانىدا «خەلق دۇشمىنى» دېگەن نام بىلەن ئۇرغۇنلىغان گۇناسىز، پاك ئىنسانلارنى ئوتقۇنغا ئالىدۇ. شۇلار قاتارىدا ۋۇقۇرىدىكى توپلامنىڭ بىر نەچچە ئاۋتورلىرىمۇ قولغا ئېلىنىدۇ. نەشىردىن چىقىۋاتقان توپلاممۇ «خەلق دۇشمىنى» ئاتىلىپ، يورۇق كورمەي توغرىلىپ كېتىدۇ...

ھازىرقى قايتا قۇرۇش شارائىتىدىن شۇ ۋاقىتلاردا تەقىپكە ئۇچرىغان ئىنسانلار، جۇملىدىن ۋۇقۇرىدىكى توپلاممۇ ئاقلىنىپ، يېقىندا «قازاقىستان» نەشرىياتىدىن شۇ ئىلگەركى نامى بىلەن بېسىلىپ چىقتى. بىز توۋەندە ئىسمايىل تايىروۋنىڭ شۇ توپلامغا كىرگەن بىر ماقالىسىنى ئېلان قىلىۋاتىمىز. ماقالە شۇ ۋاقىتتا يېزىلغان پېتىچە، ھېچ قانداق ئوزگىرىشلەرسىز بېرىلىۋاتىدۇ.

ئىسمايىل تايىروۋ،
ئالمۇتا ۋىلايەتلىك مائارىپ بولۇمىنىڭ باشلىغى

كوپچىلىگى ئۇيغۇرلاردىن ئىبارەت بولغان ئالتە شەھەر، ئىلى ۋىلايەتلىرىنى 18- ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىسىدا خىتاي فېودالىزمى ئوزىگە مۇستەملىكە قىلىپ ئالدۇ. ئىشلەپ چىقىرىشقا ئاساسلانغان ئىختىسادىي فېودالىزمىنىڭ دېخانلارنى ئېزىشى ناھايىتى كۈچىيىدۇ. ھاكىم سىنىپلاردىن، فېودالىلىرىدىن، مۇستەملىكىدە «تېچلىق تەرتىپ» ساقلاش ئۈچۈن ئالايتەن قۇرۇلغان ئۇرغۇن ساتلىق مانجور گارنىزونلىرىدىن، يەرلىك ئەزگۈچىلەرنىڭ ئېزىشىدىن، چەكسىز ئالۋاڭ- سېلىقتىن، سوتخورلۇقتىن، پارىخورلۇقتىن ھەددىدىن تاشقىرى ئېزىلگەن- يەنچىلگەن خەلق تەرىپىدىن 1862- يىلى خىتاي ھەربىي فېودالىزم ھوكۇمىتىگە قارشى قوزغىلاڭ كوتىرىلدۇ. بۇ ئومۇم خەلق قوزغىلىڭىغا خىتاي فېودالىزمى ئىختىسادىي مەنپىيتىگە زىت بولغان يەرلىك ھاكىم سىنىپلارمۇ قوشۇلدۇ.

بۇ ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتنىڭ تۈپكى مەخسىتى خىتاي فېودالىق ھوكۇمىتىنىڭ ئۈستۈنلىگىگە، ئېزىشىغا قارشى بولغانلىقتىن مۇئەييەن دەرىجىدە ھەم شەكلى يېقىدىن مىللىي- ئازاتلىق خاراكتېرىدا بولۇشى شەكسىز. بىراق مەخسەت بۇ ماقالىمىزدا پادشالىق ئىستىبداتىنىڭ شىنجاڭ خەلقلىرىنىڭ مىللىي-ئازاتلىق ھەرىكىتىنى بېسىشتىكى رولىنى كورسىتىپ ئوتۇش بولغانلىقتىن بۇ مىللىي -ئازاتلىق ھەرىكەتنىڭ ھەر تۇرلۇك دەۋرلىرىدە سىنىپىي گۇرۇپپىلارنىڭ رولى توغرىلىق توختالمايمىز. بۇ توغرىلىق ئالايتەن تەكشۇرۇش ۋە پىكىر ئېلىشىش لازىم.

شىنجاڭ خەلقىنىڭ مىللىي- ئازاتلىق ھەرىكەتنى باشلاشقا مەجبۇر قىلغان تۈپكى سەۋەپلەر ئاساسەن ۋۇقۇرىدا كورسىتىلگەنلەر. ئەندى شۇ مىللىي-ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ غالىبىيەتلىك بىلەن پۈتىشىنىڭ يەنە بىر سەۋەۋىگە توختاپ ئوتۇشنى لازىم تاپىمىز.

19- ئەسىرنىڭ بېشىدا خىتاينىڭ ئوز ئىچىدە باشلانغان تەيپىنلار قوزغىلىڭى بىلەن، ئانگلىيە بىلەن فرانسىيە تەرىپىدىن خىتاينى ئوزلىرىگە مۇستەملىكە قىلىپ ئېگىلەش ئۈچۈن بولغان سوقۇشلار نەتىجىسىدە خىتاي ھوكۇمىتى ئىلگەركى قۇدرىتىنى يوقاتتى ۋە تولا كۈچسىزلەندى. خىتاي دېخانلىرى خىتاي فېودالىزمى بىلەن سودا كاپىتالى تەرىپىدىن ھەددىدىن توشۇق ئېزىلىپ ھەم ئېكسپلوئاتاتسىيە قىلىنىپ كەلگەن ۋە شۇ سوقۇشلار نەتىجىسىدە ئېخمۇ تالانغان خىتاي دېخانلىرى ئارىسىدا ھوكۇمەتكە قارشى نارازىلىق پەيدا بولدۇ.

خىتاي ھەربىي فېودالىق ھوكۇمىتى تەرىپىدىن سەياسىي ھەم ئىختىسادىي ياقتىن ئېزىلىپ كەلگەن ۋە ئوزىنىڭ ئازاتلىق يولىدا كوپتىن چېلىشىپ كەلگەن مىللەتلەر خىتاي ھوكۇمىتىنىڭ بۇ ئەھۋالدىن ئوزلىرىنى ئازاتلىقا چىقىرىش يولىدا پايدىلانماتىن تۇرالمىدى.

1862- يىلى گەنسۇ، يۇنەن، شەنسى توڭگانلىرى تەرىپىدىن خىتاي ھوكۇمىتىگە قارشى باشلانغان نارازىلىق ھەم كوتىرىلىشلەر تەسىرى ئاستىدا شىنجاڭ خەلقلىرىنىڭ ئارىسىدا مىللىي- ئازاتلىق ھەرىكىتى باشلىنىپ، شىنجاڭدىكى خىتاي ھاكىملىغى چۇشىرىلدى. نەتىجىدە شىنجاڭدا بىر نەچچە مىللىي دولەتلەر ۋۇجۇتقا كەلدى.

ئالتەشەھەر بولسا بەدەۋلەت ياقوببەگنىڭ ئەمىرلىكى ئاستىدا مۇستەقىل ھوكۇمەت بولدى. ئىلى ۋىلايىتىدە ئوبۇل ئوغلى باشچىلىغى ئاستىدا ئىلى سۇلتانلىغىغا ئايرىلدى. چوچەك، تارباغاتاي ۋىلايەتلىرى قالماقلار قول ئاستىدا ئالايتەن ھوكۇمەت بولدى. ئۈرۈمچى، ماناس ۋە بۇلارنىڭ ئەتراپلىرى بىلەن تيانشان تېغىنىڭ ھەر ئىككىلا ئېتىگىدىن ئىبارەت توڭگانلار خاللىغى تۇزۇلدى.

بۇ دەۋردە باشلانغان مىللىي - ئازاتلىق ھەرىكىتىدە توڭگان خەلقىنىڭ يولباشچىلىق رولىنى ئوينىشى تەبىي ئېدى. چۇنكى توڭگان خەلقى ئوزلىرى ھەم خىتاي فېودالىزمىنىڭ جەۋرى- زۇلۇمىدا ئېزىلگەن مىللەتلەردىن ھېساپلانسا، ئۇيغۇر، قالماق، قازاق خەلقىگە قارىغاندا خىتاي مەدەنىيىتىگە ئىلگىرىدىن يېقىنلاشقان، ئوز ئىچىدە سودا كاپىتالى ئەمەللىي ئىلگىرلىگەن ھەم مىللىي- ئازاتلىق تۇغىنى باشقىلارغا قارىغاندا ئىلگىرىدىن كوتەرگەن، بىرلىكى كۈچلۈك ھەم تەرەققىي ئەتكەن مىللەت ئېدى.

شۇنىڭ ئۈچۈن توڭگانلارنىڭ شىنجاڭ خەلقى ئارىسىدا مىللىي-ئازاتلىق ھەرىكىتىنى كۈچەيتىپ ۋە ئۇيۇشتۇرۇشتا چوڭ رول ئوينىغانلىغى تالاشسىز.

مانا شۇ شىنجاڭ خەلقلىرى ئارىسىدا باشلانغان مىللىي-ئازاتلىق ھەرىكىتىگە رۇس پادشالىغىنىڭ «قاتناشماي، بىر تەرەپ بولماسلىغىغا ئاساسەن ئىككى سەۋەپ بار ئېدى:

بىرىنچى سەۋەۋى، 19- ئەسىردە يېۋروپا جاھانگىرلىرى ئارىسىدا خىتاي فېودالىزمى دولىتىنى بولۇشتە رۇسسىيە پادشالىغى شىمالىي، جەنۇبىي ھەم مەركىزىي خىتايدىن ئانگلىيە، فرانسىيە تەرىپىدىن قىسىلىپ چىقىرىلغان، قانداقلا قىلىپ بولسۇن شىنجاڭنى ئوز تەسىرى ئاستىغا ئېلىپ قېلىشقا تىرىشتى. شىنجاڭنى كەلگۈسىدە ئوزىگە مۇستەملىكە قىلىش پىلانى بار ئېدى.

ئىستىبدات پادشا ھوكۇمىتىنىڭ شىنجاڭ مەسىلىسىگە ناھايىتى ھەۋەسكار (بۇ يەردە گەپ مەنپىيەتدار مەنىسىدە بولۇۋاتىدۇ) بولغانلىغىغا پادشا ھوكۇمىتىنىڭ مۇستەملىكە ئېگىلەش ئىشلىرىدا ئاكتىۋ ئىشلەمچىلىرىدىن بولغان بىر- ئىككى گېنېراللارنىڭ شىنجاڭ توغرىلىق توۋەندىكى پىكىرلىرى دەلىل بولالايدۇ.

مەسىلەن، باش شتاب كاپىتانى ل. كوستېنكو ئوزىنىڭ 1870- يىلى پېتېربۇرگدا بېسىلىپ چىققان «ئوتتۇرا ئازىيە ھەم ئۇنىڭدا رۇس گراژدانلىغىنى ئورنىتىش» دېگەن ئەسەرىدە، بولۇپمۇ ئىلى ۋىلايىتىنىڭ پادشا ھوكۇمىتىگە ئەھمىيىتى توغرىلىق مۇنداق دەپ يازىدۇ:

«ئانگلىيە ھەم فرانسىيە ھوكۇمەتلىرىنىڭ خىتاي ھاكىمى باغدىخان بىلەن ياسىغان پېكىن-تەنجىن تراكتاتى نەتىجىسىدە پادشا ھوكۇمىتىنىڭ خىتاي بىلەن بولغان سودا- سېتىق ئىشلىرىمىز خېلە توۋەنلەپ كەتتى. خىتاي ھوكۇمىتى ئوزىنىڭ پورتلىرىنى غەربىي يېۋروپا مەملىكەتلىرىگە ئېچىپ بەرگەنلىكتىن، بىز بۇ مەملىكەتلەر بىلەن دەريادا رىقابەتچىلىك قىلىشقا ھېچ كۈچىمىز يەتمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىزگە خىتاي بىلەن قۇرۇق يول ئارقىلىق باغلىنىشنى ياسىشىمىز كېرەك، شۇنداق بولسا. بايلىقىنىڭ مولىغى يېقىدىن خىتاينىڭ شەرقىي ۋىلايەتلىرىدىن قالمايدىغان غەربىي خىتاي بىز ئۈچۈن ھېچ بىر يىلى بولمىغان پايدىلىق بازا بولالايدۇ.

دەريالاردىن ھەم پورتلاردىن يىراق بىزنىڭ يىگىدىن ئېگىلەپ ئالغان يەرلىرىمىزگە يېقىن بولغان بۇ ۋىلايەت ناھايىتى يەڭگىللىك بىلەن ئوزلىرىنىڭ مەخسەتلىرىنى بىزگە يەتكۈزەلەيدۇ».

بۇ كوستېنكونىڭ پىكرى تەسەدۇپىي ئەمەس، بەلكى پادشا ھوكۇمىتىنىڭ شىنجاڭنى ئېگىلەپ، ئوز مۇستەملىكىسىگە قوشۇپ ئېلىش ئۈچۈن ئەھمىيەتلىك دەلىلى. چۇنكى ل. كوستېنكو ئېيتقاندەك، شۇ 19- ئەسىرنىڭ ئوتتۇرلىرىدا دۇنيا جاھانگىرلىرى تەرىپىدىن خىتاينى ئوز ئارا بولۇشۇشتە ئانگلىيە، فرانسىيەگە ئوخشاش كۈچلۈك جاھانگىر دولەتلەر رۇسسىيەنى مەركىزىي خىتاي بىلەن شىمالىي خىتايغا يېقىن يولاتمىدى. ئۇلار بىلەن رىقابەتلىشىشكە پادشا رۇسسىيەسىنىڭ ماغدىرى يەتمەس ئېدى. شۇنىڭ ئۈچۈن يىگىدىن ئېگىلەپ ئالغان ئوتتۇرا ئازىيە ھەم قازاقىستانغا ئوخشاش كولونىيەلىرى بىلەن چېگرىداش بولغان شىنجاڭنى ئوز تەسىرى دائىرىسىگە قارىتىپ ئېلىشنى ئوزىنىڭ كولونىيەسىنى كوپەيتىشتە تۇرمۇش مەنپىيتىنىڭ ئەھمىيەتلىك بىر قىسمى دەپ ھېساپلاشتى. مانا شىنجاڭدىكى مىللىي- ئازاتلىق ھەرىكىتىگە رۇس پادشاسىنىڭ چەتتە قاتناشماي قالماسلىغىغا بىر سەۋەپ موشۇ.

ئەھمىيىتى بىرىنچى سەۋەپتىن كام بولمىغان، ئىككىنچى سەۋەپ توغرىلىق گېنېرال- لېيتېنانت تېرېنتېيېۋ ئوزىنىڭ «ئوتتۇرا ئازىيەنى ئېگىلەۋېلىش تارىخىدا» مۇنداق دەيدۇ:

«19- ئەسىرنىڭ ئوتتۇرلىرىدا غەربىي خىتاي ۋىلايەتلىرىدە بولغان غۇلغۇلىلار بىزنى ناھايىتى سەت ئەھۋالغا دۇچار قىلدى.

- خوشنىمىز بولغان مۇسۇلمانلارنىڭ غالىبىيىتى بۇلارغا (شىنجاڭ خەلقىگە-ئى.ت) دىنىي جەھەتتىن يېقىنلىغى بولغان قىرغىزلارنىڭ (قازاقلارنىڭ- ئى. ت.) ئارىسىغا تېچسىزلىقنى كىرگۈزدى. چوچەك، غۇلجىدىكى بىزنىڭ فاكتورىيەمىزنى تالاپ كېتىشى بىزنىڭ ئۇزۇندىن يوروتۇپ كەلگەن مانجۇرىيە ھوكۇمىتى بىلەن بولغان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتىمىزنىڭ بەرگەن نەتىجىسىنى تامامەن يوقاتتى».

دېمەك، بۇ تېرېنتېيېۋنىڭ ئېيتقىنىدەك، شىنجاڭدا باشلانغان مىللىي- ئازاتلىق ھەرىكەتنىڭ غالىبىيىتى رۇس پادشاسىنىڭ يېڭى ئېگىلەپ ئالغان كولونىيەسىدىكى ئوزىنىڭ يوقاتقان ئەركىنلىگىنى قايتۇرۇشنى تېخى ئۇنۇتمىغان ھەم شۇ يولدا چېلىشىپ كەلگەن ئەللەرنى ئازاتلىق چېلىشقا قول ئاستىدىكى قازاقلار ئارىسىدا تېچلىقنى ساقلاش ئۈچۈن شىنجاڭ خەلقلىرى تەرىپىدىن باشلانغان مىللىي-ئازاتلىق ھەرىكەتكە قارشى ئېدى. مۇ شۇ ئىككى سەۋەپ پادشا ھوكۇمىتىنىڭ شىنجاڭغا قانچىلىك ئەھمىيەت بەرگەنلىگىنى ۋە ئۇنىڭ شىنجاڭدا باشلانغان مىللىي-ئازاتلىق ھەرىكىتىگە قاتناشماي قالالمايدىغانلىغىنى ئوچۇقتىن- ئوچۇق كورسىتىدۇ.

پادشا ھوكۇمىتىنىڭ شىنجاڭ مىللىي-ئازاتلىق ھەرىكىتىنى باستۇرۇشتىكى ئاكتىۋ ئىشتىراكىنى، ئىشتىراك ئەمەس، بەلكى توغرىدىن- توغرا ئوز كۈچى بىلەن باستۇرۇشنى، بولۇپمۇ پادشا ھوكۇمىتىنىڭ ئىلى ۋىلايىتىدىكى ئۇيغۇر، توڭگانلارنىڭ قوزغىلىڭى بىلەن قوزغىلاڭنىڭ غالىبىيىتى نەتىجىسىدە پەيدا بولغان ئىلى سۇلتانلىغىنى يوقىتىش يولىدا كورگەن چارىلىرى، ئىشلىگەن ئىشلىرى تالاشسىز دەلىل بولالايدۇ. قوزغىلاڭنىڭ باشلىنىشىدىكى دەۋرلىرىدە پادشا ھوكۇمىتى قوزغىلاڭنىڭ بانىسىدا شىنجاڭنى ئېگىلەپ ئېلىش توغرىلىق پىلانىنى ئوزلۇتۇپ ئېلىشنى كوزدە توتسىمۇ، بىراق ئانگلىيەدىن تارتىنغانلىقتىن «بېتەرەپلىك»، «ئارىلاشماسلىق» پرىنسىپىنى تۇتقاندەك بولدى. چۇنكى خىتاينىڭ ئوز ئىچىدىكى ھەم باشقا دولەتلەر بىلەن بولغان سوقۇشلار نەتىجىسىدە مەركەزدىن يىراق بولغان ھەممە يەرلىرى قوزغىلاڭ ئوتى بىلەن ئورالغان شىنجاڭغا يېتەرلىك ئەسكەرىي كۈچىنى ئەۋەتمەسلىگى نەتىجىسىدە يەرلىك خىتاي ھاكىملىرىنىڭ بۇ قۇۋەتلىك مىللىي-ئازاتلىق ھەرىكىتىنى باستۇرۇش ئۈچۈن رۇس پادشاسىنىڭ ياردىمىگە مۇراجەت قىلىدىغانلىغى پادشا ھوكۇمىتىنىڭ شىنجاڭ توغرىلىق سەياسىتىنى ئورۇنلاشقا ناھايىتى ئوبدان شارائىت ئېدى. بىراق ئانگلىيەدە پادشا ھوكۇمىتىنىڭ شىنجاڭغا غوجايىن بولۇپ ئېلىشىغا قارشى بولغانلىقتىن ھەم ئۇنىڭدىن قورققانلىقتىن قوزغىلاڭنىڭ باشلانغان دەۋرىدە قوزغىلاڭنى بېسىشقا ئاكتىۋ كىرىشمىدى. شۇنداق بولسىمۇ قوزغىلاڭنىڭ ئولغىيىپ ھەم غالىبىيەتلىك بولۇشى ئارقىسىدا پادشا ھوكۇمىتىنىڭ ئىچكى ھەم تاشقى سەياسىي ئەھۋاللىرىغا كەلتۇرىدىغان زىيانلىرىنى كوز ئالدىغا تۇتۇپ، باشتىنلا مىللىي-ئازاتلىق ھەرىكىتىگە قارشى بولدى. شىنجاڭ ۋاقەسىگە «شەرەپلىك»، «ئارىلاشماسلىق» دېگەن سوزلەر قۇرۇق سوز ھەم جامائەت پىكرىنى ئالداش ئۈچۈن تۇتۇلغان سەياسەت ئېدى.

بۇ توغرىلىق يەنە شۇ تېرېنتىيېۋنىڭ پىكرىنى كەلتۇرەيلى: «بىزنىڭ (پادشا ھوكۇمىتىنىڭ- ئى. ت.) بېتەرەپلىك، ئارىلاشماسلىق سەياسىتىمىز قوزغىلاڭنىڭ ئولغىيىشىغا، كۈچ ئېلىشىغا تولۇق مۇمكىنچىلىك بەردى ۋە شۇنىڭ بىلەن باراۋەر خىتاينىڭ جۇڭغارىيە بىلەن قەشقەرىيەدىكى ئىشىنى ئوزىمىزنىڭما بۇ ۋىلايەتتىكى سودا- سېتىق ئىشلىرىمىزنى ھالاك قىلىشقا سەۋەپ بولدى. بىزنىڭ خوشنىمىز بولغان ۋىلايەتلەردە تىنچسىز فاناتىك مۇسۇلمان دولىتىنىڭ پەيدا بولۇشىدىن بۇ ئىختىلالچى ۋىلايەتلەر ھېمىشەملا بىزگە كەڭچىلىك بېرىشكە بېخىل بولغان، بىراق ئوزى تېچ بولغان خىتاينىڭ قول ئاستىدا بولۇشى بىزگە پايدىلىغىراق ئېدى»، دەيدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن شىنجاڭ خەلقلىرىنىڭ باشلىغان مىللىي- ئازاتلىق ھەرىكىتى يېڭىشى بىلەن پەيدا بولغان ئالتە شەھەر، ئىلى، ئۈرۈمچى، ماناس مىللىي ئىنقىلاۋىي ھوكۇمەتلىرى تەرىپىدىن قورقۇنۇچ بولغان رۇس پادشالىغى بىلەن رەسمىي ئالاقىنى تۈزەشكە بولغان تەشەببۇسلىرىنى پادشا ھوكۇمىتىنىڭ يەرلىك ئورگانلىرى رەت قىلدى، ئېتىۋارسىز قالدۇرۇپ كەلدى. بەلكى بۇلار بىلەن مۇناسىۋەتنى ئوچلەشتۇرۇشكە تىرىشتى. مەسىلەن، چوچەك توڭگانلىرى كوتەرگەن قوزغىلاڭنىڭ باشچىسى بىر ئىمام 1865- يىلى ياۋارنىڭ 15- كۈنى يەنى قوزغىلاڭنىڭ باشلانغان كۈنى چوچەكتىن قېچىپ كەتكەن رۇس كونسۇلىنىڭ قايتىپ كېلىشىنى ھەم پادشا ھوكۇمىتى بىلەن سودا- سېتىق ئىشلىرىنى داۋام قىلىشقا ۋە ئىككى ئارىدا تېچلىقنى ساقلاشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۈرۈپ، پادشا ھوكۇمىتى ۋەكىللىرىگە يازغان مۇراجىئىتىنى ئەھمىيەتسىز قالدۇرغان.

(ئاخىرى 3- بەتتە)

ئىلى سۇلتانلىغىنىڭ يوقىتىلىشى

(ئاخىرى، بېشى 2-بەتتە)

شۇنىڭغا ئوخشاش ئىلى سۇلتانى ئەلاخان ئوبۇل ئوغلى بىلەن ياقۇپبەگ تەرەپلىرىدىن بولغان بۇ يولدىكى بىر مۇنچە تەشەببۇسلارنىمۇ ئەھمىيەتسىز قالدۇرۇپ كەلگەن.

پادىشا ھوكۇمىتى خىتاي ھوكۇمىتىنىڭ شىنجاڭ قوزغىلىڭىنى بېسىپ، ئۇزىگە قايتۇرۇپ ئېلىشقا كۇچى يەتمەسلىكىگە ئۇبدان چۇشەنسىمۇ، لېكىن يوقارقى سەۋەپلەرنى كوزدە تۇتۇپ، ئەينە شۇ خىتاي ھوكۇمىتى بىلەن شىنجاڭدا پەيدا بولغان مىللىي ئىنقىلاۋىي ھوكۇمەتلەرنى يوقىتىپ، ئىلگەركىدەك خىتاي ھاكىمىيىتىنى قايتىدىن ئورنىتىش، شىنجاڭدا پادىشا ھوكۇمىتىنىڭ مەنپىيەتلىرىنى تەمىن قىلىش مەسىلىرى توغرىلىق مەسلەت يۇرگۇزدى ھەم كېلىشىم ياساشقا تىرىشتى. ھەم ئۇ ئوزىنىڭ باشلىپقى «بېتەرەپلىك»، «ئارىلاشماسلىق»سىياستىدىن ۋاز كېچىپ، شىنجاڭ خەلقلىرىنىڭ مىللىي-ئازاتلىق ھەركىتىنى يوقىتىش تەشەببۇسىنى ئوچۇقتىن-ئوچۇق ئوز قولىغا ئالدى. پادىشا ھوكۇمىتىنىڭ ئىلى سۇلتانلىغى بىلەن ئارىدا چاتاق چىقىرىش ئۇچۇن چېگارا چاتاقلىرىنى بانە قىلىپ، چونجا، بارغوجىغا ۋە باشقا شۇنداق ئەھمىيەتلىك جايلارغا ئەسكەر توپلاشقا كىرىشتى. ئىلى سۇلتانلىغىنىڭ ئالدىغا بىر مۇنچە ئېغىر ھەم ئورۇنلىنىشى مۇمكىن بولمىغان بىر مۇنچە تەلەپلەرنى قويدى. مەسىلەن، رۇس يېرىدىن قېچىپ بارغان قازاقلارنى تۇتۇپ بېرىش، غۇلجا بىلەن تەكشۇرۇشسىز چەكسىز سودا-سېتىق ئىشلىرىنى يورگۇزۇش ۋە باشقا شۇنىڭغا ئوخشاش مۇستەقىللىكىگە خوۋۇپلۇق ھەم باشقا مىللەتلەر بىلەن ئارىدا دۇشمەنلىكنى پەيدا قىلىدىغان تەلەپلەر ئىدى. ئىلى سۇلتانلىغى ئوزىنىڭ بۇ خوشنىسىنىڭ ناھايىتى خوۋۇپلۇق ئىكەنلىگىنى باشتىنلا سەزگەنلىكتىن، مۇمكىن بولغىنچە ئىككى ئارىدىكى مۇناسىۋەتنى قىيىنلاشتۇرۇشتىن دايىم ئوزىنى تارتىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن باراۋەر، بىر قۇللۇقتىن ئىككىنچى قۇللۇققا چۇشۇشنى خالىمىغانلىقتىن ئوز مۇستەقىللىكىگە خوۋۇپلۇق تەلەپلەرنى ئورۇنلاشتىن باش تارتتى.

1866-يىلى سېنتەبىر ئېيىدا پادىشا ئاگېنتلىرى تەرىپىدىن ئىغۋا مەخسىتى بىلەن تارقىتىلغان «تارانچىلار 40 مىڭغا يېقىن ئەسكەر بىلەن ئالمۇتىغا ھۇجۇم ياسىماقچى بولغان» دېگەن يالغان خەۋەرنى ئاڭلاش بىلەن سولتان مەخسۇس خەت يېزىپ، يەنە قازاقلارنىڭ سۇلتانى تېزىك ئارقىلىق شۇ ۋاقىتتىكى يەتتىسۇنىڭ گوبېرناتورى كولپاكوۋسكىيغا بۇ خەۋەرنىڭ يالغان ئىكەنلىگىنى، سۇلتاننىڭ پادىشا ھوكۇمىتى بىلەن تېچلىق ئالاقىسىنى داۋام قىلىشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۇرگەن.

پادىشا ھوكۇمىتىنىڭ شىنجاڭ مەسىلىسى توغرىلىق مۇنداق ئوزۇل-كېسىل يول تۇتىشىنىڭ سەۋەۋى پادىشا ھوكۇمىتى ئانگلىيە ھەم خىتاي ھوكۇمىتى بىلەن شىنجاڭ توغرىلىق سودىسىنى پۇتىرىپ ئالغان ئىدى.

گېنېرال تېرېنتېيېۋ شىنجاڭدىكى مىللىي-ئازاتلىق ھەرىكەتنى يوقىتىش توغرىلىق پادىشا ھوكۇمىتىنىڭ رولىنى مۇنداق دەپ تەرىپلەيدۇ:

«روسسىيەنىڭ ئوز مەنپىيىتى ئۇچۇن خىتاينىڭ قانۇنلۇق ھوكۇمىتىنى قايتىدىن ئورنىتىش پايدىلىق ئېدى. ئەگەردە قوزغىلاڭنىڭ باشلىپقى دەۋرىدە بىزنىڭ «ئارىلاشماسلىق» سەياسىتىمىز بىلەن خىتاي بىلەن چوچەكتە ياسالغان شەرتكە رىئايە قىلغاندەك بولساقمۇ، بىراق ھازىر خىتاي ھوكۇمىتىنىڭ ئىختىلالچىلارنى بېسىشقا كۇچى يەتمەيدىغانلىغى ئوچۇقتىن-ئوچۇق كورۇنۇشى بىلەن، ئەندى بىز ئوز مەنپىيىتىمىز ئۇچۇن خىتايغا ياردەم بېرىشىمىز كېرەك. مۇنداق ياردەم بېرىشنى بىزنىڭ سودا-سېتىق ئىشلىرىمىزنىڭ ئېھتىياجى چېگارىدىكى خەلقلىرىمىزنىڭ تېچلىقنى ساقلاش ھەم ئوزىمىزنىڭ سەياسىي ئەھمىيىتىمىزنى يوقىرى تۇتۇش مەنپىيەتلىرى تەلەپ قىلىدۇ».

پادىشا ھوكۇمىتىنىڭ شىنجاڭ مىللىي-ئازاتلىق ھەرىكىتىنى بېسىش توغرىلىق بۇ «دەلىللىرىنى» ئالايتەن ئىزاھلاشقا ھاجەت يوق. ئوز-ئوزىدىن چۇشىنىشلىككى، پادىشا ھوكۇمىتىنىڭ يەرلىك ھاكىملىرى موشۇ دەلىللەرگە ئاساسلىنىپ، ئىلى سۇلتانلىغىغا قارشى ھۇجۇمنى باشلاش ئۇچۇن ئىلى سۇلتانلىغىغا قارشى ھەر تۇرلۇك ۋەقەلەرنى پايدىلانغان. مەسىلەن: 1870-يىلى قاپال ئويېزدلىق ناچالنىگىنىڭ ستارشىي پوموشنىگى مايور زدارېنكو چېگارىدىن يېراق بولغان شەمەي يولىدا بىر ياقىقا كېتىپ بارغاندا يولدا بۇلانغان ھەم جاراھەتلەنگەن. موشۇ بۇلاڭچىلارنى ياسىغۇچىلار ئىلى سۇلتانلىغىنىڭ قول ئاستىدىكى قازاقلار ھەم ئىلى سۇلتانلىغىنىڭ «قولى ساق ئەمەس» دەپ «گۇمان» قىلىپ، شۇ بۇلاڭچىلارنى ئىزدەش مەخسىتى بىلەن ئوبلۇسلۇق پراۋلېنىيەنىڭ سوت ئىشلىرى باشلىغى چېستوپولسكىي بىلەن گېنېرالنىي شتاب كاپىتانى بارون كائۇلبارس دېگەنلەر ئەۋەتىلگەن. بىراق توپكى مەخسەت بۇلاڭچى- تالاڭچىلارنى ئىزدەش بولماستىن، بەلكى ئىلى سۇلتانلىغىنىڭ سوقۇش كۇچى توغرىلىق كېرەكلىك خەۋەرلەرنى، مەلۇماتلارنى يېغىش ئىدى. بۇ يەتتىسۇ گوبېرناتورى كولپاكوۋسكىي نامىدىن يوقارقى ۋەزىپىلەرنى ئورۇنلاشقا ئەۋەتىلگەن ۋەكىللەر سۇلتاننىڭ ئالدىغا تۇۋەندىكى تەكلىپلەرنى قويىدۇ.

بىرىنچى، غۇلجىغا رۇس يېرىدىن قېچىپ كىرگەن قازاقلارنى كوچەپ (مەجبۇرىي) قايتۇرۇش.

ئىككىنچى، مايور زدارېنكوغا ھۇجۇم قىلغان ئادەملەرنى تۇتۇپ بېرىش.

ئۇچىنچى، روسسىيە سودىگەرلىرىگە ئىلى ۋىلايىتىدىن سودا يۇرگۇزۇش ئۇچۇن رۇس پادىشالىغىنىڭ خالىغىنىچە كەڭلىك بېرىش.

توتىنچى، سۇلتاننىڭ يەتتىسۇ يېرىگە ئاشلىق ھەم تاش كومۇر چىقىرىشنى مەنئىي قىلغان ئەمرىنى بۇزۇشقا ئوخشاش تەلەپلەر.

ھەقىقەتتە، ئىلى سۇلتانلىغىنىڭ پەيدا بولۇشى ئوزىنىڭ ئەركىنلىگىنى پادىشا ھوكۇمىتىگە تارتقۇزۇپ قويغان، كولونىزاتورلار تەرىپىدىن تالانغان قازاق خەلقى ئارىسىدا خېلە كۇچلۇك غۇلغۇلىلارنى پەيدا قىلدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىلى سۇلتانلىغىنىڭ يەرلىك خەلقكە دۇشمەن ئەمەسلىكىنى، ياخشى مۇئامىلىدە بولىدىغانلىغىنى، پادىشا ھاكىمىيىتى زۇلمىدىن خورلۇق كورگەنلەرگە ياردەم قولىنى سوزىدىغانلىغىنى مەخسۇس ۋەكىللەر ھەم پروكلوماتسىيەلەر ئارقىلىق چۇشەندۇرگەنلىكتىن چېگارا بويىدىكى قازاقلار ئارىسىدا ئىلى سۇلتانلىغىغا كوچۇپ ئوتۇشلەر كوچەيگەن ئېدى. 1871-يىلىدا كەتمەن بولۇسىنىڭ ئوپراۋىتىلى جانسېركى سۇلتان بىلەن خەت يېزىشىپ، ئوزىنىڭ ئېلى بىلەن كوچۇپ ئوتۇشكە سۇلتاننىڭ رازىلىغىنى ئالدى.

— شۇ يىللىرى ھوكۇمەت ئالدىدا گۇمانلىق بولۇپ قالغان، ئوزى مېركېلىك پراپورشىك جىننى ئالغان تازابېك بوسۇرمانوۋ ئاقتوغاي قازاقلىرىنى ئىلى سۇلتانلىغىغا كوچۇرۇشنى ئويۇشتۇرغانلىغى ھوكۇمەتكە بېلىنىپ قېلىپ، تازابېكنى تۇتۇپ كېلىش ئۇچۇن مەخسۇس ئەسكەر ئەۋەتىلگەن. بىراق تازابېك بۇ ئەسكەرلەرگە بوي بەرمەي، مىڭدىن ئارتۇق ئائىلىنى ئىلى سۇلتانلىغىغا كوچۇرۇپ كەتكەن. سەۋەپ تاپالماي تۇرغان يەتتىسۇ گوبېرناتورىغا بۇ ۋاقىئەلەر ناھايىتى قول بولدى. يەتتىسۇ گوبېرناتورى سۇلتاننى ناھايىتى قاتتىق ئەسكەرتىشلەر بىلەن قاچقۇن تازابېكنى ھەم ئۇنىڭ بىلەن قاچقان قازاقلارنى يەتتە كۇنلۇك قەرەلى ئىچىدە قايتۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. بىراق سۇلتان بۇ تەلەپلەرنى ئورۇنلاشتىن باش تارتىدۇ. بەلكى رۇس يېرىدىن قېچىپ بارغان قازاقلارغا يەر، سۇ، يايلاقلارنى بېرىپ ئورۇنلاشتۇرۇشقا چوڭ ياردەملەرنى كورسىتىدۇ. سۇلتاننىڭ بۇ ھەرىكەتلىرى پادىشا ھوكۇمىتىگە بولغان دۇشمەنلىكنى ئوچۇقتىن-ئوچۇق بىلدۇرگەنلىكتىن، يەتتىسۇ گوبېرناتورى تۇركىستان گېنېرال-گوبېرناتورى كائۇفماندىن ئىلى سۇلتانلىغىغا قارشى ھۇجۇم باشلاشنى تەلەپ قىلسىمۇ، بىراق ئانگلىيەدىن چوچىگەنلىكتىن غۇلجىغا ھۇجۇم قىلىشقا رۇخسەت بەرمەيدۇ. لېكىن سۇلتاننى رۇس ھاكىمىيىتىنىڭ ئەسكىرى كۇچىنى ھورمەتلەشكە مەجبۇر قىلىش ئۇچۇن ئوخشاش پەرمانلارنى بېرىدۇ.

ئىلى سۇلتانلىغىنىڭ ئوز ئىچىدە ئىغۋا چىقىرىش ئۇچۇن تۇڭگانلار بىلەن قالماقلارنى قولغا ئېلىشنى، بۇلار بىلەن ياخشى مۇئامىلىدە بولۇشنى تەكلىپ قىلىدۇ. كائۇفماننىڭ دىرېكتىۋىسى بويىچە شىنجاڭدىكى قالماق، تۇڭگانلارنى سۇلتانغا قارشى قويۇشقا ھەم ئىلى سۇلتانلىغىدا تەسىرى بولغان بۇشۇربەك، مىرھېزىمباي دېگەن خائىنلارنى قولغا ئېلىپ، ئىغۋا كوتىرىشكە تىرىشىپ باقسىمۇ ئەتىجىلىك ئىش چىقىرالمايدۇ.

ئاخىرىدا گوبېرناتورنىڭ ئەمرى بويىچە چونجا، كەتمەن، ئاقيار، ئەسكى قورغان، بارغوجىغا ئوخشاش چېگارا پوستلىرىغا ئەسكەر توپلاشقا باشلايدۇ. ئىلى سۇلتانلىغىمۇ ئوزىنىڭ مۇستەقىللىگىنى كۇچى يەتكۇنچە ھىمايە قىلىش نىيىتى بىلەن سوقۇش ھازىرلىغىنى كورۇشكە باشلايدۇ. كەتمەن ئۇچاستكىسىغا توقلەك ھەم مەردەم بېگى دېگەن ئەسكەر باشلىقلىرى قول ئاستىدا 3-4 مىڭغا يېقىن پىيادە ھەم ئاتلىق ئەسكەرلەر، قورغاس ئۇچاستكىسىغا ئابدۇراخمان غەزلىچى قوماندىسى ئاستىدا 6 مىڭغا يېقىن ئەسكەر ئەۋەتىدۇ.

1871-يىلى 3-مايدىن باشلاپ كەتمەن ھەم قورغاس ئۇچاستكىلىرىدا رۇس ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن ھۇجۇم باشلانسىمۇ، كوتكەن نەتىجىنى بەرمىگەنلىكتىن 12-ئىيۇندىن باشلاپ يەتتىسۇ گوبېرناتورى كولپاكوۋسكىينىڭ قوماندىسى ئاستىدا قورغاستىن غۇلجىغا قاراپ ئومۇمىي ھۇجۇم باشلىنىدۇ. موشۇ سوقۇشقا قاتناشقان رۇس ھەم سۇلتاننىڭ سوقۇش كۇچىنىڭ تەخمىنەن ھېساۋى تۇۋەندىكىچە ئېدى: رۇس كۇچى 6 يېرىم روتا پىيادە ئەسكەر، 4 «سوتنىيەدىن» ئارتۇغىراق ئاتلىق كازاك ئورۇس، بىر گېنېرال، 63 ئوفىتسېر، بارلىغى 1785 سولدات ھەم 50كە يېقىن قالماق ھەم خىتاي، 50كە يېقىن يەرلىك قازاقلاردىن ئىبارەت بولغان قازاقلارنى رازۋېدكا ھەم ئالاقە خىزمەتلىرىنى ئورۇنلاشقا پايدىلانغان.

سۇلتانلىقنىڭ ھەربىي كۇچى بولسا كەتمەن ئۇچاستكىسىدا 6000 ئەسكەر، قورغاس ئۇچاستكىسىدا 4000 ئەسكەر بولۇپ ھەم بىر نەچچە زەمبىرەكتىن ئىبارەت ئېدى.

15-ئىيۇندا سۇلتان مەخسۇس ۋەكىللەر ئارقىلىق گوبېرناتور كولپاكوۋسكىيغا رۇس تەرىپىنىڭ نەيىتىنى كورستىپ ۋە ئوزىنىڭ سوقۇشنى قارشى ئالىدىغانلىغىنى بىلدۇرۇپ خەت يازىدۇ.

15-ئىيۇلدا رۇس ئەسكىرى تەرىپىدىن باشلانغان ئومۇمىي ھۇجۇمنىڭ نەتىجىسىدە بىر نەچچە كۇن داۋام ئەتكەن قاتتىق سوقۇشلاردىن كېيىن كەتمەن، ئاقكەنت، ئالمىتۇ، چىن، چاخودزى، جىنپەنزى ھەم سۇيدۇڭ شەھەر ۋە كېرېپوستلىرى رۇس ئەسكىرى تەرىپىدىن ئېلىنغان. ئەلۋەتتە، يېۋروپا سوقۇش جابدۇغى بىلەن قوراللانغان ھۇنەرلىك رۇس ئەسكەرلىرىگە سۇلتاننىڭ سوقۇشقا ئۇگىتىلمىگەن ئەسكەرلىرى كۇچ كېلەلمىگەنلىكتىن ئەسكەرلەر ئارىسىدا ئومىتسىزلىك كوچىيىشى بىلەن سۇلتان ئوبۇل ئوغلى 20-ئىيۇلدا رۇس ئەسكىرى ئالدىغا مەخسۇس ۋەكىل ئەۋەتىپ، رۇس ئەسكىرى تەرىپىدىن ھۇجۇمنى توختىتىشنى ۋە ئىككى ئارىدا مەسلىھەت باشلاشنى سورايدۇ.

21-ئىيۇلدا سۇلتان ئوزىنىڭ 13 ياشلىق ئوغلىنى، بىر مۇنچە ۋەكىللەر بىلەن كولپاكوۋسكىينىڭ ئالدىغا سۇلھى ياساشنى سوراپ ئەۋەتسىمۇ، گوبېرناتور كولپاكوۋسكىي قوبۇل قىلماستىن قايتۇرىدۇ. شۇ كۇنلا سۇلتاننىڭ ئوزى ئوتتۇزغا يېقىن ئادەملەر بىلەن گوبېرناتورنىڭ ئالدىغا كېلىدۇ، كولپاكوۋسكىي سۇلتاننىڭ سۇلھى ياساش تەكلىۋىنى رەت قىلىپ، غۇلجىنىڭ سوقۇشسىز بېرىلىشىنى، سۇلتاننىڭ ئوز ھاكىمىيىتىدىن ۋاز كېچىشىنى، قورال، ياراق-جابدۇق، غەزنىلەرنىڭ تاپشۇرۇلۇشىنى سورايدۇ.

سۇلتان بۇ تەلەپنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ، بىراق خەلققە زىيان يەتكۇزمەسلىكنى سورايدۇ. شۇنىڭ بىلەن باراۋەر سۇلتانلىقنىڭ چوڭ ئوغنى ھەم 9 ئەسكەر ئوغلىرىنى تاپشۇرىدۇ.

23-فېۋرالدىن باشلاپ ئىلى سۇلتانلىغى ئەسكەرلىرىنى قورالسىزلاندۇرۇش باشلىنىپ، ئەسكەر خىزمەتتە بولغانلارنى ئوي-ئويىگە تارقىتىدۇ. تەسىرى خوۋۇپلۇق بولغان ھوكۇمەت ھەم ئەسكەر باشلىقلىرىنى سۇلتاننىڭ ئوزى باشلىق ئالمۇتىغا كوچۇرىدۇ. شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ ئىلى سۇلتانلىغى رۇس پادىشالىغىنىڭ قول ئاستىغا رەسمەن ئوتىدۇ. ئىلى ۋىلايىتى رۇس پادىشالىغى قول ئاستىدا 1881-يىلغىچە بولۇپ، شۇ يىلى خىتاي ھوكۇمىتى بىلەن پادىشا ھوكۇمىتى ئارىسىدا ياسالغان «پېتېربۇرگ كونتراكتى» بويىچە 9 مىللون سوم ئاقچا باراۋىرىگە خىتاي ھوكۇمىتىگە قايتۇرۇپ بېرىلىدۇ. ئىلى ۋىلايىتىنىڭ خىتايغا قايتۇرۇپ بېرىلىشى ئەجەپلەنگىدەك بىر ئىش، چۇنكى شىنجاڭنى ئوزىگە كولونىيە قىلىپ ئېلىشقا پادىشا ھوكۇمىتى ئۇزۇن يىللار كورەشتى، چىقىمدار بولدى، قان توكتى. شۇنىڭ ئۇچۇن ئىلى ۋىلايىتىنىڭ قايتۇرۇپ بېرىلىشى رۇس ۋەتەنپەرۋەرلىرىنىڭ (بۇ يەردە سوز ۋەتەنپەرۋەر مەنىسىدە) ئارىسىدا ناھايىتى چوڭ نارازىلىقلارنى كوتەردى. پادىشا ئالدىدا ھوكۇمەتنىڭ ئېتىۋارىنى تووەنلىتىش دەپ ھوكۇمەتكە قاتتىق ھۇجۇملار بولدى.

پادىشا ھوكۇمىتىنىڭ رەسمىي ۋەكىللىرى ئىلى ۋىلايىتىنىڭ خىتايغا قايتۇرۇپ بېرىلىشىنى پادىشا ھوكۇمىتىنىڭ ئادالەتلىگى، ئومۇسچانلىغى دېگەن ئاتالاشلار بىلەن كوپچىلىك ئالدىدا ھەقىقەت سەۋەپلەرنى يوشۇرۇپ قېلىشقا تىرىشتى. بىراق ئوپكى سەۋەپ كوپچىلىككە ئاشكارە بولۇپ قالغان ئېدى. كوپچىلىك ئىلى ۋىلايىتىنىڭ خىتايغا ئىختىيارەن قايتۇرۇلماستىن، بەلكى ئانگلىيەنىڭ پادىشا ھوكۇمىتىگە كورسەتكەن قاتتىق تەسىرى ئارقىلىق قايتۇرۇلۇپ بېرىلگەنلىگىنى بىلەتتى، ھەقىقەتتە شۇنداق بولغان.

مانا شۇنداق قىلىپ، پادىشا ھوكۇمىتىنىڭ قانلىق قولى ئارقىلىق غەربىي خىتايدا باشلانغان مىللىي-ئازاتلىق ھەرىكەتنىڭ چوڭ غالىبىيىتى بولغان ئىلى سۇلتانلىغى يوقىتىلدى. ئەمگەكچى ئۇيغۇرلار ۋە مىللەت ئەمگەكچىلىرى رۇس پادىشالىغى بېلىگى ئاستىغا كىردى.

مانا بۇ خىتاي فېودالىزمى، رۇس ئىمپېرىيالىزمى ئوز ئىچىدىكى، باي، كۇلاك، بەگ ھەم روھانىيلار تەرىپىدىن نەچچە ياقلاپ ئېزىلىپ كەلگەن ئۇيغۇرلار روسسىيە پرولېتارىياتىنىڭ ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىنىڭ ئارقىسىدىلا چوڭ ئەركىنلىكلەرگە ئېگە بولدى. لېنىن مىللىي سەياسىتىنىڭ بەرگەن يېمىشلىرى ئارقىسىدا ياڭلىشىشتىن قۇتۇلغان، ئەركىن، بەختلىك، مەدەنىيەتلىك مىللەتلەر قاتارىغا ئۇيغۇر ئەمگەكچىلىرىمۇ قوشۇلۇپ، پارتىيەمىزنىڭ يولباشچىلىغى بىلەن سوتسىيالىستىك ۋەتىنىمىزنىڭ تەڭ ھوقۇقلۇق گراژدانلىرى قاتارىغا قوشۇلدى.

سەنئەت كالېندارىنى ۋاراقلىغاندا

«شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمى تەرىپىدىن نەشىر قىلىنغان 1991- ژىللىق سەنئەت كالېندارى قولۇمىزغا چۈشۈپ، ئۇنىڭدىكى ماتېرىياللار ئارقىلىق خەلقىمىزنىڭ قېدىمىي باي مەدەنىيەت، سەنئىتى ۋە تۇرمۇش كەچۈرمىلىرى بىلەن يەنە بىر قېتىم تونۇشۇپ چىقىشقا مۇيەسسەر بولدۇق.

كالېندار ئۇيغۇر ۋە ختاي تىللىرىدا تۈزۈلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ سىرتقى مۇقاۋىسىدا داپ چېلىپ تۇرغان ژىگىت بىلەن ئۇسسۇل ويناۋاتقان قىزنىڭ سۈرىتى بېرىلگەن. تۆۋەندىكى تەرىپىدە بولسا تۆگىلەر كارۋىنىنىڭ قۇم بارخانلىرى ئارىسىدا كېتىۋاتقانلىغى تەسۋىرلىنىدۇ. مۇقاۋىنىڭ ئارقى بېتىگە ئانا تىلىنى ئۆگىنىۋاتقان ياش قازاق قىزىنىڭ رەسىمى سىزىلغان. كالېندارنىڭ ھەر قايسى ۋاراقلىرىدا بېرىلگەن قىسقا، ناھايىتى قىممەتلىك مۇھىم تارىخىي ھوججەتلىك ماتېرىياللار بىزدە ئالاھىدە قىزىقىش ھاسىل قىلدى. بۇ ماتېرىياللاردىن ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ قېدىمدىن تارتىپ مەدەنىيەت، سەنئەتكە باي، ئەجايىپ تارىخىي يادىكارلىقلارغا ئىگە مۇقەددەس بىر ماكانلىغىنى ھوججەتلەر ئاساسىدا ئوچۇق كۆرەلەيمىز.

كالېنداردا ژىگىرمىگە يېقىن خىلمۇخىل سەنئەت نامايەندىلىرى ھەققىدە ئايرىم- ئايرىم مەلۇماتلار بېرىلىدۇ. ئۇنىڭدىكى دۇنياغا مەشھۇر ئىپەك يولى، مىڭ ئۆيلەر، قىيا تاشتىكى سۈرەتلەر، ھەيكەلتاراشلىق، قېدىمىي ئۇيغۇر بىناكارلىغى، داڭلىق ئەدىپلەر، رەسساملار، خەتتاتلار، ئون ئىككى مۇقام، ئۇيغۇر مىللىي چالغۇ ئەسۋاپلىرى شۇلار جۈملىسىدىندۇر. بۇ مەلۇماتلار ئىلگىرىدىن ئىلىم- پەن دۇنياسىدا مەلۇم بولسىمۇ ئۇلارنى خەلقىمىزنىڭ تارىخىنى، مەدەنىيىتىنى، سەنئىتىنى، ئەستىن چىقارماسلىق نەزەرىدە، ژىغىنچاق، چۈشىنىشلىك قىلىپ كۆرسىتىشى مەزكۇر كالېندارنىڭ چوڭ بىر ئۇتۇغىدۇر.

بىزنىڭ دىققىتىمىزنى بىردىن ئۇنىڭ باش قىسمىدىكى مىڭ ئۆيلەر توغرىلىق بېرىلگەن ماتېرىياللار ئۆزىگە جەلىپ قىلىدۇ. مىڭ ئۆيلەر بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ بۇددا دىنىغا ئېتىقات قىلغان دەۋرىدە ئېگىز تاغ ئۆڭكۈرلىرىنى ئويۇپ ياسىغان بۇددا راھىپلىرىنىڭ ئىبادەتخانىلىرى دېمەكتۇر. قېدىمىي ئۇيغۇر تىلىدا مىڭ ئۆيلەرنى ساڭرام دەپ ئاتىغان. بۇ سۆز سانسكرىتچە بولۇپ، راھىپلار جەم بولىدىغان جاي دېگەن مەنانى بىلدۈرىدۇ. مەلۇم بولىشىچە ئۇيغۇرلار زىمىنىدا ھازىرغىچە ساقلىنىپ، تىزىمغا ئېلىنغان ژىگىرمىگە يېقىن ئورۇندا مىڭ ئۆيلەر بار ئىكەن. ئەينە شۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ چوڭ ۋە مەشھۇرى ئاقسۇ ۋىلايىتى باي ناھىيىسىگە قاراشلىق قىزىل مىڭ ئۆيى بولۇپ، ئۇ دۇنيا بويىچە ئاتاقلىق ھىندستاندىكى «ئاجانتا مىڭ ئۆي» ۋە «دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيىدىن» قالسا ئۈچىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. قىزىل مىڭ ئۆيىدە 300دىن ئارتۇق مەخسۇس ياسالغان ھوجرىلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ كۆلەمى ئون مىڭ چاسا مېترنى تەشكىل قىلىدىكەن. ھەر قايسى ھوجرىلاردا بىر- بىرىگە ئوخشىمايدىغان ھالدا ياسالغان يەتمىش نەچچە خىلدىن ئوشۇق بەدىئىي، تەسۋىرىي سەنئەت ۋە مەدەنىي سۈرەتلىرى بار. كالېنداردا قېدىمىي سەنئەت ۋە مەدەنىي مىراسلىرىمىزنى نامايان قىلىدىغان مۇنداق مىڭ ئۆيلەرنىڭ كۆپلىگەن باشقىمۇ جايلاردا ئۇچرىشىدىغانلىغى كۆرسىتىلگەن. شۇ نەرسە ئالاھىدە دىققەتكە سازاۋەركى، 1955- ژىلى باي ناھىيىسى «تىتىر مىڭ ئۆيى» كەينىدىكى تاغ ئۈستىگە ياسالغان قېدىمىي بىر بۇددا ئىبادەتخانىسىنى تەكشۈرگەندە ئورخۇن يەنىسەي ۋە قېدىمىي ئۇيغۇر يېزىغى بىلەن يېزىلغان ساپال قاچىلار، ھەر خىل بۇيۇملار ھەمدە «قېيىن ياغىچىنىڭ قوۋزىغىغا يېزىلغان پۈتۈك نامىلار تېپىلغان. بۇنىڭغا ئوخشىغان ئىلمىي قىممىتى زور تارىخىي يادىكارلىقلارنى «بېزەكلىك مىڭ ئۆيى» تاملىرىدىنمۇ كۆرۈشكە بولىدۇ.

كالېندارنى ۋاراقلىغاندا بىزنى قىزىقتۇرىدىغان تارىخىي مەلۇماتلارنىڭ يەنە بىرىسى ئۇ «ئىپەك يولى» ھەققىدە يېزىلغان ئىلمىي ماتېرىياللاردۇر. بۈگۈنكى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى دەپ ئاتىلىدىغان ئۇيغۇر دىيارى ئەسلىدە ئىپەك يولىنىڭ ئەڭ ئاساسلىق تۈگۈنى ھېسابلىنىدىغانلىغى ئۇنىڭدىكى تارىخىي ھوججەتلەردە ئاساسلىق ئىلمىي دەلىللەر بىلەن كۆرسىتىلگەن. مىلادىدىن ئىككى مىڭ ژىل ئىلگىرى ئۇيغۇرلارنىڭ قېدىمىي ئەجداتلىرى تەرىپىدىن «ئالتۇن يول» دەپ ئاتالغان بىر سودا كارۋان يولى بولۇپ، ئۇ يول ئالتاي، تەڭرى تاغ ۋادىلىرىنى بېسىپ ئۆتۈپ ھىندستان، تاكى رىمغىچە بارغان. غەربىي جەنۇپتىن شەرقىي شىمالغا سوزۇلغان يەنە بىر يول «برونزا يولى» دېيىلەتتى. كېيىنرەك ئالىملار ئۆز تەتقىقاتلىرىدا بۇ يوللارغا «ئاتلىقلار مەدەنىيەت يولى» دەپ نام بەرگەن. ئۇيغۇرلار دىيارىدىن باشلانغان بۇ قېدىم ئىپەك يولى غەرىپتە رىمغىچە، شەرقتە ئوردوس ياىلاقلىرىدىن تارتىپ، ئورخۇن -يەنىسەي، سېلىنگا ۋادىسىغىچە سوزۇلغان. كالېنداردا بۇ يوللار شەرىق ۋە غەرىپ ئەللىرىنى باغلاشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا سودا ۋە باشقىمۇ ئىجتىمائىي، مەدەنىي مۇناسىۋەتلەرنى ئورنىتىشتا چوڭ رول ئاتقۇرغانلىغى ھەققىدە دەلىللەر كەلتۈرۈلىدۇ. ئىپەك يولىنىڭ پەيدا بولۇش تارىخى ۋە ئۇنىڭ ئەھمىيىتى ھەققىدە نۇرغۇنلىغان ئالىملار ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرىنى ئېلىپ بارماقتا. ئالەمگە مەشھۇر ئىپەك يولىنىڭ چوڭ ئۈچ تارمىغىنىڭ ھەر ئۈچىلىسى ئۇيغۇرلار زىمىنىنى بېسىپ ئۆتۈپ، ئەۋلاتلىرىمىزنى يۈزلىگەن ئەللەر بىلەن باغلاشتۇرۇپ كەلدى. دېمەك ئۇيغۇرلار ماكانى ئەشۇ ئىپەك يوللىرىنىڭ مەركىزى يادروسى بولۇپ خىزمەت ئاتقۇرغانلىغى توغرىلىق كالېنداردا ئەپسىلىي بايان قىلىنىدۇ. 1987- ژىلى ياپون -ختاي بىرلەشكەن ئېكسپېدىتسىيەسى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا بۇ قېدىمىي ئىپەك يولى ئىزى بىلەن مېڭىپ، كەڭ كۆلەملىك ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى. بۇ جەريانىدا مەخسۇس ۋىدىو فىلىم چۈشۈردى. ئەينە شۇ فىلىمدىن بىز ئەسىرلەر بويى كۆمۈلۈپ ياتقان ئىپەك يولىنىڭ ئۇيغۇرلار ۋەتىنىدىكى ئەجايىپ سىرلىق ئىز تامغىلىرىنى كۆرۈپ، ئەۋداتلىرىمىزنىڭ ئەقىل -پاراسىتىگە ئاپىرىن ئوقۇدۇق.

كالېندار سەھىپىلىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ قېدىمىي داڭلىق رەسسام، ھەيكەلتاراش، خەتتاتلىرىدىن ژىگىرمىگە يېقىن كىشىلەرنىڭ ناملىرى ئاتىلىپ، ئۇلارنىڭ ھەر بىرى ھەققىدە ئىخچام ماتېرىياللار بېرىلگەن.

ئۇيغۇرلار دىيارىدىكى ھازىرقى خوتەن شەھىرىنىڭ، چەرچەن، سانپول ناھىيىلىرى قەبرىستانلىغىدىن تېپىلغان، بۇنىڭدىن 6 مىڭ ژىل بۇرۇن ئەۋداتلىرىمىز كىيگەن كىيىم -كېچەك، تونلار، پەشمەت-نەر ئايالچە تامبال، تۇماق، ئارخېولوگلارنىمۇ ھەيران قالدۇرغان.

كالېنداردا 16 خىل مىللىي چالغۇ -ئەسۋاپلىرىمىز تونۇشتۇرۇلىدۇ. ئۇلار، داپ، ئاغرا، تەبلۋاز، تاش، قوشۇق، دۇتتار، راۋاپ، تەمبىر، قالۇن، چاڭ، غېجەك، ساتتار، خۇشتار، نەي، بالمان، سۇنەيلەردىن ئىبارەت. ئۇ يەردە مەزكۇر چالغۇ ئەسۋاپلىرىنىڭ قىسقىچە تارىخىمۇ يېزىلغان.

شۇ نەرسە دىققەتكە سازاۋەركى، ئۇيغۇرلارنىڭ قېدىمدىن تارتىپ ناخشا-سازدا داڭ چىقارغان سەنئەتكار خەلق ئىكەنلىگى توغرىسىدا كالېنداردا قىزىقارلىق مەلۇماتلار بېرىلگەن. كۈچارلىق كومپوزىتور مانىدا ئاقارى مەشھۇر باربىت ماھىرى سوجۇپ بىلەن بىللە 568-ژىلى چاڭئەنگە بارغاندا «باھار- بۇلبۇل ناۋاسى» ناملىق مۇزىكا ئىشلىگەن. ناھايىتى مۇرەككەپ ۋە چوڭ تىپتىكى بۇ مۇزىكا ھازىرغىچە ئىچكى ختاي، كورىيە، ياپونىيەلەردە ئۇيغۇر مۇزىكىسى دەپ ئىجرا قىلىنىپ، ئوينىلىپ كەلمەكتە.

كالېندارنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىگى شۇكى، ئۇنىڭدا ئۆتكەن ئەسىرلەردە ئۆتكەن ئۇيغۇر مۇزىكانت -مۇقامشۇناسلىرى: قىدىرخان ياركەندى، مەلىكە ئامانىسا (نەفىسى)، ئاياز قوشچى، ئاتاقلىق مۇزىكانت ۋە خەلق سەنئەتكارى موللا ئىسمەتۇللا بىن نىمەتۇللا (موجىزى) ۋە باقى راۋاپ قاتارلىق ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتلىرىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتىدۇ. شۇنداقلا بىزنىڭ ئەسرىمىزنىڭ باش ۋە ئوتتۇرا مەزگىللىرىدە ئۆتكەن سەنئەتكارلىرىمىزنى تونۇشتۇرغان.

كالېندار بۈگۈنكى ئەۋلاتلىرىمىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ قېدىمىي باي مەدەنىي مىراسلىرى بىلەن تونۇشۇپ چىقىشى ئۈچۈن ناھايىتى چوڭ ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئىبراھىم بارات.

قازاقستان شەھەرلىرى

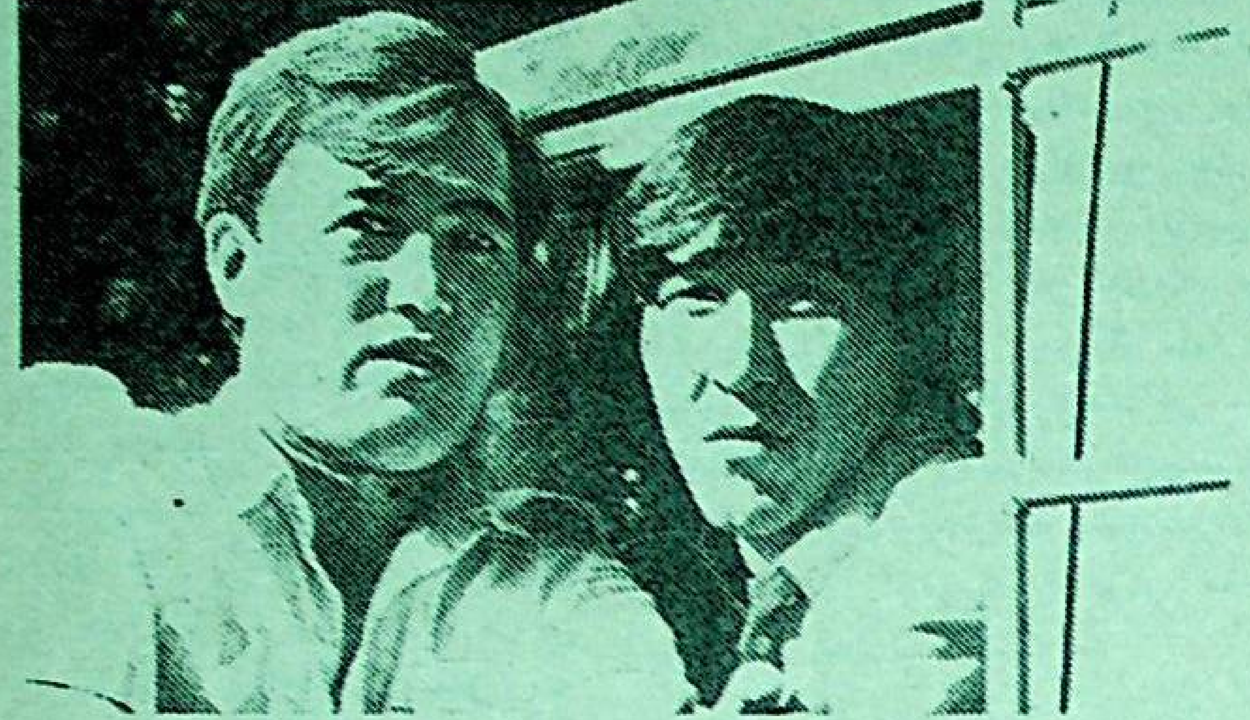

جامبۇل. قازاقستاننىڭ جەنۇبىدىكى ۋىلايەت مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان بۇ شەھەر ئۆزىنىڭ بۈك- باراخسانلىغى ۋە ژىلدىن -ژىلغا گۈزەللىشىپ كېلىۋاتقان زامانىۋى قىياپىتى بىلەن كىشىنى مەھلىيا قىلىدۇ.

سۈرەتلەردە: 1. شەھەرنىڭ 8 -مىكرورايونىدىكى كوچىلار.

2. 20 ژىلدىن بېرى شەھەر كوچىلىرىغا سۇ چېچىش بىلەن شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتقان (ئوڭدىن) **توختاسۇن سابىرگېنوۋ** بىلەن پروراب **ئانابېك دايراباييۋ**.

(قاز تاگ).

تەشەككۈرنامە

خەشكىلەڭ ناھىيىسىنىڭ **قارغالى** يېزىسىدا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇر ئاھالىسى ئارىسىدا «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىغا 1992- ژىلغا مۇشتىرى توپلاشنىڭ تولۇق ئاياقلاشقانلىغى ۋە مۇشتىرى سانىنىڭ ئۆتكەن ژىلدىن ئېشىپ «ئۇيغۇر ئاۋازىغا» 75، «يېڭى ھاياتقا» 70 كىشى يېزىلغانلىغى ئۈچۈن يېزا جامائەتچىلىگىنىڭ ژىگىت بېشى **تىلىۋالدى سادىقوۋقا** ئاكتىۋىستلار **ئۇ. ئىسمائىلوۋ، ژ. ئىسمائىلوۋ، ت. مەسىموۋ، ئى. ھەمرايېۋ، ئە. سادىقوۋ، ج. سەيدۇللايېۋلارغا** سەممىي تەشەككۈر ئىزھار قىلىمىز.

«يېڭى ھايات» گېزىتى تەھرىراتى.

«يېڭى ھاياتقا» يېزىلدىڭىزمۇ؟

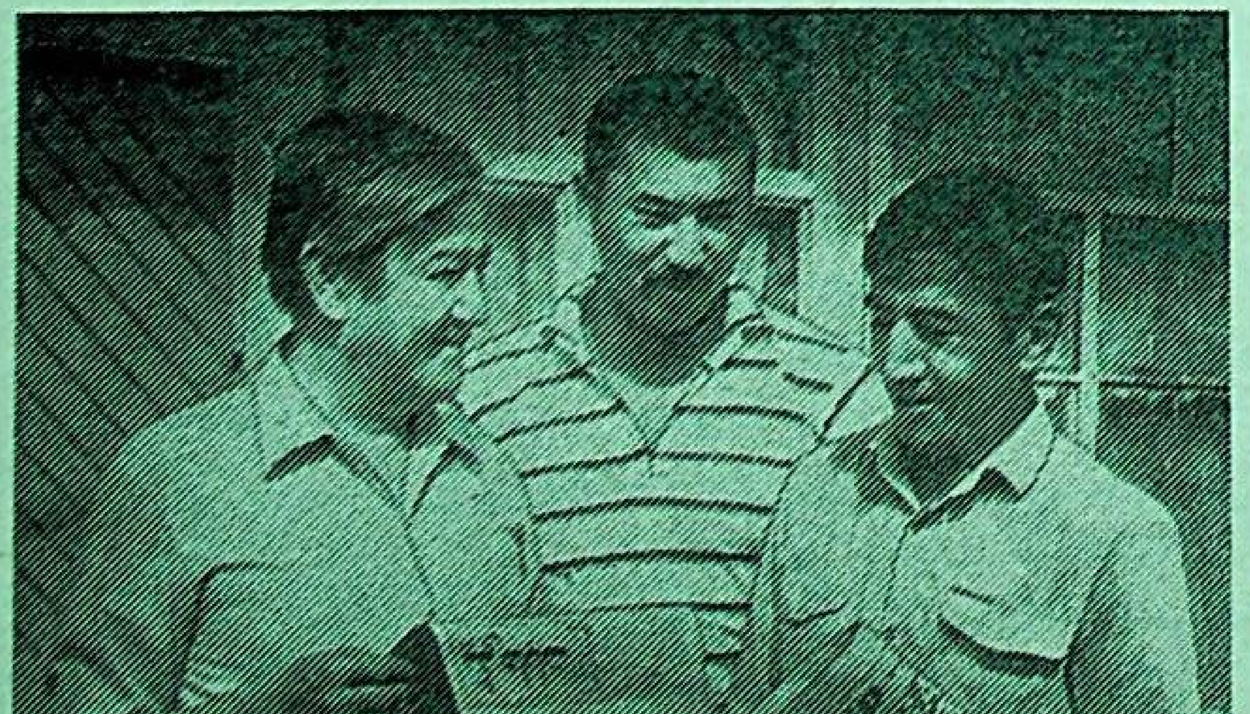

مۇھەررىر ئا. قاسىموۋ

يېڭى ھايات
ئالمۇتا، 480044
ئىپەك يولى كوچىسى،
50-ئۆي 8-قەۋەت

گېزىتنىڭ تەسىس قىلغۇچى:
قازاقستان سىسج مىنىسترلار كابىنېتى.

گېزىت ئوفسېت ئۇسۇلى بىلەن بېسىلدى. بىر باسما تاۋاق.

تېلېفونلار: مۇھەررىر-69-86-33، مەسئۇل كاتىپ-50-86-33، سەياسىي-ئىجتىمائىي بۆلۈم 81-86-33، ئىختىسات بۆلۈمى-06-86-33، ئەدەبىيات بۆلۈمى- 27-86-33، مەدەنىيەت بۆلۈمى- 01-92-33.

زاكاز (3452) تىراژ 8250

«Йени хаят» («Новая жизнь») индекс 65359, приложение Республиканской Социально-политической газеты на уйгурском языке «Уйгур авази», выходит — по вторникам, четвергам и субботам.
Газета отпечатана в типографии газетно-журнального Издательства.
г. Алма-Ата, 480044 пр. Ленина 2/4.

ПОГ-60